

دخبر او نظر نړۍ

عبدالجليل و جدي

عبدالجليل و جدي

دخبر او نظر نړۍ

The M

Abdu

Ketabton.com

د خبر او نظر نړۍ

ليکوال: عبد الجليل و جدي

اهتمام: نقيب الله و جدي

کمپوز او ډيزاين: سيد عبد الله ولي زي

خپرنډوی: بيهقي کتاب خپرو لو مؤسسه

حقوقې او مالي ملاتړ: د هېواد د پوهنيزو خپرونو او پرمختيا مرکز

د خپرېدو لړۍ: لومړی

د چاپ نوبت: لومړی

چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپ ځای: کابل

چاپچاري: کاروان مطبعه

چاپ کال: ۱۳۸۷ لمريز لېږديز

ای ایس بی اپن 6-045-20-9936-978 ISBN

د خبر او نظر نړۍ

عبد الجليل و جدي

۱۳۸۷ لمريز لېږديز

ډالۍ

د ارواښاد استاد وډي له هیلو سره سم د کتاب د افغانستان د دريو لسيزو د غميزو د خبر او نظر د ډگر سپيڅلو مبارزو او شهيدو ژورناليستانو هريو:

سيد بهاء الدين مجروح، عبدالرحمن پښواک، عزيز الرحمن الفت
او د دې لارې د نورو مبارزو پاكو ارواوو ته ډالۍ كېږي.

مهتم

يادونه

په ساده، روانه او عامه ژبه د استاد د ليکنو په اړه څه نه ليکم او نه هم دې ته تم کېږم چې استاد په کورني چاپېريال کې له مورې سره څومره له مينې ډک چلند کاوه، خو دا وایم چې استاد خپله ژبه او قلم د افغانستان د سمسورۍ او د خپلو هېوادوالو د ارامۍ په هيله خوځولي، په دې لار کې يې خولې تويې کړي، ستړيا يې گاللې او مبارزه يې کړې ده.

د استاد ډېرې ليکنې او کتابونه له چاپ څخه پاتې دي، په دغو ناچاپو کتابونو او ليکنو کې داسې ليکنې هم شته چې له استاد څخه ورکې شوې وې او يو کتاب يې ښاغلي استاد حبيب الله رفيع ته د علامه پوهاند عبدالحي حبيبي په کتابتون کې لاس ته ورغلی و، دغه کتاب استاد د کتنې لپاره پوهاند حبيبي ته ورکړی و چې بيا په کشمکشونو کې ورک شو او اوس له نېکمرغه د ښاغلي استاد رفيع لاس ته ورغی، هيله ده دغه کتاب هم په همدې نژدې راتلونکي کې چاپ شي. د لادرکه شويو کتابونو له جملې څخه بل همدا کتاب و چې اوس ستاسې په لاس کې دی.

استاد د په علمي او فرهنگي ډگر کې د ځوانانو له روزلو سره ډېره مينه درلوده، چې د خبر او نظر نړۍ کتاب يې په همدې موخه ليکلی

و د خبر او نظر نړۍ

و، د ارواښاد استاد دا تلوسه وه چې د دې کتاب د خپرېدو له لارې د ځوانو ژورناليسټانو په روزنه کې مرسته وکړي، خو د ځينو ستونزو له کبله د دې کتاب چاپ وځنډېدو. دغه کتاب په ۲۰۰۴ کال کې ارواښاد استاد په داسې حال کې چاپ ته چمتو کړی و چې د زړه د ناروغۍ له امله ډاکټرانو له ډېرو ليکنو څخه منعه کړی و، خو په همدغه حالت کې هم استاد زيار کاره چې د راتلونکي او ځوان کهول لپاره مرسته وکړي.

له ډېرو هڅو او منډو ترپرو وروسته مې ايله کتاب د روان کال د زمري په مياشت کې ترلاسه کړ او د استاد د هيلې د پر ځای کولو په خاطر دا دی د مرغومي په مياشت کې ترتيب او خپور شو.

د کتاب د چاپ په برخه کې له محترم عبدالمتين وردگ، ښاغلي حفيظ الله غښتلي، ښاغلي استاد پوهنيار محمدشفيق وردگ او ښاغلي سيدعبداللہ ولي زي څخه مننه کوم، دوی د کتاب د چاپ په برخه کې غوره سلا او مشورې راکړې.

په مينه او ادب

نقيب الله وجدي

مرغومی ۱۳۸۷

کنه

- د استاد و جدي لنډه پېژندنه ..... ک
- د خبر او نظر په نړۍ کې نوی سفر ..... س
- سریزه ..... ف
- لومړی څپرکی د میډیا تاریخ ته لنډه کتنه ۲
- دویم څپرکی مور اتلان وو، که خبر جوړونکي؟ ۲۴
- درېیم څپرکی د شاهی ویلو رسالت زموږ دی، که د نورو؟ ۳۴
- څلورم څپرکی آزاد که مسؤل مطبوعات؟ ۵۰
- پنځم څپرکی د هوا جنگیالی څپې ۹۶
- شپږم څپرکی مفاهمه/ ابلاغ یو ډېر پیاوړی انقلابي ځواک ۱۲۰
- اووم څپرکی ډله بیزه مفاهمه/ ابلاغ عامه ۱۴۶
- اتم څپرکی مرکه ۱۶۸
- نهم څپرکی ادب او ژورنالیزم ۱۸۰

نیولیک

- څپرکی ----- سرلیک ----- مخونه
- د استاد و جدي لنډه پېژندنه ..... ک
- د خبر او نظر په نړۍ کې نوی سفر ..... س
- سریزه ..... ف
- لومړی څپرکی د میډیا تاریخ ته لنډه کتنه ۲
- د افغانستان د مطبوعاتو پرون ته یوه کتنه ۴
- راډیو په افغانستان کې ۱۷
- تلویزیون په افغانستان کې ۲۰
- دویم څپرکی مور اتلان وو، که خبر جوړونکي؟ ۲۴
- درېیم څپرکی د شاهی ویلو رسالت زموږ دی، که د نورو؟ ۳۴
- څلورم څپرکی آزاد که مسؤل مطبوعات؟ ۵۰
- آمرانه نظریه ۵۱
- د آزادو مطبوعاتو نظریه ۵۴
- د اجتماعي مسؤلیت نظریه ۵۸
- اسلام او د مطبوعاتو آزادي ۶۱

ط د خبر او نظر نړۍ

د حکومتونو هونبنياري: د مطبوعاتو آزادي ...	۶۷
جمهوري اختناق؟	۷۰
مطبوعات د خير غوښتونکي	۷۶
د ډاکټر نجيب ډېره ناوخته هونبنياري	۷۹
د «جنگ» جنگ کول او څنگ نيول؟	۸۰
د خلکو هونبنياري او مطبوعات	۸۶
د مطبوعاتو لپاره زموږ خپل معيارونه	۸۹
انتقاد که پېغور؟	۹۰
ژورناليزم او انتقاد	۹۲
انتقاد او ادبي/هنري دنيا	۹۳
د هوا جنگيالي څپې	۹۶
مفاهيمه/ابلاغ يو ډېر پياوړی انقلابي ځواک ..	۱۲۰
د ابلاغياتو تاريخي پس منظر	۱۲۴
د مفاهيمې/ابلاغ تعريفونه	۱۲۶
د ابلاغ يا مفاهيمې خصلت	۱۳۰
د ابلاغ توکي	۱۳۲
د مفاهيمې د پروسې عملي اړخ	۱۳۶
ډله ييزه مفاهيمه، ابلاغ عامه	۱۴۶
ډله ييزه مفاهيمه د نورو ډولونو په پرتله	۱۴۸
له خپل ځان سره د يو چا مفاهيمه	۱۴۸
مخامخ مفاهيمه	۱۵۱

پنځم څپرکی
شپږم څپرکی

اووم څپرکی

ي د خبر او نظر نړۍ

د کوچني گروپ مفاهيمه	۱۵۲
د لوی گروپ مفاهيمه	۱۵۳
عامه يا ډله ييزه مفاهيمه	۱۵۳
ميډيا او ژورناليزم	۱۵۹
الکترونیک ژورناليزم	۱۶۰
د خبرونو تنظيم شوی پروگرام	۱۶۵
مرکه	۱۶۸
ادب او ژورناليزم	۱۸۰
د ادب له ژبې سره د مطبوعاتو د ژبې اړيکې ..	۱۹۲
د ليکنې ټيکنلا او رنگيني	۲۰۸
پاييلې او وړاندیزونه	۲۱۵
اخځليکونه	۲۱۸

اتم څپرکی
نهم څپرکی

اخځليکونه

د استاد وجدې لنډه پېژندنه

استاد عبدالجلیل وجدې له نن څخه ۶۷ کاله د مخه د چک ولسوالۍ د سېوکې په سپیدار نومي کلي کې دغې نړۍ ته سترگې غړولي.

لومړنۍ زده کړې یې په عربي، صرف، نحو، فقه کې د خپلې کورنۍ په چاپیریال کې کړې دي.

پر ۱۳۳۰ لمریز کال یې په پښتو ټولنه کې لومړنی رسمي ماموریت پیل کړی. پر همدې کال په یوه مالي او اداري کورس کې شامل شو، چې له درې کاله تجربوي زده کړو وروسته یې په بریالیتوب سره لومړی درجه بری لیک ترلاسه کړ.

د استاد رسمي زده کړو یو بل پړاو د ژورنالیزم زده کړې یوه لوړه دوره وه، چې د کابل پوهنتون او د بهرنیو وتلیو استادانو له خوا تدریس کېده. استاد له دغه کورس څخه په امتیازي لوړو نومرو لومړی درجه بری لیک ترلاسه کړ چې بیا د اصلاح ورځپاڼې مسلکي غړی شو.

پر ۱۳۴۱ لمریز کال د اطلاعات او کلتور وزارت له خوا په میمنه کې د مطبوعاتو مدیر او د ستوري ورځپاڼې چلوونکي په توګه

وټاکل شو. څه له پاسه دوه کاله وروسته یې پر همدې دنده په ننګرهار کې پیل وکړ، چې پوره یو کال یې د ننګرهار ورځپاڼه وچلوله. له هغه وروسته په کابل کې د پیام حق دیني مجلې مسوؤل مدیر وټاکل شو، چې بیا د فولکلور د نوي تاسیس شوي څانګې مدیریت وروسپارل شو. وروسته له هغه د ولسي جرګې لپاره د چک ولسوالۍ له خوا کانديد شو، چې پر وړاندې یې د کورنیو چارو پخوانی وزیر ډاکټر عمر وردګ و. په انتخاباتي مبارزه کې له ماتې او یو څه لالهانديو وروسته د هېواد ورځپاڼې د مرستیال په توګه مقرر شو. د شهید محمد داود خان په جمهوریت کې د هېواد ورځپاڼې رئیس وټاکل شو. له هغه یو کال وروسته د اطلاعات او کلتور وزارت د پښتو پرمختیا او پراختیا آمریت وروسپارل شو. په دغه موده کې یې یوه اکاډمیکه پښتو مجله د جمهوریت پلوشې په نامه تاسیس کړه او ورسره یې په وروستیو دوو پېړیو کې د پښتو د چاپي آثارو د نړیوال سیمینار د جوړولو اړونده اداري چارې پرمخ بوتلې، چې په همدې یوه کلنه دوره کې یې په ننګرهار کې د نارنج گل مېله د گل سرخ مېلې سطحې ته لوړه کړه. دا په دې مانا چې د هغه وخت ټولې هنري او فرهنگي موسسې لکه کابل نندارې، افغانستان راډیو، افغان فلم او داسې نورې یې دې ته وهڅولې، چې ډېرې غوره او په زړه پورې نندارې نوموړې مېلې ته وړاندې کړي.

استاد له پښتو او دري سرېره په انگريزي باندې هم ډېرې ليکنې کړې دي، خپل هېواد، خلک او کلتور يې نړيوالو ته ورپېژندلی دی.

ده د ادين خېل، سپوکي او په نورو نومو نو هم ليکنې کړي. لنډې کيسې يې هم کښلي هغسې چې جايزې يې هم ترلاسه کړي دي، چې ښايي په کتابي بڼه راټولې کړای شي.

استاد وجدې د ځوان نسل په روزلو کې پوره او بشپړه ونډه اخيستې ده. استاد چې کله په فرهنگي حلقه کې د يوه مسول په توگه کار وه، نو پوهنتوني ځوانان به يې د عملي کار لپاره تر خپل څنگ تر روزنې لاندې نيول.

د غوايي له کودتا سره څه موده و زگار شو. بيا يې د هېواد په ورځپاڼه کې چېرې، چې د رياست چارې پرمخ بيولې، د يو عادي خبريال په توگه مقرر شو. څه موده وروسته د وخت چارواکو وردگو ته د روغې جوړې په جرگه کې واستاوه. خو دا پخلاينه ممکنه نه وه او همالته له خلکو سره پاتې او د مجاهدينو د قومي شورا غړی شو. څه موده وروسته د وردگو له خوا پېښور ته واستول شو. چې هلته په ممثله لويه جرگه کې يو کال په خدمت بوخت و او د هغې جرگې فرهنگي چارې يې پرمخ بيولې. له دې وروسته استاد وجدې کوپټې ته لاړ او هلته يې په نړېواله مرستندويه موسسې کې د ژباړن په توگه دنده سرته رسوله له څلورو کالو راهيسې استاد کاناډا ته کډه شو.

استاد غوښتل، چې هېواد ته راستون شي. ډاکټرانو ورته ويلي وو چې نور يې روغتيا ښه ده، کړای شي چې په سفر لاړ شي. استاد هېواد ته د تگ ټولې چارې بشپړې کړې وې او ټاکل شوې وه، چې د مې پر ۱۵ مه نېټه د خپل ټاټوبي په لوري راوخوځي. خو لوی خدای (ج) خپل لوري ته وباله او له دې نړۍ څخه يې د مې پر څلورمه نېټه سترگې پټې کړې.

استاد په لسگونو کتابونه ليکلي او همدارنگه يې په پښتو، دري او انگريزي ژبو په سلگونو ليکنې چاپ شوي دي.

د ده له مشهورو کتابونو څخه (په افغانستان کې د عنعنوي جرگون او پرون، د لويې لويې سټېج د زرونو او دماغونو ماینونه او د روښانيانو روښانه ملي لار) کتابونه دي. استاد د مهاجرت په کړاوونو شېبو کې هم ليکنې، څېړنې کړي او په علمي غونډو او سيمينارونو کې يې برخه اخيستې.

د خدای ښلي استاد جنازه په کابل کې له رسمي تشريفاتو وروسته په درنو مراسمو د خپل کلي په هديره کې خاورو ته وسپارل شوه.

د خبر او نظر په نړۍ کې نوی سفر

د خبر او نظر نړۍ د ژورناليزم درسونه دي، هره برخه يې جلا لوست دی، چې له يو بل سره پييلې دي. د پوهاوي اغېز يې داسې دی چې لوستونکي ځان په ټولگي کې د ښوونکي په وړاندې گڼي، د دغې لړۍ د لوستو پر وخت ما ځان همداسې گڼلی، لوستونکو هم گوربت مجلې ته په خپلو ليکونو کې دې ته ورته تاثر څرگند کړی دی.

يوازې تيوريک او نظري درسونه، نه بلکې استاد وجدي په ځينو اړخونو کې د خپل ژورنالستيک ژوند تجربې او د سرې جگړې په اړدو کې د لويديځ او ختيځ، د کابل رژيم او مقاومت مطبوعاتو لوری، شخړې، سيالی او ورسره د پاکستان او لويديزو هېوادونو مطبوعاتو او ژورنالستيک پرمختگونه هم راسپړلي پروڼ يې له نن سره نښلولی او بيا يې بېرته د نن د پرمختگونو رڼا ته ځلولی، په دې توگه يې د ميډيا انقلاب د څپو، شورمورته را رسولې دي.

تيوريک درسونه داسې وي چې په عملي اړخونو کې ترې د گټې د مخه يې خنډونه، آن چې تړلي وي- زموږ د ځينو استادانو نوټونه همداسې وؤ زده کوونکي اړ وؤ چې ټکی په ټکی يې ياد کړي-

د خبر او نظر نړۍ هغوی چې داسې کولای شوای ښوونځي او زده کوونکو په ژبه يې «ميخانیک» باله او چې ما غوندې يې ماغزه ستومانه و په آزموينه کې يې هم برخه خواره وه. خو ځينې داسې وي چې سرې ته داسې يوه کړکۍ، پرانيزي چې له رڼا او تودوخې سره يې باندنی ښکلا هم مخې ته کېږدي. د استاد وجدي په دغو ليکنو (درسونو) کې همدغه روح په څپو او غزېدو دی، ځکه خو يوازې نظري او تيوريک نشو ورته ويلاي- بلکې په عملي ډگر کې هم د لوستونکو مخه رڼوي.

په افغانستان کې چې په دې اړه څه خپاره شوي ډېری د بهرنيو او هغه هم زړو آثارو وچې ژباړې دي، و به د لوست، خو سر به دې خلاص نشو گڼلای- په بيا بيا لوستو دې هم خپله ورکه په گرانه پکې په ښه کولای شوای.

استاد وجدي لوستونکي له دغې لالهاندې را گرځوي- استاد په دغو درسونو کې پر يوه وخت د ژورناليزم زده کړې، مطبوعاتي کار کوونکي، د ژورناليزم ښوونکي او همداسې عام لوستونکي له لاس څخه نيسي او هر يو خپلې لارې ته سيخوي چې د دغه ليکنې ارزښتمنه ځانگړنه گڼلای شي. دغه اثر به د درسي او مرستيال درسي کتاب په توگه هغه تشه ډکه کړای شي چې په دې اړه زموږ ټولو پر وړاندې ده.

په ډېر ادب
شهرت تنگيال
لندن

سريزه

«مور د اطلاعاتو او مواصلاتو په عصر کې ژوند کوؤ، دا کلیشه يي عبارت، په افغانستان کې د روانې غميزې د پيل کېدو نه مخکې وختو کې، د خلکو په خولو کې لوېدلې و. بيا کله چې افغانستان د چا خبره، د ډول ډول انقلابي تودو جگړو ډگر وگرځيد، ورسره د «ميډيا د انقلاب» شورماشور هم زيات شو او افغانستان د ډېرو سترو او مهمو پېښو د مرکز په توگه د ميډيا د انقلاب يو آزمويځی او د نړۍ د هر گوټ د ژورناليسټانو د پريکټس پخولو يوه ساحه وگرځول شو.

نړېدلی شوروي اتحاد، د ميډيا په جگړو کې د خپلې سيالۍ پر مخ بيولو لپاره، په افغانستان کې د راډيويي او تلویزيوني شبکو ډېرې پياوړې دستگاوي په کار واچولې او له دې لارې يې کولای شواى چې د آسيا پر زياترو هېوادونو د «خبر او نظر» بارانونه واوروي. خو د وچو تبليغاتو دغو مصنوعي بارانونو داسې غم نه درلود چې د خلکو زړونو او دماغونو ته لاره وباسي ځکه چې دا وخت خلکو ته د دوى له خوا د خپرې شوې ايډيالوژۍ اصلي ماهيت څرگند

ص
د خبر او نظر نړۍ
شوى و. وروستيو پايلو وښودله چې په افغانستان کې د شوروي د نظامي زور او ځواک د اوبه کېدو تر څنگ د دغه رژيم ستومانوونکى پروپاگاندي سيالى هم د رژيم د اقتصاد د ملا په ماتولو کې غټه ونډه لرله.

په وړاندې يې، د شوروي اتحاد اصلي سيال يعنې د امريکا متحده ايالاتو په دغه سيالى کې شمېرلي گامونه په مخکې اخستل، هغه وخت امريکا، څه نا څه له شوروي سره مخامخ د تودې جگړې کولو څخه ډډه کوله خو د نورو تر شا درېدله او خپل ټوپکان يې د همدوى پر اورو اېښودل. په پروپاگاندي جگړه کې يې هم رويه په همدې ډول وه. هڅه يې کوله چې په نورو هېوادو کې د لويو دستگاوو د درولو ملاماتوونکى لگښتونه په غاړه وانخلي، بلکې د راډيو بروډکاسټينگ کوچنى کوچنى سياري دستگاوي برابرې کړي او ځينو تنظيمونو ته يې ورکړي او داسې بوسټرونه برابر کړي چې په پټه او په آسانۍ سره په قاچاقې توگه داسې هېوادونو ته صادر کړل شي چې هغوى د لويديځې نړۍ په تېره د امريکې د تلویزيوني خپرونو په وړاندې بنديزونه لگوي.

همدا ډول خبرې په يو سيمينار کې، د يوې امريکايي ډيپلوماتې يعنې په اسلام آباد کې د امريکې د لوى سفير د ماندينې ميرمن او کلې "Phyllis E. Oakley" له خولې څخه، ايران ته د خپل زور ښودلو په ترڅ کې، ووتلې. دا سيمينار د ۱۳۷۰ کال د غويي په

مياشت کې، په اسلام آباد کې د افغانستان ثقافتي شوري جوړه کړې و.

دغې په عمر پخې امريکايي مېرمنې چې د هغه هېواد د ميډيا سره يې مسلکي تړون درلود د اطلاعاتو پر مختللي ټکنالوژۍ ته له صنعتي انقلاب څخه وروسته د دويم انقلاب درجه ورکړه خو خپله دا خبره يې د يو شمېر پوهانو په څېړنو پټه کړه دې د اطلاعاتو د هغو بارانونو يادونه وکړه چې د لويديځو هېوادونو تلويزيونونو او نورو رسنيو وسيلو په ختيځه اروپا او وروړل او هلته يې د خپلواکۍ او آزادۍ په لوري د بهيرونو لپاره د زمانې تناوونه را لنډ کړل. گواکې لويديځي ميډيا د اوونستون زمانه په پولنډ کې لسو کلونو، په مجارستان کې لسو مياشتو، په ختيځ آلمان کې لسو اوونيو، په چکوسلواکيا کې لسو ورځو او په رومانيا کې لسو گڼيو ته را لنډه کړه.

حقيقت هم دا دی چې د لويديځوالو تلويزيوني شبکو د پراخې غوړېدلې وريځې په څېر، دا ټوله نړۍ په خپل جال کې رانغښتې ده چې په هره خوا او هره برخه باندې يې د خبر او نظر (News and Views) بارانونه اوړوي. خو که امريکايي مېرمنې د سياسي تبصرې په ځای خپل مسلکي نظر ښودلی وی نو دې ښايي دا خبره هم کړې وی چې د لويديځو هېوادونو په ميډيا کې د افغانانو د جهاد او زړورې مبارزې انعکاس د ختيځې اروپا د ملتونو له سترگو خوب، وېره او ډار وټنښتول. دوی په خپلو ټولو حواسو دا حقيقت درک کړ چې افغان

غونډې يو ملت چې د نفوسو په لحاظ کوچنی او د شتمنۍ په لحاظ بې وسه دی، د خپل پياوړي ايمان او مورال په برکت او طاقت يو زبرځواک د شا په لوري تگ او تېښتې ته اړ کړي.

د ژورناليزم له نظره افعال (Verbs) يعنې کارونه او اکشنونه له نومونو يا اسماء (Nouns) څخه زيات ارزښت لري. په بله ژبه نومونه يا اسماء هغه وخت «خبر جوړونکي» گرځي چې «افعال» ورڅخه صادر شوي وي او يا خو څه کارونه او اکشنونه ورباندې شوي وي. په دې حساب «افغان» د هغه ملت نوم دی چې کردار او ټينگار يې د پېړۍ په يوه څلورمه کې د ټولې نړۍ د ميډيا لپاره د «خبرونو» د ليکلو او د «نظرونو» ښودلو زمينې زياتې کړلې.

دلته دا ټکی هم د يادونې وړ دی چې ژورناليزم په خپل خاص سبک کې د صفتونو (Adjectives) کتارونه نه خوښوي. کسان يا شيان په ښو نومونو نه ستايبې په بدو نومونو يې هم نه يادوي. بلکې د هر چا او هر شي ښېگڼې يا بدۍ د څرگندو، ژوندیو او خوځنده حقايقو د ليکلو او ښودلو له لارې تجسيموي. په دې توگه نړيوالې ميډيا د افغان ملت اتلولي او زړورتيا همدارنگه په سياست کې د دغه ملت زړه ځورونکي ناکامي، د توصيفولو په ځای، ډېر ځله د حقايقو له لارې ښودلې او شرح کړې ده.

زموږ جهاد، همدارنگه زموږ کورنيو جگړو نړيوالې مېډيا ته ډېر شيان په لاس ورکړل، خو زموږ لپاره يې د خیر او برکت لورينه ډېره لږ وه. د مېډيا هغه ماشينري چې په خپله په سياستونو کې د

د خبر او نظر نړۍ

ش

بنکېلو افغانانو په لاس چلېده، د «خبر» په ځای زیاتره د «نظر» په محور چورلېده. تعلیمي اړخ یې همدا سې ؤ. د تفریحی اړخ په باره کې بنایي دا خبره بس وي چې «په جنگ کې گورې نه ماتېږي» نظریات هم د بېلابېلو تنظیمونو او سیاسي گروپونو په قالبونو کې اچول شوي وړاندې کېدل. د «کین اړخ» یا «بني اړخ» دې ډول واردو شويو او قالبی نظریاتو زموږ له یو شمېر غوره ملي ارزښتونو سره هم، وخت په وخت ټکرونه درلودل. همدا سبب دی چې د یو اړخ نظریاتو زموږ ملي ارزښتونه د «ارتجاع» او د بل اړخ نظریاتو هغه د «جهالت» په سپکو کانو یا تېرو وتل. پر موږ قصداً د داسې یو کلتور د تپل کېدو هڅه کېدل چې د هغه تر بدمرغ سیوري لاندې «خپل پردي کړو او پردي را خپل کړو» چې پایلې یې له بده مرغه د فاسدو کینو او ډېرو کرغېړنو کورنیو جگړو په بڼه راوتلې.

اصلي خبره داده څومره چې زموږ خپله مېډیا د نورو په لاس او یا د نورو تر اغېزې لاندې چلېدلې ده هومره یې د افکارو د روښانولو په ځای د ماغزو مینځلو دنده پر مخ بیولې ده. نو اوس موږ دې ته سخته اړتیا لرو چې له خپلې مېډیا څخه د جنگونو دورې او گردونه او پر هغې باندې نور تپل شوي شیان پاک کړو او دا هینداره دومره صافه او شفافه کړو چې هر څوک او هر شی موږ ته په خپله اصلي بڼه او خپره کې را ښکاره کړي یعنې دا چې موږ له اصلي خوښتونو او حقایقو څخه څنګه چې دي هغسې خبر کړي.

ت

د خبر او نظر نړۍ

زه دنیمې پیړۍ راهیسې د هېواد مطبوعاتو په خدمت مصروف شوی یم. په دې دومره موده کې مې د هېواد د مطبوعاتو ډېرې هسکې او تیتې څپې لیدلې ما په خپله هم، په دې څپو کې د لاهو کېدو له امله د هسکېدو او رالوېدو مرحلې تېرې کړې دي. د کار او خدمت په دې دومره موده کې د ژورنالیزم یو دری کلن کورس همدارنګه یو بل څو میاشتني کورس چې د یو امریکایي پروفیسر له خوا تدریس کېده، زه د ژورنالیزم د مسلکي لارې او لیکې سره یو څه آشنا کړم. د کار په جریان کې ماته د دې زمينه هم برابره شوه چې د هغو کسانو سره د کار په ساحه کې د ملګرتیا ویاړ ولرم چې د ژورنالیزم په رشته کې یې د ډوکتورا یا ماسټرۍ ډیپلومي تر لاسه کړې وې. له بلې خوا د هېواد په ورځپاڼه کې زما د نسبتاً اوږدې مودې خدمت کولو ماته څه نا څه داسې یو صلاحیت را ښلی ؤ چې د کابل پوهنتون د ژورنالیزم د پوهنځي له شاگردانو سره د عملي ژورنالیزم په پرېکتس کې مرستې وکړي شم.

زما ځینو ملګرو له پخوا راهیسې له ما نه غوښتنه لرله چې د ژورنالیزم په باره کې خپل اخستل شوی یادښتونه سره برابر کړم او د خپلو تجربو سره یو ځای یې د مقالو په بڼه ولیکم. ما په داسې وخت کې په دغه کار باندې لاس پورې کړ چې زما او زما د مسلک تر منځ د شپږو کلونو یو واټن راغلی ؤ. په دغه موده کې مې له یوې امریکایي موسسې (ایم.سي.آی.) سره چې د جنوب لویدیځ افغانستان لپاره یې

د خبر او نظر نړۍ

د روغتيا پالانو د روزلو دنده په غاړه درلودله، د يو ژباړونکي په توگه کار کاوه. په دغه وخت کې د طبي مضامينو ژباړلو ته اړ شوی وم او سختو طبي اصطلاحاتو زما ذهن زيات مصروف ساتلی وؤ. نو مانشو کولای چې د ژورناليزم پر مخ تلونکې بهير گام په گام وڅارم. بنايي له دې امله زما په کار کې نيمگړتياوې زياتې وې. سره د دې هم د گوربت د مجلې مدير گران ورور غښتلي په دې خبره هڅولم چې د دې لړۍ مضامين د پوهنتونونو د ژورناليزم د څانگو شاگردان په پرله پسې توگه لولي او گټه ورڅخه اخلي.

په دې مضامينو کې د نظري ژورناليزم په باره کې ځينې موضوعات شرح شوي دي. سمدلاسه دلته عملي ژورناليزم په باب د څه لیکلو څخه ځکه ډډه شوې ده چې هغه د يو فن په توگه د ډريورۍ په څېر يوازې د ليکنې له لارې نه ښودل کېږي بلکې تطبيقي او عملي کارونو ته زياته اړتيا لري. زه باور لرم چې استادان به، په دې ساحه کې شاگردانو ته مخامخ ډېر څه وښيي. سره د دې هم که زه دلته په کاناډا کې د عملي ژورناليزم په باره کې نوې، آسانه او په زړه پورې

خ د خبر او نظر نړۍ

لارې چارې ومومم، هغه به د افغانانو د اړتياوؤ او امکاناتو په نظر کې نيولو سره ترتيب او وړاندې کړم.

خدای (ج) دې وکړي چې زما په دې ليکنه کې، زما د هيلې او د مينه والو د غوښتنو سره سم داسې مواد ځای شوي وي چې زموږ په هېواد کې د يو سالم او روڼ ژورناليزم د ودې سره مرسته وکړي شي او همدغسې يو ژورناليزم د ټولني د روغ او رمت عصبي نظام په څېر زموږ په ملي هونښيارۍ او ملي تفکر کې د ونډې خاوند وگرځي.

و من الله التوفيق

عبدالجليل وجدي

د اپريل ۱۳ / ۲۰۰۴

تورونتو-کاناډا

لومړی څپرکی

د ميديا تاريخ ته لنډه کتنه

د ميديا تاريخ ته لنډه کتنه

داسې ويل کېږي چې چينايان، لومړني خلک وؤ چې يو ډول چاپ يې د لومړي ځل لپاره را ايستلی وؤ. دا خبره هم مشهوره ده چې کاغذ هم د لومړي ځل لپاره په چين کې اختراع شوی دی. همدارنگه لومړنی کتاب هم په (۸۶۸) ميلادي کال کې په چين کې چاپ شوی دی. دا هم ويل کېږي چې له ټولو څخه پخوانۍ درباري جريده (Court Gazette) هم په چين کې راوتلې ده. که خبره داسې وي نو شرق د مطبوعاتو په پيدايښت کې له غرب څخه ډېر وړاندې وؤ. غرب د طباعت چل له چين زده کړی دی. خو په خپله چين د ۹- ۱۰ پېړيو په موده کې خپل دغه فن ته وده ورنکړای شوای.

اروپائيانو په (۱۵) پېړۍ کې دغه فن ته د وخت د شرايطو سره سمه وده ورکړه. د جرمني د مینز د ښار يو زرگر گوتنبرگ د طباعتي حروفو جوړولو کار دومره پرمخ بوتلو چې دغه کار يې يوازې د مطبوعاتو پيلامه ونه گرځيد، بلکه د تاريخ يوه بله مبداء هم وبلله شوه. بالاخره دی په دې بريالی شو چې د لرگيو د ټوټو په ځای فلزي حروف جوړ کړي. ددغو حروفو لپاره يې مناسب رنگ (سياهي) هم جوړه کړه. گوتنبرگ په ۱۴۵۶ کال کې د انجيل (۳۰۰) نسخې چاپ کړلې. تر دې وروسته د طباعت صنعت په ډېرو نورو هېوادو کې هم رواج وموند. د ايټاليې د وينز ښار هغه ځای وؤ چې د طباعت د ښکلا

مرکز وگرځید. دا هغه وخت ؤ چې هم حکومت او هم کلیسا د طباعت صنعتگران هڅول. کگزتون (Caxton) د انگلستان لومړنی طباعتي صنعتکار ؤ چې انگریزي ژبه یې په ۱۴۷۶ کې له طباعت سره آشنا کړه. تردې دمخه به کتابونه یوازې په لاتیني ژبه چاپېدل. تردې وروسته د نړۍ په تجارتي مراکزو کې طباعت ډېر زیات رواج وموند. لومړی ورځپاڼه په ۱۷۰۲ کې په لندن کې (The daily Courant) په نامه راووتله.

اروپایي استعماریونو چې له مطبوعاتو څخه یې د یوې استعماري وسیلې په حیث کار اخیست، په نړۍ کې د دغه صنعت لمنه زیاته خپره کړې ده. بنجامین هریس لومړنی انگریز دی چې امریکا ته د تگ سره سم یې هلته په ۱۶۹۰ کال کې یوه جریده (Publick Occurrences) په نامه راو ایستله. ترده وروسته یو امریکایي جان کمپبل (John Campbell) په ۱۷۰۴ کال کې یوه امریکایي ورځپاڼه چې (Boston News-letter) نومیده خپره کړه. فکر کېږي چې لومړنی روسي خپرونه په ۱۷۰۳ کې خپره شوې ده.

پرتگالیانو په ۱۵۵۰ م کې هند ته مطبعه راوړې ده. لومړی به په دغه مطبعه باندې مذهبي کتابونه چاپېدل. خو چې ای هیکی (J.A.Hichey) لومړنی سړی ؤ چې په کلکته کې یې د (Bengal Gazette) په نامه یوه جریده په انگریزي ژبه کې خپره کړه.

زموږ د هېواد دوې لویې ژبې هم د لومړي ځل لپاره اروپایانو د خپلو خاصو مذهبي او استعماري هدفونو لپاره له طباعت سره آشنا کړي دي. د دري ژبې لومړنی چاپي اثر د «داستان مسیح» په نامه د لاتیني ژباړې سره یوځای په ۱۶۳۹ میلادي کال کې په لندن کې چاپ

شوی دی. همدارنگه د پښتو لومړنی چاپي اثر د گولډن سیتیټ ډکشري ده چې په ۱۷۸۷ کې چاپ شوې ده.

د افغانستان د مطبوعاتو پرون ته یوه کتنه:

په افغانستان کې هم مطبوعات او ډله ییزې مفاهمي نورې وروستنۍ وسیلې د مهمو حوادثو، بدلونونو، اوښتونونو او بحرانونو مولودې او هم محرکې دي. د هېواد د مطبوعاتو پرون ته یوه لنډه کتنه دا څرگندوي چې په افغانستان کې مطبوعات د ۱۹ پېړۍ په زړه کې چې له انگریزانو سره د افغانانو تقریباً سل کلنه مبارزه د بشپړتابه یوې مهمې مرحلې ته داخلېده او د اصلاحاتو پروسه هم د دې لویې مبارزې یوه برخه ګرځېده، منځ ته راوستل شول.

د افغانستان مطبوعاتو د پیدایښت له لومړي ورځې څخه تر ننه پورې د باراني او طوفاني ورځو په څېر خپل پوره او ډېر روڼ مخ خلکو ته نه دی ښودلی. د بېلو بېلو وختونو د بحرانونو، اختناقونو، جنگونو او انقلابونو، وریځو، دوږو او گردونو او په وروستیو وختو کې د جنگونو لمبو او دودونو هغه یا په بشپړ ډول د خلکو له نظره پټ کړي او یا یې پوره په خپل اصلي شکل نه دي وربښودلي.

د هېواد د مطبوعاتو په آسمان کې لومړنی راختلی ستوری شمس النهار ؤ چې له نن څخه کابو یوه نیمه پېړۍ د مخه یې د امیرشیرعلی خان د سلطنت په دویمه دوره (۱۸۶۸ م) کې په خپلو خپرونو پیل کړی دی. ځینې څېړونکي لیکي چې د دغسې یو اخبار خپرول د هغو اصلاحاتو یوه برخه وه چې سید جمال الدین افغاني یې امیرشیرعلی خان ته د ده د سلطنت په لومړی دوره (۱۸۶۶) کې سپارښتنه کړې وه.

ویل کېږي چې په ځینو وختو کې به دغه جریده، په دوو اوونیو کې یو ځل چاپېدله. د شمس النهار لومړنۍ گڼې ته له کتنې څخه څرگندېږي چې جریده، په افغانستان کې د یوې نوې پدیدې په حیث مجبوره شوې ده چې په خپله د خپل ځان د پېژندنې په باره کې ډیرې خبرې وکړي. له مشترکینو سره د خپلو اړیکو او له هغوی څخه د اشتراک د پیسو د ترلاسه کولو په لارو چارو رڼا واچوي. مثلاً د «اشتهار»، «اطلاع ضروري» عناوین له همدې موضوع سره اړه لري.

د شمس النهار د داسې یوې خبرې څخه چې (... سعی درین خواهد بود که خبربازاری و پوچ هرگز در این اخبار درج نگرده...)

څرگندېږي چې دغه اخبار د ښاري او محلي خبرونو په مقابل کې داسې یو دریغ درلود چې نننۍ ژورنالیزم یې نه تائیدوي البته په اصطلاح د «د پوچو خبرونو» د نه خپرولو په برخه کې ورسره توافق لري. د افغانستان د مطبوعاتو دغه عنعنې چې د پخوانیو څراغونو په څېر تر خپلو سترگو لاندې ځمکه په تیاره کې ساتي له همدغه وخت څخه پیل شوې ده.

په ټول اخبار کې یوازې په کابل کې د بې سارې سختې واورې د اورېدو او سختې یخۍ په باره کې یو خبر محلي جنبه درلوده چې د خلکو د ژوندانه سره یې ډېره نژدې رابطه هم لرله. خو هغه د یوې داسې طبیعي پېښې په باره کې و چې غیر عادي حالت یې د څو کسو د وژل کېدو پایله وکړې وه. اجتماعي ارزښت یې یوازې دومره و چې په بیک توت کې څو تنو، دوو ښځو ته د نجات ورکولو په باره کې خپله انساني وظیفه سرته ورسوله. یو-دوه داسې خبرونه هم په کې راغلي دي چې د افغانستان د خلکو سره یې روحي او عقیدوي نژدې والی درلود. او هغه د څو کسانو د مسلمان کېدو د پېښو په باره کې و. د

شمس النهار د لومړنۍ گڼې نور خبرونه د لیرې هېوادو او لیرې قارو سره اړه لري. د افغانستان د خلکو او حکومت د کارونو او فعالیتونو اجتماعي هڅو او اجتماعي تحولاتو په باره کې چې دغه وخت پیل شوي و څو خبرونه یا تبصرې نه لري.

سره د دې هم، د دې جریدې څو نورې گڼې چې نورو څېړونکو لوستې دي دا رانښيي چې په دولتي اعلامیو او خپرونو یې علاوه خبرونه، ادبي لیکنې ځینې نورې داسې مقالې یې هم خپرولې چې د لوستونکو د فکرونو په روښانه کولو او د دوی په خبرتیا کې بې تاثره نه وي. مثلاً په خپله یوه مقاله کې یې لیکلي دي چې په افغانستان کې، خلکو له دې امله چې پومبه یې انگلستان په ارزانه بیه اخستله او په مقابل کې یې خپل ټوکران ورباندې په لوړه بیه خرڅول، د پومبې له کرنې څخه گټه نشوای کولای بلکه زیان یې لیده، سبب یې دا و چې دغه خلک د علم او کمال څخه بې برخې پاتې شوي و.

یوې یوویشت کلنې تورې دورې چې له (۱۲۵۹ ل- ۱۸۸۰ م) څخه تر (۱۲۸۰ ل- ۱۹۰۱) پورې یې دوام وکړ د مطبوعاتو لمر په تورو وریځو کې پټ او بیا ورک کې. په دغه موده کې چې د امیرمحمد یعقوب خان او امیرعبدالرحمن خان د سلطنت دورې دي ملت دوو فشارونو (انگریزي استعمار او داخلي استبداد) لاندې راغلی و. نو ځکه د اختناق اندازه ډېره زیاته وه. که څه هم د امیرعبدالرحمن خان د پاچاهۍ په موده کې کابل ته یوه بله مطبوعه هم راوړل شوه، خو هغه مستقیماً د امیر تر کنترول لاندې راغلي وه. په خپله امیر هر څه حتی لیکوال هم و. د ده په زمانه کې کومه جریده نه چلېده خو ځینې دیواني خپرونې لکه فرمانونه، ابلاغیې، اعلامیې او داسې نورې مروجې وې مگر د کتابونو چاپولو کار نسبتاً ښه په

مخ روان و لکه چې د ده د سلطنت په موده کې لږ او ډېر (۳۰) ډوله کتابونه چاپ شوي او خپاره شوي دي.

د کوم ملت د زړه په کور کې چې د مطبوعاتو د لمر څرک لگېدلی وي، هغه په تورو تيارو کې هم د لارې ايستلو هڅه د لاسه نه ورکوي. لکه چې د هغه وخت د استبداد په خېټه کې يو نوی غورځنگ خپله وده پيل کوله. دا غورځنگ د مشروطيت غوښتونکو نهضت و چې د امير حبيب الله خان پاچاهۍ په موده کې يې خپل ځان رابنکاره کړ. د حبيب الله خان سلطنت په حقيقت کې د عبدالرحمن خان د سلطنت ادامه وه خو يوې جزوي پېښې پکې د بېلوالي کرښه راوايستله هغه دا وه چې د افغانستان د ژورناليزم پلار محمود طرزي چې د مرحوم پوهاند حبيبي په قول په ترکيه کې يې د سيد جمال الدين افغان له مخامخ خبرو څخه زيات اثرات اخيستي و. په ۱۹۰۱ کال کې د امير عبدالرحمن خان د فاتحې اداکولو او د امير حبيب الله خان د جلوس د مبارکۍ لپاره کابل ته راغی. د ده فضل او پوهې په امير اغېزه وکړه او هيله يې ترې وکړه چې کابل ته راستون شي. دې پخوا د امير عبدالرحمن خان سره د ناوړه تفاهم له امله د خپلې کورنۍ سره دمشق ته تللی و. کله چې محمود طرزي په ۱۹۰۲ کال کې کابل ته راغی لومړی يې د ټول ورنر داستانونه په دري واپول چې امير يې ولولي. خو ددغو کارونو د ده د ليکوالۍ او سياسي غوښتنو تنده ماته نه کړه نو د يوې جريدې د خپرولو لپاره يې خپلې هڅې پيل کړې.

د ده ددغو هڅو په پايله کې، له شمس النهار څخه وروسته دويمه جريده د افغانستان سراج الاخبار په نامه د ۱۹۰۶ جنوري په ۱۱ نېټه راووتله، مسؤل مدير يې د شاهي مدرسې مدرس مولوي عبدالرؤف خان کندهاري و. د افغانستان سراج الاخبار يوازې يوه گڼه

خپره شوې وه. ويل کېږي چې د درولو علت يې د بریتانيې د حکومت مداخله وه. د دغه اخبار په درېدو سره يو ځل بيا د تورتم حالت راپيدا شو خو په دې موده کې د کتابونو چاپولو لړۍ په تپه ونه درېده. د ۱۹۱۱ کال په وروستيو وختو کې هغه ډيوه چې د بلبډو سره سم يې رڼا ورکه شوه، يو ځل بيا راپيدا شوه او د سراج الاخبار افغاني په نامه يې خپلو خپرونو ته دوام ورکړ.

دا ځل د تنوير اور تودو چې دغه طاقت د علامه محمود طرزي په شان يو لوی سياست پوه، اديب او مدير شخصيت په لاس ورغی. د افغانستان د ژورناليزم پلار محمود طرزي اخبار په لنډ ډول خو په ډېره جامع توگه په خپلو الفاظو کې داسې تعريف کړی دی: (اخبار جمع خبر است که ضد آن بی خبری است.) په دې توگه دی د خبرتيا او بې خبرۍ ترمنځ توپير ته اشاره لري او خبرتيا د هر چا لپاره ضروري بولي. د سراج الاخبار د لومړنۍ سرمقالې څخه څرگنده شوه چې ده هغه وخت د خبر ليکنې درې مهم هدفونه (خبرول، تعليم ورکول او مصروف ساتل) په مخکې اچولي و. د افغانستان د هغه وخت په شرايطو کې د محمود طرزي د خبرنگارۍ څلورمه وظيفه د استعمار ضد ملت پالنه وه.

د دوو روسي خپرونکو (ماسون او رومادين) د ليکنو له مخې په ترکستان کې د تزاري روسيې حکمران جنرال کورا پاتکين، د سراج الاخبار د خپرونو څخه شکايت درلود. دغه اخبار په افغانستان کې د مشروطيت غوښتونکو له خوا چاپېده چې نورو محکومو ولسونو ته يې هم د آزادۍ پيغامونه درلودل. روسان د دغه اخبار د خپرونو څخه انگريزانو ته په شکايت ورغلل او ورته ويې ويل چې د افغانستان په امير حبيب الله خان فشار واچوي چې د دغه اخبار ژبه

گامونه پورته شول. د خپرونو وسعت او تنوع ته پاملرنه وشوه او د هېواد گوت گوت ته د هغه د رسېدلو هڅې پیل شوې.

د مرکزي اخبار «امان افغان» تر خپرېدو لږ وروسته لاندې

خپرونې پیل شوې:

اتحاد مشرقي (۱۲۹۸ ش) په ننگرهار کې، الغازي (۱۳۰۰ ش) په پکتیا کې، اتفاق اسلام په هرات کې، طلوع افغان (۱۳۰۰ ش) په کندهار کې، بیدار (۱۳۰۰ ش) په مزار شریف کې خپلې خپرونې پیل کړې. همدارنگه اتحاد، ستاره، افغان، اصلاح د ولایاتو له خپرونو څخه وې.

د «افغان» په نامه د افغانستان لومړنۍ ورځپاڼه د لومړي ځل لپاره په مرکز کې راووتله. همدارنگه ارشاد النسوان (د بنځو لپاره اختصاصي جریده)، ابلاغ (قانون خپرونو کې دیواني جریده) او د حقیقت جریده یوه په بله پسې خپرې شوې. ورسره د معرف معارف، مجموعو عسکریه، آینه عرفان، مجموعو صحیه او پښتون ږغ مجلې خپرې شوې.

د افغانستان د لومړني اساسي نظامنامې (اساسي قانون) چې په ۱۳۰۱ لمریز کال کې تصویب او تصویب شو. په خپله ۱۱ مادو کې د افغانستان د خلکو لپاره د فکر او بیان آزادي تضمین کړه او بیا په ۱۳۰۳ کال کې د افغانستان د مطبوعاتو د لومړنۍ نظامنامې په خپرېدو سره عملاً د ثروت، انیس، نسیم سحر او نوروز آزادي جریدې رامنځ ته شوې. همدا وخت د مطبوعاتو لومړنی ریاست جوړ شو او لومړنۍ آزاده مطبوعاتي محاکمه وشوه.

په افغانستان کې د مطبوعاتو د دې بیړنۍ او چټکې ودې له اوج ته رسېدو سره یو ناڅاپه د سکوي دورې د اړو دور له امله

بنده کړي، ځکه چې سراج الاخبار په خلکو کې د آزادي غوښتنې جذبه راویښوي او خلک د روس او انگریز په ضد را پاروي. خو انگریزانو په خپله هم، له دوی څخه د مخه دا ډول شکایت درلود. د ډیلی چیف کمشنر (W.M.Haily) د ۱۹۱۴ کال په سپتمبر کې د جنایې اطلاعاتو سرمامور ته ولیکل چې د سراج الاخبار د خپرونې لهجې زموږ گټې له سخت زیان سره مخامخ کړي دي. باید په هند کې د هغه د خپرېدو مخه ونیوله شي.

په هند کې برتانوي نایب السلطنه (وايسرای) د ۱۹۱۴ کال د دسمبر په میاشت کې د افغانستان له امیر څخه و غوښتل چې په سراج الاخبار کې د بریتانیا په ضد د خپرونو مخه ونیسي. په دغه وخت کې د سیمې د شاوخوا مطبوعاتو لکه د کلکتې (جبل المتین) او د ایران (عصر آزادی) او (نهضت شرق) جریدو هم د افغانستان د نهضت او مطبوعاتو پیروي کوله.

سراج الاخبار اته کاله خپور شوی دی چې د امیر حبیب الله خان د مړینې سره سم یې نشرات پای ته رسېدلي دي او «امان افغان» د هغه ځای نیولی دی. په دې دوره کې د خپرونو بل مهم گام د مسلکي خپرونو خپرېدل وو لکه چې د سراج الاخبار افغانیه ترڅنګ د افغاني ماشومانو لپاره د سراج الاطفال په نوم یوه جریده خپروه شوه.

د خپلواکۍ له ترلاسه کولو وروسته د هېواد د هر اړخیز پرمختګ لپاره د پروگرامونو د طرحې په ترڅ کې د خپرونو د پراختیا او پرمختګ هڅه هم وشوه. په لومړۍ مرحله کې د خپرونو ژبه د هېواد د آزادی ساتلو او د پرمختګ لپاره وگومارله شوه او په بله مرحله کې د خپرونو د غږ رسېدلو او رساکېدو لپاره پراختیایي او پرمختیایي

دا وخت تر امانی دورې وروسته، د آزادو مطبوعاتو دویمه څپه پیل شوه او په کابل کې د «انگار»، «وطن»، «ندای خلق»، «اولس»، «نیلاب» او «آئینه» جريدې خپرې شوې، د کابل انتخابي بناوالی د «پامیر» او د میمنې بناوالی د «اتم» په نامه جريدې راوايستې او د دوی تر څنگه «الفا» ته په کندهار، «صدای ملت» ته په هرات او «پیام افغان» ته په کابل کې د نشر اجازه ورکړ شوې وه.

په هېواد کې د دموکراسۍ د لسیزې (۱۳۴۲-۱۳۵۲) په پیل کېدو سره حتی د سرکاري خپرونو لهجه هم بدله شوه او په لومړۍ مرحله کې چې لا آزادي جريدې نه وې خپرې شوې په اصلاح، انیس او هېواد کې هم د انتقادي مقالو خپرېدل پیل شول او د مطبوعاتو د یو کيفي بدلون لپاره زمينه برابره شوه. په دغه دوره کې یو زیات شمېر شخصي او حزبي جريدې راووتې لکه:

«وحدت»، «پیام امروز»، «افغان ملت»، «خلق»، «مردم»، «پیام»، «وجدان»، «مساوات»، «پرچم»، «ترجمان»، «سبا»، «شعله جاوید»، «صدای عوام»، «کاروان»، «خیبر»، «کمک»، «پروانه»، «هدف»، «جبهه ملی»، «سپیده دم»، «گهیخ»، «پکتیا»، «افغان ولس»، «اتحاد ملی»، «روزگار»، «ملت»، «افغان»، «رمز صحت»، «شوخی»، «آزادي»، «آینه روز»، «دارو درمل»، «میهن»، «برهان»، «افکارلو»، «پیکار» او «ندای خلق».

د دموکراسۍ د لسیزې آزادو مطبوعاتو د وینس زلمیانو د دورې په څېر په ډېره سمبولیکه ژبه خبرې نه کولې لهجه یې څه ناڅه روشانه او واضح وه. دې جريدو کولای شواي چې د خپلو امکاناتو سره سم حقایق را لوڅ کړي، د وخت په سیاسي او فکري جریانونو رڼا واچوي، د زړونو خبرې را برسیره کړي او پتې شوې عقدې رالوڅي

مطبوعات له سقوط او رکود سره مخامخ شول خو بیا هم رژیم ته د تبلیغ د اړتیا له امله په تپه و نه درېدل. عاجل فرامین او ابلاغیې نشر شوې او ورسره د هېواد مرکزي اخبار «امان افغان»، «حبیب الاسلام» په نامه خپور شو. همدارنگه د کندهار «طلوع افغان» نوم په «مؤید الاسلام» وگرځول شو. په خان آباد کې د «اصلاح» پر ځای «نهضت الحبيب» او په مزار شريف کې د اتحاد اسلام بیا «بیدار» پر ځای «رهبر اسلام» جريدې خپرې شوې. «الایمان» د یوې دیني جريدې په توگه په ننگرهار کې خپور شو او «اصلاح» او «اتحاد افغان» په پکتیا کې د نادرخان او شاه محمودخان له خوا چې دا وخت له سقویانو سره په جنگ وو خپاره شول. په همدې توگه دا وخت څو نورې جريدې د «غیرت اسلام»، «د کور غم» او «سورسات» په نومونو په کندهار او ننگرهار کې خپرېدلې. دا وخت د «افغانستان» په نوم یوه جريده له لاهور هم خپرېده چې د هېواد خواخوږو پکښې کار کاوه.

په نادري دوره کې په سرکاري سطحه اکثره مړې شوې خپرونې را ژوندۍ او ځینې نوې خپرونې رامنځ ته شوې. په کابل کې د کابل «مجله»، کابل کلنی، اقتصاد مجله، «حی علی الفلاح» مجله، په کندهار کې «پښتو» په هرات کې ادبي مجله او د هرات د بناوالی مجله نوې خپرې شوې.

په ۱۳۲۹ کال په افغانستان کې د مطبوعاتو د دویم قانون په نافذېدلو سره، د سیاسي تنفس لپاره نسبي زمينه برابره شوه او مطبوعاتو د وینس زلمیانو تحریک ته په انعکاس ورکولو سره د خپلې ودې او پرمختگ په لاره کې یو بل مهم گام اوچت کړ.

د هېواد نورې عامې علمي او مسلکي خپرونې یې هم په کمونستي رنګ ولړلې او ټول علمي مسایل یې د مارکسیزم سره خم ته واچول.

۲- د روسي کولو پروسه: د ۱۳۵۸ کال د مرغومي په ۶ نېټه، افغانستان ته د روسي لښکرو په راتلو سره روسانو د خلقيانو ځای پرچميانو ته وسپارلو په ټولو ساحو کې یې د خپلو گڼو مشاورينو په وسيله کارونه پیل کړل او پرچمي جمهور رئیس، صدراعظم او وزیران او نور تش په نامه وو.

روسانو په لومړۍ مرحله کې د گوند او حکومت چارې سره بیلې کړې، د «ثور انقلاب» مرکزي ورځپاڼه یې د روسيې د پراودا په تقلید او ترجمه د «حقیقت...» په نوم د گرځولو او د گوند د نشراتي ارگان په توگه یې نشر کړه. د «هېواد» ورځپاڼه یې د حکومت د اورگان په توگه «ژوندون» یې د لیکوالو د اتحادیې، «پیش آهنگ» د ماشومانو د سازمان، «درفش جوانان» یې د ځوانانو د سازمان، «زنان افغانستان» یې د ښځو د سازمان «کار» یې د صنفی اتحادیو، «هنر» یې د هنرمندانو د اتحادیې او «سباوون» یې د ژورنالستانو د اتحادیې له خوا نشر کړل او «حقیقت سرباز» یې د وزارت دفاع له خوا خپور کړ.

کمونستانو قومونو ته چې دوی ورته ملیتونه وایي، د حقوقو ورکولو په نامه د ازبکو، ترکمنو او بلوڅو لپاره د «یلدوز»، «گورش» او «سوپ» په نومونو جریډې د دوی په ژبو خپرې کولې، خو په حقیقت کې یې دا کار د افغانستان د وروڼو قومونو د سره اچولو، د دوی تر منځ د دښمنیو د راپیدا کولو او د بیلتون راوستلو لپاره د خپل ښکیلاکي پلان له مخې کاوه. همدا راز د پښتنو قبایلو لپاره یې

کړي ورسره یې د واردو شویو ایډیالوژیو د تخمونو د کرلو لپاره هم زمینه برابره کړه.

د ۱۳۵۲ کال د چنگاښ په ۲۶ د جمهوریت د کودتا په کېدلو سره د دیموکراسۍ د لسیزې پاڼه ونغښتله شوه. شخصي او آزادي خپرونې ټولې بندې شوې. رسمي خپرونې زیاتره په خپل حال پاتې شوې خو د کیفیت له اړخه د خپرونو ژبه او لهجه بدله شوه او حتی ټولې سرکاري خپرونې هم د دولتي مطابعو د مسوؤل مدیریت له خوا کنټل کېدې او په خلاص مټ سانسور پکې کېده. دا سانسور هم یوازې د انتقادي مطالبو دمخ نیوي لپاره و خو چې افکارو خصوصاً د جمهوریت په لومړیو څو کلونو کې په خلاص مټ سرکاري خپرونو او راډیو ته لاره ومونده نو کمونیستو لیکوالو پکې ځای ونيو.

د جمهوریت په دوره کې د هېواد د مرکزي اخبار نوم «جمهوریت» شو چې د «اصلاح» د ورځپاڼې ځای یې ونيو او ورسره د جمهوریت په نامه پښتو، دري، انگریزي او عربي مجلې هم خپرې شوې.

د ثور د خونړۍ کودتا له کېدو سره د هېواد نورو شتمنیو ترڅنګ نشراتي او خبرني وسایل هم ټول د دوی لاس ته ولوېدل او له هماغه لومړۍ ورځې نه یې د خپلو کمونستي اهدافو لپاره استخدام کړل.

د کمونیستانو مطبوعاتو درې بڼې درلودې:

۱- د خلقيانو په وخت کې د کمونستي کولو پروسه: په دې دوره کې د جمهوریت ورځپاڼه، «ثور انقلاب» په ورځپاڼه واړوله شوه.

د سرکای خپرونو په لهجه او کړو وړو کې هم بدلون راغی. د «حقیقت انقلاب ثور» خپرونه یې بنده اود هغه پر ځای یې د «پیام» په نوم خپرونه را و ایسته. د «اخبار هفته» په نوم ظاهراً یې یوه آزاده جریده نشر کړه چې په روسیې، نجیب او حکومت یې هم انتقادونه کول خو په حقیقت کې دا جریده د خاد د ادارې له خوا اداره او خپرېدل.

زموږ د نن د مطبوعاتو بل طلايي اړخ د مقاومت او جهاد خپرونې دي چې د کمونستانو له کودتا او تیري سره جوخت پیل شوي او د وسله وال جهاد ترڅنګ یې قلموال جهاد او مقاومت پیل کړ. په لومړۍ مرحله کې جهادي خپرونې د پوسترونو، ابلاغیو، رسالو او جریدو په بڼه په یو ډېر محدود چوکاټ کې پیل شوې. د جهادي خپرونو لومړی شروع په پېښور کې وه، بیا په ایران، هند، اروپا، امریکا او نورې نړۍ کې هم پیل شوې.

«شهادت» د انجنیر گلبدین حکمتیار د حزب اسلامي نشراتي ارګان او «مجاهد» د جمعیت اسلامي افغانستان نشراتي ارګان د جهاد لومړنۍ خپرونې وې چې په ۱۳۵۷ کال په پېښور کې نشر شوې. «صف» په اروپا کې د افغاني محصلانو د اسلامي ټولنې خپرونه وه چې په ۱۳۵۷ کال کې راووته او هم «سوم عقرب» د مقاومت لومړی خپرونه وه چې مائویستو محصلینو په اروپا کې په ۱۳۵۷ کال کې خپره کړه. د جهاد په جریان کې د خپرونو شمېر کال په کال زیات شوی دی.

په عمومي ډول څومره خپرونې چې د افغانستان د پرون په کابو یوه نیمه پېړۍ کې شوې، تر هغه زیاتې خپرونې د جهاد په لس کلنه دوره کې شوي دي. د یوې هغې احصائې له مخې چې ښاغلي

د «جرګه» په نامه مجله نشر کړه او غوښتل یې چې د جرګې تر عنعنوي نامه لاندې دوی د کمونیزم په لومه کې ښکېل کړي. کمونستانو په کابل کې د روسي خپرونو د ویشلو لپاره هم زمينې برابرې کړلې، لکه د «ځلمیان»، او «جوانان» جریدې په خپله د روسیې کلتوري مرکز خپرولې. دغه مرکز د کمونیزم ایډیالوژیکه مجله هم د «سولې، ترقۍ، او سوسیالیزم» په نامه په کابل کې خپره کړه. «پیوستون» او «همبستګي» او «دوستي» دوی نورې خپرونې وې چې دوی د خلکو د ماغزو مینځلو لپاره خپرولې.

۳- د عادي کولو پروسه: په افغانستان کې د کمونیزم او روسانو د ماتې خورلو په پایله کې، د کمونستانو وروستنی جمهور رئیس نجیب الله، دملي روغې او پخلاينې سياست ته لاس و غزاوه. له یوې خوا یې د فرمايشي حزبونو د جوړولو لپاره اجازه ورکړه چې خپل نشراتي ارګانونه هم ولري او له بلې خوا یې هڅه وکړه چې دولتي خپرونو ته ملي بڼه ورکړي. او د کمونستي کولو او روسي کولو پرځای یې د عادي کولو لاره ونيوله. په دې سلسله کې یې یو شمېر کسانو ته اجازه ورکړه چې په اصطلاح آزادې جریدې خپرې کړي او حزبونه نشراتي اورګانونه ولري. د دې ډول آزادو جریدو په لړ کې د «پلوشه»، «یا حق»، او «نگاه» په نوم جریدې خپرې شوې. د فرمايشي حزبونو په لړ کې د افغانستان د خلکو اسلامي حزب «الاسلام»، د افغانستان د زحمتکشانو انقلابي سازمان چې د ستمی کمونستانو یوه ډله ده د «میهن» او د بزګرانو د عدالت ګوند د «عدالت» په نامه جریدې خپرې کړې.

چمن کې ودرول شو. د راډیو اداره په کورنیو چارو وزارت پورې تړل شوی وه یوازې دوه ساعته خپرونې یې لرلې.

د امانې دورې له پای ته رسېدلو او په افغانستان کې د اغتشاش له راتلو وروسته راډیویي خپرونې هم په تېره ودرېدې په دغه وخت کې د خبرونو او موسیقي لپاره پاریدلې تلوسه د برتانوي هند، آلمان او روسیې او نورو ځایونو راډیوگانو ته په غوږ نیولو سره تسکینېدله. په دغه وخت کې په افغانستان کې د انگلستان، امریکې، ایټالیا او روسیې له خوا جوړې شوې راډیوگانې د افغاني سوداګرو له خوا واردېدلې او په بازارونو کې خرڅېدلې. په اردو ژبه د هندوستان خبرونو او هندي موسیقي په افغانستان کې زیات اورېدونکي درلودل.

په اساسي ډول د راډیو د خپرونو د بیا پیل کولو لپاره مقدماتي کارونه له ۱۳۱۴ څخه پیل شول. د منځنۍ څپې د یوې راډیویي دستګاه د رانیولو او نصبولو یو تړون د آلمان سره لاس لیک شو. همدارنګه حکومت له ټولو نایب الحکومه گانو څخه وغوښتل چې د خپلو مربوطو تیمو څخه شاعران، ادیبان، هنرمندان او د ذوق خاوندان ورمعرفي کړي. په کابل کې د راډیو نشراتو لپاره یوه فني اداره او یو تخنیکي کورس جوړ شو. د دستګاه د راوړلو نصبولو کارونه تر ۱۳۱۹ کال پورې بشپړ شول. د راډیو اساسي خپرونې د ۱۳۲۰ کال د حمل په لومړۍ نېټه، د هغه وخت د صدارت د لومړي مرستیال او د پوهنې د وزیر سردار محمد نعیم خان په پښتو وینا پیل شوې.

تر دې وروسته د راډیو په تخنیکي او نشراتي ساحو کې ډیرې پرمختیاوې محسوسېدلې، د پرمختیا دې سلسلې بالاخره خپل ځان

رفیع (۱۶) کاله مخکې په افغانستان کې جوړه کړې وه زموږ د ټولو مهالنیو خپرونو شمېره (۱۹۶) عنوانونو ته رسیده خو هغه احصائیه چې څو کاله د مخه ښاغلي ننگیال د جهادي مهالنیو خپرونو په برخه کې برابره کړې وه او ښاغلي رفیع تکمیل کړې وه، د جهادي خپرونو شمېر (۲۳۶) عنوانو ته رسېده. په دواړو احصائیو کې یوازې هغه خپرونې راغلي چې په پښتو او دري ژبو خپرې شوې وې. د نورو ژبو خپرونې چې یا هغه وخت یا دا وخت شوی په دې احصائیه کې نه دي نیول شوي همدارنګه ټولې هغه خپرونې چې په هېواد کې، د ننه او یا په نورو هېوادو کې روانې دي، تراوسه په دقیقه توګه نه دي شمېرل شوې، یا دا چې زه نه يم ورڅخه خبر شوی، ځکه خو سمدلاسه په دې اړه څه نشم لیکلی.

راډیو په افغانستان کې:

د اعلیحضرت امان الله خان په وخت کې چې د هېواد د صنعتي کېدلو لپاره بیړنۍ هڅې روانې وې، نو د مطبوعاتو د پراختیا او پرمختګ په څنګ کې راډیو نشراتو ته هم پاملرنه وشوه. لومړی پلا د راډیو دوه کوچنۍ دستګاوې د افغانستان د هغه وخت د حکومت له خوا راوښولې شوې چې یوه یې په ۱۳۰۶ کال کې په کابل کې نصب شوه او په نظر کې ؤ چې بله یې په کندهار کې فعاله شي. په هغه وخت کې د راډیو داسې یوه ۲۰۰ واټه دستګاه په زیاترو آسیایي هېوادونو کې نه وه فعاله شوې. لومړی ځل د راډیویي نشراتو د خپرېدو توان ډېر زیات نه ؤ. د دستګاه له نصب کېدو څخه د مخه (۳۰) بټیرۍ لرونکې راډیوگانې په خلکو ووېشلې شوې. د راډیو لومړنۍ دستګاه په لندن کې کویټی (کوتی لندن) کې نصب او آنتن یې هم د دې کویټی په

دې منظور په بېلابېلو وختونو کې د راډیويي نشراتو او حتی جلا جلا راډیو گانو د رامنځ ته کېدلو لپاره هڅې وشوې. په جلال آباد، کندهار، هرات، بلخ، گردېز، خوست او د ځینو نورو ولایتونو په مرکزونو کې محلي ولایتي راډیوگانې فعالې شوې او د هغوی د تبلیغاتو په خدمت کې ولوېدې او د نشراتو حجم ډېر زیات شو. په وروستیو کلونو کې د شرقي آلمان په مالي او تخنیکي مرسته راډیو افغانستان د مرکزي ستوډیو گانو د پراخېدو او نویو ستوډیو گانو د جوړولو کار د راډیو تلویزیون د ودانۍ غربي اړخ ته پیل شوی و.

تلویزیون په افغانستان کې:

د ۱۳۵۱ کال په وروستیو میاشتو کې هغه وخت چې ارواښاد محمد موسی شفیق د شاهي رژیم یو پوه او فعال صدراعظم و او د ژورنالیزم یو استاد ښاغلي صباح الدین کشککي، د اطلاعاتو او کلتور د وزارت چارې پرمخ بیولې، په افغانستان کې د تلویزیون د جوړېدو پلان تصویب شو.

د کابل په ښار کې د تلویزیون مرکزي سټډیو د راډیو افغانستان په انگرې کې د مرحوم داود خان د جمهوري ریاست په موده کې د جاپان په تخنیکي او علمي مرستو جوړه شوه. دغه تلویزیون په لومړي سر کې د تعلیمي خپرونو او صحي پروگرامونو لپاره چې د ورځې به له یو نیم تر دوو ساعتونو پورې خپرونې کولې، جوړ شوی و چې په امتحاني ډول یې د ۱۳۵۶ کال د حوت د میاشتې په ۲۵ نېټه خپرونې پیل کړې. په نظر کې و چې د ۱۳۵۷ ل د سرطان په ۲۶ به پرانیستل کېږي. مگر له بده مرغه داسې ونه شول. د افغانستان تلویزیون د پرانیستل کېدو د مخه د روسانو اود هغو د نوکرانو په

د هېواد د انکشافی پلانونو سره ونښلاوه. تر دې چې د کابل په انصاري واټ کې د راډیو افغانستان نوې مجزه او عصري ودانۍ پرانیستل شوه اود هېواد د دویم پرمختیایي پلان له مخه د راډیو افغانستان تخنیکي او نشراتي امکانات پراخ شول او تر دې وروسته هڅه دا وه چې سیمه ییز لېږدوونکي او آخډې بشپړې شي.

په ۱۳۴۵ کال کې راډیو د ورځې ۱۴ ساعته خپرونې لرلې په دغه وخت کې په بهرنیو خپرونو کې په روسي او جرمني ژبو هم خپرونې پیل شوې وې. په ۱۳۴۶ کال کې یې خپرونې تر (۱۵) ساعتو ورسېدې چې (۷۵) جلا جلا خپرونې یې لرلې. د داود خان له کودتا سره (۱۳۵۲ سرطان) د راډیو افغانستان په خپرونو کې څه ډېر زیات محسوس بدلونونه رامنځ ته نه شول.

د نورد کودتا سره سم راډیو زموږ د ملت او شاوخوا گاونډیو هېوادو په ضد د تبلیغاتي جگړې یوه لویه اډه وگرځول شوه. د راډیو بشپړ کنټرول گوندیانو واخیست. د خپرونو محتویات یې د خپلو گوند د کمونستي مرامونو په اساس وټاکل. په راډیو کې یې د خپلو فکري او گوندي غوښتنو په بنسټ ځینې نوې خپرونې رامنځ ته کړې. په دغه وخت کې په راډیو کې روسي اثرات او تأثیرات زیات شول. د خپلو تبلیغاتو لپاره یې د وروڼو قومونو ژبو څخه هم زیاته استفاده وکړه.

له روسي یرغل څخه وروسته د راډیويي امکاناتو د لا زیاتو پراخېدلو هڅه وشوه. دا کار د دې لپاره وشو چې له یوې خوا خپل تبلیغات د افغانستان د خلکو او هم نړیوالو ته ورسولی شي او له بلې خوا دا چې د راډیويي خپرونو شمېر او امواج او فریکونسي دومره متنوع کړي چې خلک د نړۍ نورې راډیوگانې وانه وربدلی شي. په

کابل د تلویزیون له مرکزي سټډیو نه د نړۍ هرې تلویزیوني شبکې ته د انترسپوټنیک له لارې مواد ورکوي او له نورو شبکو څخه هم اطلاعات ترلاسه کوي. د دې دستگاه ټول بڼه امکانات یوازې او یوازې د شوروي او کمونیزم د تبلیغاتو لپاره وقف شوي وو.

له دې امله چې تلویزیون د کمونستي او روسي پروپاگانډې د خپرولو ډیره بڼه وسیله وه نو د تلویزیوني شبکې لمنه د هېواد نورو ولایاتو ته هم وغځېدله لکه چې تر ۱۳۶۶ کال پورې د کابل په گډون په بدخشان، بغلان، بلخ، جوزجان، هرات، فراه، هلمند، کندهار، خوست، گردېز، غزني، ننگرهار او کنړ کې هم د تلویزیون خپرونې پیل شوې.

د افغانستان تلویزیوني شبکه په خپله د افغانستان د خلکو لپاره نه دې سالمې خبرتیا او نه د سالمې تفریح وسیله و، لوی هدف یې د دښمن په گټه تبلیغات کول او د افغانستان د خلکو د عامه افکارو تخریبول وو. د دې دستگاه او د هغې د کارکوونکو په ضد د خلکو کرکه ورځ په ورځ زیاتېدلې.

د کابل بناریانو د راډیو تلویزیون د دولتي کمیټې د رئیس، د تلویزیون د رئیس، مرستیال او نورو مسئولینو د تیلفون لمبرونه اخیستې وو. کله به چې خپرونې پیل شوې نو د کنځلو تیلفونونه به هم ورسره سم پیل شول. د یول مسؤل د خولې خبره وه چې: «من بعد از شش بجه در تیلفون مستقیم هیچ گپ نمی زنم، زیرا که غیر از دوزدن چیزی دیگری نیست» دغه راز د تلویزیون د هغه وخت رئیس عبدالله شادان به ویل چې: «هرشب من بیش از صدها بار دشنام می شنوم لکن چه کنم چاره چیست؟» د تلویزیون کمونستي کارکوونکو یو بل ته یوازې په یوه خبره تسلي ورکوله او هغه دا وه: «مورد مخالفینو گولی منلي دي خبرې خو یو عادي کار دی».

خدمت کې ولوېد، د افکارو، د تعمیر په ځای د افکارو د تخریب لپاره وسیله ورگرځیده. دغه تلویزیون د جاپان په مرسته په پال سکیم ډول جوړ شوی ؤ چې د نړۍ له عصري دستگاهو څخه شمېرل کېده او په سیمه کې یې ساری نه درلود.

د ۱۳۶۶ کال په پیل کې د مسکو د تلویزیون یو ډایرکټر راوستل شو چې د کابل د تلویزیون خپرونې په روسي سیستم برابرې کوي. د راډیو تلویزیون روسي مشاورینو په مستقیم ډول د تلویزیوني خبرونو په ایډټ کې برخه اخیستله. تر دې چې د مرکزي کمیټې روسي مشاورینو په مستقیمه توگه خپل امرونه صادرول.

روسانو غوښتل چې د سیمې له دې مهمې تلویزیوني دستگاه څخه د خپلو تبلیغاتو لپاره د نړیوالې اډې په توگه کار واخلي. نو دوی سترې مخابراتي دستگاهې یې د راډیو تلویزیون په انگرې کې ودرولې چې یوه یې د مارس دستگاه او بله یې د شمشاد دستگاه وه. د مسکو د تلویزیون خپرونې او هغه څه چې روسانو آسیایي سیمو ته خپرولې، د مارس د دستگاه په وسیله له مصنوعي سپورمۍ (انترسپوټنیک) څخه اخیستل کېدې او خپرېدې. روسانو په دې ډول غوښتل په افغانستان کې د نورو گاونډیو هېوادونو د تلویزیوني خپرونو مخه ونیسي. د دې دستگاه زور او قوت زیات نه ؤ ځکه هغه د افغانستان څخه وایستل شوه، ویل کېدل چې هغه کوم افریقايي هېواد ته واستول شوه. پر ځای یې یوه بله دستگاه چې «لوتوس» نومېده او رژیم د شمشاد نوم ورباندې کېښود په ۱۳۶۱ کې له روسیې څخه راوړل شوه. دغې ډېرې مجهزې دستگاه څو کانالونه درلودل چې د تلویزیوني خپرونو څخه علاوه په مخابراتي او استخباراتي چارو کې هم ورڅخه کار اخیستل کېده. د شمشاد دستگاه کولای شول چې د

مور اتلان وو، که خبر جوړوونکي؟

له روسانو سره د جهاد په موده کې هر مجاهد افغان فکر کاوه چې له دین، وطن او خپلې ملي آزادۍ څخه د دفاع په لوی رسالت په غاړه لري او یو ځل بیا د نورو ملتونو له غاړو څخه د غلامۍ د زنځیرونو د ماتولو په لویه مبارزه کې د مخکښۍ ویاړ ترلاسه کوي، نو ځکه هر یوه ته خپل ځان اتل او قهرمان ښکارېده. خو د نړۍ نورو ډول ډول ټولنیزو گروپونو په هغوی ځینې نور ښه یا بد نومونه اېښودل. د نړیوالو لویو خبري آژانسونو له نظره زموږ د هغه وخت تکړه، تر ځان او مال تېر مجاهدین تر هر څه زیات، خبر جوړوونکي (Newsmakers) یا داسې مولدین وو چې تولیدات (خبرونه) یې په تودو بازارونو کې لاس په لاس گرځېدل. خو گټه یې د نورو وه.

په ۱۹۸۲ کال کې، هغه وخت چې زموږ جهاد یوې ډېرې تودې مرحلې ته رسېدلی و، پنځو لویو بین المللي خبري آژانسونو (اسوشیټډ پرس، یونایټډ پرس، رویټرز، فرانسپرس او تاس) چې د نویو صنعتي او تجارتي کمپنیو د اتحاد (Cartels) پورې تړلي وو، د نړۍ په بېلابېلو برخو کې له (۵۰۰) څخه زیاتې نمایندګۍ لرلې. دغو د خبرونو په کارو بار اخته ادارو په نړۍ کې د (۴۳۱۹) خبریالانو یا نمایندګانو یو لښکر خپور کړی و.

په قلمونو، مایکروفونونو او ټلوویزیوني کامرو باندې دغه مجهز پوځ د جګړو په تودو ډګرونو کې هم د چریکانو څنګ نیولی و

دویم خپرکی

مور اتلان وو که، که خبر جوړوونکي؟

او هره ورځ به يې (۱۷) ميليونه وييونه يا لفظونه ليکل، چاپول او يا به يې په الکترونيکو څپو کې فضا ته سپارل، چې بيا به د نړۍ د خلکو سترگو او غوږونو ته رسول کېدل.

د هغو ډېرو ژورناليسټانو په جمله کې چې د افغانستان د حالاتو په باره کې يې ډېر مهم او ډراماتيک خبرونه ليکل د نيويارک ټايمز ورځپاڼې خبريال په خاصه توگه د يادونې وړ دی. دغه ۶۲ کلن ژورناليسټ په افغانستان کې داسې له تکليفونو او خطرونو ډک سفرونه کړي دي چې ځوانو ژورناليسټانو يې جرات نه شو کولای. ده خپلې ورځپاڼې ته د تازه تازه خبرونو له مخاېره کولو نه علاوه د افغانستان د حالاتو په باره کې داسې زيات، په زړه پوري او ډراماتيک حالات راټول کړي دي چې ليکوالو ته د بنو فلمي سناريو او رومانونو ليکلو موضوعات په لاس ورکوي. ده خپل دا معلومات د "Among the Afghans" (د افغانانو تر مينځ) په نسبتاً پند کتاب کې راټول کړي او چاپ کړي دي.

نورو تکړه ژورناليسټانو د بېلابېلو هېوادونو د پوځي مشاورينو او د جاسوسي موسسو د کارکوونکو په څېر غوښتل چې د مجاهدينو په صفونو کې او کتارونو کې ملگري پيدا کړي، له همدغه امله د جهاد د ځينو وتليو قوماندانانو ته د سپکو او درنو وسلو تر څنگ، د تلويزيون حساسې کامرې هم له يو شمېر کسيتونو سره يو ځای ورکول کېدلې.

ځينو تنظيمونو په جهاد کې، د خپلو فعاليتونو د پوره انعکاس لپاره هڅه کوله چې خارجي ژورناليسټان ونازوي چې د دوی په گټه زيات تبليغات وکړي. خو ژورناليسټانو د خپلو خپلو مقصدونو لپاره کار کاوه. ويل کېدل (غارې دې د راوي بنده وي) چې

يو تنظيم خاص د دې لپاره چې چريکي عمليات يې، د دوی له خوښې سره سم د نړۍ په لويو تلويزيوني شبکو کې انعکاس ومومي نو يې په پکتيا کې بې وخته او بې ضرورته يوه ناڅاپي جگړه پيل کړه. په دې جگړه کې هغه اکتیونه يا اکشنونه ډېر وو، چې فلم اخيستونکي زيات خوشاله کولای شي. البته دې ناڅاپي جگړې په گردېز کې د پوځيانو يوې چوڼۍ ته سخت زيانونه ورسول خو څرنگه چې مجاهدينو تعرضی حالت درلود نو د دوی تلفات د دښمن د پوځيانو په نسبت زښته زيات وو.

د خبرونو برابرول او وېش (يا عرضه) يو نړيوال کاروبار يا بېزنس دی. لکه څنگه چې د شرق او غرب جنوب او شمال تر منځ سياسي سيالۍ شته، هماغسې اقتصادي سيالۍ روانې دي چې د خبرونو د ورکړې راکړې په کاروبار کې هم دا دواړه ډوله سيالۍ موجودې وي او دي.

په اسلامي دنيا کې د تونس د اطلاعاتو يو وزير بناغلي مصطفى مسرودي د اطلاعاتو په ساحه کې د شرق او غرب بيا د شمال او جنوب تر منځ په يوه ويروونکې نا انډولۍ پوهېدلی دی. ده ليکلي دي چې د نړۍ په سلو کې اتيا خبرونه د لويو لويديزو آژانسونو له خوا ټولېږي. دا نا انډولي خپله دا بنسټي چې د نړۍ خبرونه د غريبانو د انحصار په منگول کې ورغلي دي. په داسې ډول چې د نړۍ له څلورو څخه درې برخې خلک د دغو خبري لويو کمپنيو يا کارټلونو په مقابل کې د ډاډ وړ دفاعي وسيلې نه لري د تونس د اطلاعاتو وزير په وينا د ۱۹۸۲ کال په شاوخوا کې، په سلو کې ۴۵ وروسته پاتې يا پرمختيايي هېوادونو د تلويزيون سټېشنونه، نه درلودل. نو په يوه لويه سيالۍ کې پاتې راغلي وو.

میدیا، نامتو نړیوالې موسسې «یونسکو» ته د اتومي انرژۍ په څېر یو غټ تعمیری او هم تخریبي طاقت په نظر ورغلی دی. دوو تنو څېړونکو رابرت ایل. سټیون او ریچارد. آر کول په دې باره کې د یونسکو دا اندېښنې څېړلې دي او په دې باره کې یې د یونسکو د څو غونډو نتیجه تر ارزیابۍ لاندې نیولې دي. دوی لیکي چې غرب د دوو لویو ذریعو په مرسته د خبر نړۍ تر خپل کنټرول او نفوذ لاندې راوستلې ده. یوه ذریعه یې د خبر د وړاندې کولو (عرضي) کامیاب سیستم دی، چې د لویو لویدیزو خبري آژانسونو خدمتونه یې د مننې او ستاینې وړ گرځولي دي. بله ذریعه یې هغه تخنیکي آسانتیاوې دي چې غرب یې په سیالی کې له نورو څخه مخکې کړی دی.

په ۱۹۷۱ کال کې اسوشیټډ پریس د یو اټکل له مخه ولیکل چې له امریکې څخه د باندې هم یو بلیون خلک د همدغه لوی خبري آژانس له خوا برابر شوي خبرونه لولي او یا یې اوري، همدارنگه د ویس نیوز (Vis News) موسسه چې په ۱۹۷۵م کال کې رویترو او بی. بی. سی. په ګډه جوړه کړې ده، د یوې ادعا له مخې د نړۍ د ټولو تلویزیونو لپاره خبري فلمونه برابروي، یعنې دا چې د نړۍ ټول تلویزیونونه اړ کېږي چې د هغې لږ یا ډېر مستند خبري فلمونه واخلي او خپاره یې کړي. په دې توګه غربي اطلاعاتي په تېره انګرېزي-امریکايي موسسو (Englo-American Organization) د خبرونو د بهیر بندونه او ویالې جوړې کړې او هغه یې په خپل انحصار کې راوستلې دي.

دې حالاتو لویدیزې نړۍ په تېره د امریکې لپاره، په نورو هېوادو کې د فرهنګي نفوذ لپاره امکانات ډېر کړي دي. د برتانیې یو لنگویسټ (ژبپوه) جارج سټیونر فکر کوي چې د سبا نړیواله ژبه همدا

اوس زېږېدلې ده او هغه امریکايي انګرېزي ژبه ده چې ټول نوي اجتماعي فرهنګي او اقتصادي ارزښتونه به بیان کړي. که دا منو چې علم یو طاقت دی، نو دا به هم ضرور منو کوم ملت چې پوهنه زېږوونکي اطلاعات یې په کنټرول کې وی، هغه یو ډېر پیاوړی ملت بلل کېدای شي. په دې حساب کمپیوټر او مصنوعي سپورټ میو لویدیزو هېوادونو ته یو خاص طاقت بڼلی دی. اوس کمپیوټر خپل ځان د تلیفون له لینونو سره نښلولی دی په دې توګه یې د نړیوالو ډېرې خولې ستاسې غوړونو ته او ډېرې صحنې یې ستاسې سترگو ته او که انټرنیټ په نظر کې ونیسو نو کمپیوټرونو خپل پټ او ښکاره نري نري تارونه د انسانانو د عصبي سیستم له بې شمېرو نړیو نړیو رشتو سره تړلي دي. چې دغه تړون او پیوستون د ژورنالیزم په دنیا کې یوه بله پدیده او یوه بله اصطلاح (Cyber Journalism) را پیدا کړې ده.

د مصنوعي سپورټ میو له لارې د اطلاعاتو بارانونه او توپانونو او د انټرنیټ له لارې د پروپاګندو او څېړونو هجوم د درېیمې نړۍ د هېوادونو د ملي حاکمیت پولې وړانې کړې دي او د نړۍ د دې برخې د ملتونو او خلکو د اسرارو د خوندي ساتلو امکانات له منځه تللي او دا دی د دوی په ډېرو خصوصي حالاتو او مسائلو باندې هم تجارتونه روان دي. لویدیزه میډیا چې د درېیمې نړۍ په فضا کې یې معلوم او نا معلوم جالونه غوړولي دي، د نړۍ د دې برخې د هېوادونو د ژوندانه بد اړخونه ښيي او په مثبتو کارونو او خوینو یې سترګې پټوي.

د کالیفورنیا د پوهنتون یو استاد هربرت سکیلر او د ده نور ملګري چې له غرب نه اوسني کاره نظریات لري، فکر کوي چې لویدیز د ډله ییزې مفاهمې وسایل، غربي کلچر او د اطلاعاتو

سیستمونه یې چې په نوره نړۍ باندې کوم نفوذ لري هغه د نوي کلچري امپریالیزم مختلف اړخونه دي چې په ۱۹ پېړۍ کې د اروپایي کلاسیک امپریالیزم او له دویمې نړیوالې جگړې څخه وروسته د امریکې د سیاسي او نظامي لوړتیا غوښتنې ځای نیسي.

نو «د اطلاعاتو د آزاد بهیر» په باره کې لویديځه نظریه د غرب د فرهنګي واکمنۍ معنی هم لري. یو برتانوي ټولنپوه اندیون سټال چې د معتدل نظر خاوند دی، خبرونو او هم پاپ موسیقي او کلچر ته د تجارتي مالونو په سترګه ګوري او وایي چې په درېیمه نړۍ کې داسې هېوادونه هم شته چې لویديځه ولسواکي په خپل قد او اندام برابر نه بولي خو بې. بې. سي ته غوږ نیول یا د نیویارک ټایمز لوستل ورته ډېر اهمیت لري.

هو! له غرب څخه د اطلاعاتو د آزاد باد چلېدل، په خپل بهیر کې د لېرو پرتو قارو کلچري توکي که زموږ خوښ وي او که نه، د خلو خلو په څېر یا د نظر فریبه شیانو په بڼه ورسره راوړي. زموږ د خلکو اکثریت غربي کلچر نه خوښوي، خو د مجبوریت له مخه، غربي راډیوګانو ته غوږ نیسي او هغه کسان چې په خارجي ژبو پوهېږي د دوی ورځپاڼې لولي. په دې توګه، زړه نا زړه د غربي کلچر په مخ د خپلو زړونو او دماغونو وروڼه پرانیزي. دا هغه ټکی دی چې د شرق په تېره بیا د اسلامي نړۍ پوهان، سیاست پوهان او ژورنالستان فکر کولو او تصمیم نیولو ته رابولي.

لویديځ ژورنالستان تل دا لاپې شاپې کوي چې د دوی د خبرونو لیکلو ستایل مسلکي دی او د وړاندې کولو طریقه یې غوره ده او ادعا کوي چې په خبرونو کې د حقایقو انډول ساتي.

نړیوالې علمي موسسې هم، پخوا د اطلاعاتو نوي نړیوال نظام ته د غرب په سترګو کتل، خو د اطلاعاتو په ساحه کې یې د داسې یو نظام غوښتنه کوله چې خبرونه هم په کې د اقتصادي سرچینو په څېر، د عادلانه وپش اساس ولري. دې نړیوالې موسسې د خبرونو د تهیې او وپش د سیستم په اړه څلور کنفرانسونه جوړ کړي دي. دلته یې دوه، د دې موضوع په اړه، د یادونې وړ دي چې یو یې د پاریس کنفرانس او بل یې د بلګراد کنفرانس دی.

د پاریس په کنفرانس کې چې په ۱۹۷۸ کې جوړ شوی و، د مطبوعاتو د آزادۍ د اصل په تصویبولو سره د اطلاعاتو په اړه د غرب عنعنوي ارزښتونه تاپید کړل شول. داسې چې د غربي میډیا ځینو استعماري اړخونو ته هېڅ ګوته ونه نیول شوه. خو په بلګراد کې د یونسکو د یو بل لوی کنفرانس د پرېکړې په محتوی کې یو بدلون راغی. په دې پرېکړه کې چې په ۱۹۸۰م کې وشوه د «آزاد» تر څنګ د «متوازن» قید هم ولګول شو. همدغه د متوازن قید دی چې اطلاعات له پروپاګندي حالت څخه وباسي. په دې توګه د «اطلاعاتو آزاد او متوازن نړیوال بهیر» په باره کې د یونسکو د لوی مدیر وړاندیز یا تجویز ته «هو کې» وویل شو. د اطلاعاتو د آزاد او انډولیز بهیر هدف ته رسېدو لپاره یو کمیسیون چې د کمیسیون مشر مک برید (Mac Brid) په نوم یادېږي وټاکل شو. کمیسیون ډېره هڅه وکړه چې د ډله ییزې مفاهمې په باره کې ډول ډول نظریې یا فلسفې یوه له بله سره پخلا کړي. د کمیسیون رپوټ چې د یوه نړۍ او ډېر غږونه په نامه خپور شو، په رنگ او خوند کې خوښه و، مګر په یونسکو کې د راغونډو شویو هېئتونو لورې او تنده یې پوره نه شوه ماتولای. سره له دې هم د بلګراد کنفرانس په یونسکو کې دننه د یو انستیتیوت بنسټ کېښود. د انستیتیوت کار دا و چې د ډله ییزې مفاهمې د موسساتو تر منځ هم‌آهنگي راولي. او د اطلاعاتو د آزاد

او متوازن بهیر مخه د یونسکو د موخې په لوري سمه کړي. خو گټو او هدفونو ټکر دغه هماغه ګڼګي روغه او رمتیه پرې نښودله او سیاسي موضوعاتو د بلګراد فیصلې بشپړې کامیابۍ ته پرې نښودلې او د اطلاعاتو په برابر و نه او وپشنه باندي د لویډیزې نړۍ په کنټرول کې د کمښت نښې نښانې نه لیدلې کېږي.

تر دې ځایه پورې به محترم لوستونکو ته دا اندازه لګېدلې وي چې د اطلاعاتو آزاد بهیر د ډېرو نورو تجارتي فعالیتونو په توګه د لویډیزې نړۍ د گټو وټو د سیالیو په بهیر کې روان و. افغانستان هم د سیالیو د دغه بهیر په څنډه کې پاتې شوی نه و، بهیر زموږ په هېواد کې د پربوکی په څېر دوراني حرکتونه را پیدا کړي وو. دا داسې یو توپان و چې د پېښو دورو یې زموږ سترګو ته خاورې غورځولي دي. ځکه خو د میډیا شورماشور او د مطبوعاتو شل شویو پانو او تورو موږ د خپل هېواد د پېښو له اصلي ماهیت څخه خبرولی نه شوای.

د کمیت په لحاظ زموږ په هېواد کې د میډیا سیالی ډېره په مخ کې روانه شوه. د جهاد په لسيزه کې د هغې چاپي او برېښنايي پدیدو ډېره ګړندی وده کړې وه. یوازې په لسو کلونو کې د نویو راوتلو جریدو او مجلو شمېر له ۳۰۰ څخه زیات شو. د افغانستان د پخوانیو مطبوعاتو چې ۱۳۲ کلونو اوږده لاره وهلې وه د جهاد د لسيزې خپرونو هغه په لسو کلونو کې رالنده کړ، بلکې ګامونه یې تر دې هم چابک وو. همدې سیالیو د تلویزیون په ساحه کې هم ډېر بېرني او ګړندي ګامونه زموږ د سترګو په وړاندې تېر کړل. د سیالی انګېزه وه چې جاپان ته د ثور د کودتا نه د مخه، افغانستان ته یوه ډېره ماډرنه تلویزیوني دستګاه چې هغه وخت یې په سیمه کې ساری نه درلود، بښلې وه.

هغه وخت په اروپا کې د «ایروژن» او په سوسیالیستي کمپ کې د «انټروژن» په نومونو د پراخو تلویزیوني شبکو شتوالی په جاپان

باندي د سیالی تبه راوستلې وه او هڅه یې کوله چې د «ایریا وژن» په نامه د آسیا د جنوب او جنوب شرق لپاره یوه پراخه تلویزیوني شبکه وغځوي چې په افغانستان کې د یوې ماډرنې دستګاه موجودیت له دې هدف سره ښه مرسته کولای شوه. بله خبره دا ده چې که د تلویزیون سپټونه نه وي، نو د تلویزیون دستګاه یې اغېزې یوه تخنیکي پدیده ګرځي، نو خلک مجبور دي چې له خپلې دستګاه څخه د استفادې کولو لپاره تلویزیونونه واخلي، په دې صورت کې د جاپان د تلویزیوني سیټونو د خرڅلاو لپاره ښه بازار پیدا کېږي، همدا سبب دی چې جاپان وکولای شول په افغانستان کې د تلویزیون د دستګاه په جوړېدو سره زموږ هېواد ته ډېر زیات سیټونه راوارد کړي.

په کابل کې د شمشاد په نامه د شوروي اتحاد له خوا د یوې لویې او ډېرې مجهزې دستګاه په جوړېدو سره، شوروي هم په دې سیالی کې ډېر وړاندي ګامونه واخیستل. لکه چې د دې لړ مضامینو په یوه بله برخه کې یې هم یادونه شوې ده، د شمشاد دستګاه کولای شول چې د ایران او پاکستان په سرحدی سیمو کې د دغو هېوادونو د تلویزیوني خپرونو مخه ونیسي او په مقابل کې یې د کابل د تلویزیون خپرونې د نړۍ ډېرو لېرو پرتو هېوادونو ته ورسوي.

په هر حال د جهاد په لسيزه کې افغانستان ته د ډله ییزې مفاهمې د وسیلو ډېر ګړندی راتګ او زموږ په هېواد کې د چاپي او برقي خپرونو ډېرښت په سیمه او نړۍ کې لویې هنګامې جوړې کړې وې. هره ورځ به په میلیونونو ویبونه یا کلمات، ډول ډول تصویرونه او غږونه د جنگ او جګړو د ګولویو په څېر تبادلې کېدل خو اغېزې یې، زموږ لپاره په غوږو لوبښود او بو د رغېدو نه زیاتې نه وې. دې ټولو پېښو او له هغو سره اړوندو خپرونو په عمده توګه دوه شیان موږ ته بښلي وو هغه دا وو چې موږ خپل ځانونه قهرمانان بلل او نورو راته د خبر جوړوونکو په نظر کتل.

درېم څپرکی

د شاهدي ويلو رسالت زموردي، كه د

نورو؟

او همدارنگه مور تاسې منځگړي امت وگرځولئ
چې په (نورو) خلكو شاهدان شئ او رسول (ص) په
تاسې باندې ډېر بڼه شاهد دي.

بقره سوره، ۱۴۳ آيت

بڼه مې په ياد دي د ۱۳۵۸ لمريز (۱۹۷۹م) كال شپې ورځې وې،
كابل ته په نژدې سيمو كې د كمونيستي رژيم دفاعي كرنې يوه په بله
پسې ماتېدلې، نو د رژيم قواوې سختې سورېدلې او هرې خواته د
مرگ او ژوبلې په پراخو عملياتو بوختې وې.

مور هغه وخت په كليو كې او سپدلو، له حالاتو څخه د خبرتيا
لپاره مو د كوچنيو راډيوگانو او له لرې او نژدې ځايونو څخه د
توپونو له غبرونو څخه پرته نورې وسيلې نه لرلې. كله به چې له شاوخوا
سيمو څخه د الوتكو د تگ راتگ يا توپونو وپيلېدلو غبرونه واورېدل
شول مور به پوه شوو چې زمور د استوگنې سيمې ته نژدې، په كومه
خوا كې اخ و ډب روان دي. بېگا به مو چې د كابل راډيو خبرو ته غوږ
ونيو نو نطق به راته په دروغو وويل چې په هغه سيمه يانې د توپونو

د شاهدي ويلو رسالت زمور

دي كه د نورو؟

د ډزو په ځای کې "د هغه ځای شریفو خلکو د خلقي پرتمین انقلاب په گټه لوی مارش ایستلی و".

خلقیانو به ډېر ځله د مارش کلمه د شفر په ډول د جگړې په مفهوم کاروه. بي بي سي، امریکا غږ، المان غږ، د ایران او پاکستان راډیوگانو ورو ورو مورله دې رمز سره آشنا کړو، هغه داسې چېرته به چې د کابل راډیو په وینا شریفو خلکو مارش ایستلی و، نورو راډیوگانو به په هماغه ځای کې د سختو جگړو د کېدو په باره کې خبرونه خپاره کړل.

د کمونستي خپرونو ماهیت له پخوا څخه ټولې نړۍ ته څرگند و، ځکه چې د دغه سیستم ستنې تر ډېره حده په پروپاگانډو درول شوې وې، خو د جنگ حالاتو او د تنظیمونو تر مینځ تودو سیالیو د جهاد په خپرونو کې هم پروپاگانډي رنگونه زیات کړي وو. ډېر ځله داسې پېښ شوي دي چې دې خپرونو خپل اسلامي رسالت او مسلکي مکلفیت لکه څنګه چې لازم و هغسې نه دی پر ځای کړی، د تنظیمونو تر مینځ اختلافونو د ټولني اجتماعي اعصاب هم چې د همدغه چاپي او برېښنايي (الکترونيکي) خپرونې دي، مختل کړي وو.

په دې حقیقت زموږ ډېر لوستونکي خبر دي چې هر تنظیم ټولې یا ډېرې کامیابۍ د ځان بللې. د مثال په ډول یو ځل د بگرام د هوايي ډگر د پاسه یوه الوتکه په توغندیو وویشتل شوه، دريو تنظیمونو ددې بري ادعا کوله. داسې هم شوي دي کله به چې یو ټانګ وویشتل شو نو د ډېرو ټانګونو د تخریب ادعاګانې به کېدلې، تر یوه وخته بي بي سي د تنظیمونو د ویاندویانو د خولو خبرونه خپرول، خو ځینو خبرونو پر بي بي سي هم د شرم خولې وبهولې ځکه چې بي بي سي که

دروغ ویل هم وغواړي نو هغه دومره برېښد دروغ نه وي څه ناڅه یوڅه وراغوندي او یوڅه یې په مسلکي لیکه او لاره هم برابر وي.

د پاکستان د تجارتي مطبوعاتو حالت خو داسې و چې څو ځله یې د افغانستان په قضایاوو کې ښکېل شوي کسان وژلي او بیا یې ژوندي ښودلي دي. کله کله به یې د افغانانو لپاره داسې په زړه پورې "تخیلي او ډراماتيک" خبرونه هم خپرول چې د دوی مړ او هیلو ته به یې تازه ګي بښله او له دې لارې به یې حتی په غریبو او مفلسو افغاني مهاجرینو هم خپل اخبارونه څرخول. ځینو اخبارونو د پیسو گټلو یو بل چل زده کړی و د ځینو کسانو ویناوې، خبرونه یا یې عکسونه د پیسو لپاره خپرول، دوی به غالباً هغه کسان وو چې غوښتل یې کوم تنظیم جوړ کړي او یا د یو ښه، تکړه او پوه مجاهد یا قوماندان په توګه وځلېږي.

رښتیا به وایو هغه وخت د ایران راډیوگانو ډېر اورېدونکي درلودل، ځکه چې دغو راډیوگانو د افغانستان جهاد ته زیات انعکاس ورکاوه. پر دې سربېره ایران یو داسې هېواد و چې اسلامي انقلاب یې کړی و او د "نه شرقي او نه غربي..." شعار یې ډېر ځله تکرارولو. د همدغه شعار روحیې ایجابوله چې ددغه هېواد د میډیا هېنداره د شرق او هم د غرب له لوري د چلېدونکو خپرونو بادونو له دورو څخه باید پاکه وساتله شي.

تر هرڅه زیات ایران د خپل اساسي قانون هغې برخې ته چې د مطبوعاتو په باره کې حکمونه لري، د قرآن مجید د بقره سوري د ۱۴۳ آیت په لیکلو سره خاص لویښت، درنښت او منښت بښلی دی. د دې مبارک آیت په تفسیر کې راغلي دي چې لوی خداي (ج) اسلامي امت ته فرمایي: د دې لپاره مو تاسې منځګړي او غوره امت وگرځولئ او

ستاسې پیغمبر(ص) مو د نورو پیغمبرانو څخه مخکې او اکمل وگرځاوه چې تاسې د خپلې دې لوړتیا له مخې په نورو امتونو باندې د شاهدهۍ ورکولو وړتیا ولری او حضرت محمد(ص) ستاسې په عدالت او صداقت گواه وي.

له بده مرغه له ځینو اسلامي هېوادونو لکه سعودي عربستان، عراق او بیا وروسته د افغانستان له ځینو تنظیمونو سره په شخړو کې د کپوتلو له امله د ایران رسندویو وسیلو دغه قرآني رسالت لکه څنگه یې چې هیله کېدل هغسې سرته ونه رساوه، ځکه د ایران میډیا، په ځای د دې چې په بې طرفۍ سره د خبرونو خپرولو له لارې د گاونډیو هېوادو او نورې نړۍ په قضایاوو سمه شاهدي وویلاي شي، رسندویه وسیلې یې تر ډېره حده په پروپاگندي جگړو کې مصرفې وساتلې.

پاکستاني میډیا هم چې نسبتاً ښه عصري وسایل په لاس کې لري، خپل زیات وخت او ډېر امکانات د هندوستان په وړاندې تبلیغاتي جگړو ته ورکړي دي، (په دې باره کې په یو بل بحث کې کافي رڼا اچول شوې ده. محترم لوستونکي هغه لوستلای شي.) موږ هم د جهاد په موده کې ډېرې ښې او زیاتې رسندویه وسیلې په خپل لاس کې لرلې، لکه چې دمخه یې یادونه شوې ده، په کابل کې د شمشاد تلویزیوني دستگانه د وخت په پروپاگندي جگړه کې د یوې مضبوطې اډې حیثیت درلود، په دې ساحه کې مجاهدین هم بې وسه نه وو. د جهاد په لسیزه کې زموږ د جریدو او مجلو شمېر له (۲۹۹) څخه واوښت چې په دې کې (۱۱۱) مجلې او (۱۸۸) جریدې شاملې وې. د یوې احصایې له مخې چې د جهاد له پیل کېدو نه مخکې ترتیب شوې وه، زموږ د ټولو مهالنیو خپرونو شمېر (۱۹۶) عنوانونو ته

رسېده. د (۱۳۲) کلونو اوږده زمانه په کار وه چې د اجتماعي او سیاسي تحولاتو د مهمې بېلگې په توگه د مهالنیو خپرونو شمېر دومره شي. خو له شوروي سره زموږ د ټکرونو په لسیزه کې دغه شمېر په ډېره گړندی توگه زیات شو. تقریباً (۵۰۰) خپرونو ته لوړ شو، په دې ډول زموږ مطبوعاتو چې تر دې دمخه یې په یوه پېړۍ کې یوه اوږده لاره وهلې وه، هغه یې تقریباً په لسو کلونو کې رالنده کړه. خو د خپرونو دغه زیاتوالي زموږ هغه اړتیا نه پوره کوله چې موږ یې د خپلو مسایلو په باره کې د خارجي مطبوعاتو لوستلو یا د لویدیځ راډیوگانو ته غوږ نیولو ته اړ ایستلي وو.

په عمومي توگه زموږ په مطبوعاتو کې "نظر" ته له "خبر" څخه لومړیتوب ورکړ شوی دی. که کوم خبرونه خپاره شوي هم دي- سانسور- گوډ او مات کړي او د خبرولۍ روحیه یې ور وژلې ده. موږ ډېر لږ کامیاب شوي یو چې په خپلو مطبوعاتو کې تازه خبرونه خپاره کړي شو. پر دې سربېره په دولتي، حزبي او داسې نورو تبلیغاتو کې له افراط څخه کار اخیستلو زموږ، د ایران، پاکستان، د اسلامي نړۍ د ځینو نورو هېوادو د مطبوعاتو اعتبار ډېر زیات کم کړی دی. ځکه خو خلک د دوی خبرونو او خبرو ته ډېر لږ غوږ نیسي. دغه حالت بې بې سي، امریکا غږ او ځینو نورو غربي راډیوگانو ته موقع ورکړې ده چې د مسلمانانو یوه دنده په غاړه واخلي، تر دې چې په اسلامي هېوادونو باندې هم سمه یا ناسمه شاهدي ووايي. موږ حتی د خپل هېواد د روانو کثالو په باره کې د دوی خبرونو او خبرو ته غوږ نیسو د طالبانو او د شمالي اتحاد د جنګي او سیاسي فعالیتونو حال دوی موږ ته بیانوي. پاکستان، ایران، چین، تاجکستان، ازبکستان او ترکمنستان زموږ ډېر نژدې او په پوله شریک گاونډیان دي. خو دا بې

بي. سي او نورې غربي راډيوگانې او تلويزيونونه يا د انټرنېټ شبکې دي چې موږ د خپلو گاونډيانو په حالاتو خبروي او زموږ بڼه او يا بد دوی ته بيانوي.

ظاهراً بي. بي. سي او نورې لويديزې خبر رسوونکې موسسې په خپلو خبرونو او تبصرو کې د لفاظيو ډېره مالگه او مرچ نه گډوي او د حقايقو ترمينځ يو څه موازنه هم ساتي، خو د مسلک خاوندان پوهېږي چې دغه موسسې څنگه يوې خوا او بلې خوا ته د حقايقو سپکې يا درنې تيرې، کانيې او ډبرې ږدي او نه شي کولای چې د کلمې په بشپړ مفهوم سره عادلانه او د حسي او سياسي ملاحظو نه آزادي شاهدي وويلاي شي.

د دې لپاره چې موږ د ټولنيزې شاهدي په اصلي مفهوم بڼه وپوهېدلای شو، يو ځل بيا د قرآن مجيد د پورته ذکر شوي آيت تفسير ته ورگرځو. دغه آيت، برسېره په هغه تفسير چې په کابل کې چاپ شوی، په تفسير کې يې راغلي دي، مجاهدو خپرونو هم د جهاد په جريان کې د خپل فهم او ادراک له مخې تفسير او تعبير کړی دی. لکه چې د ځينو تنظيمونو خپرونو له هغه څخه په نورو امتونو د قضاوت کولو ان حکومت کولو معنی او مفهوم هم اخیستی دی. د قرآن مجيد د ايجاز او اعجاز يوه لويه نښه دا هم ده چې د دغه الهی کلام په هر آيت کې د ماناگانو يو سمندر ځای شوی دی. له همدغه امله د پورتنی آيت په باره کې چې تراوسه کوم تفسيرونه او تعبيرونه ليکل شوي او زموږ په جهادي مطبوعاتو کې منعکس شوي دي، سم بلل کېږي.

د اسلام له نظره قضا د حکومت (دولت) دومره پياوړې قوه ده، چې حکم يې د دولت په مشر (امير المؤمنین) هم شرعاً نافذ دی. گواه

او شاهد د صحيح قضاوت له مهمو اساساتو څخه بلل کېږي. حقيقت او صداقت د شاهدي اصلي عناصر دي، همدغه عناصر دي چې قضاوت، شاهدي او سياست د يو مثلث په شکل يو له بل سره مرتبط ساتي. يا به ووايو چې دا حقيقت او رښتينولي ده چې اسلامي شهادت، قضاوت او سياست د لويديځ له ماکياوليزم څخه جلا کوي. د اسلام د څلورم خليفه حضرت علي (ک) د شخصي ژوندانه په يوه پېښه کې د دغه مثلث درې واړه خواوې (اضلاع) په بڼه توگه منعکس شوي دي، کيسه يې جالبه ده:

حضرت علي (ک) چې پخپله د وخت د دولت مشر (امير المؤمنین) و، په يوه يهودي باندې يې دعوی کړې وه، چې هغه دده زغر لرونکی کميس پټ کړی دی اوس حاضر نه دی چې هغه بېرته ورکړي. يهودي ادعا کوله چې دا کميس د امير المؤمنین نه بلکې دده خپل دی. کله چې دا قضيه د عدل اسلامي محکمې ته وړاندې کړل شوه، نو حضرت علي (ک) او يهودي دواړه په مساوي توگه د قاضي په وړاندې درېدلې وو. قاضي له حضرت علي (ک) څخه دوه تنه شاهدان وغوښتل، ده خپل يو زوی او يو غلام د شاهدانو په توگه ورمعرفي کړل. خو قاضي هغه ځکه ونه منل چې يو يې زوی او بل يې غلام و، فکر کېده چې دوی دواړه به حضرت علي (ک) ته د نژدې والي له امله پوره او سمه شاهدي ونه وايي.

يهودي چې دغه حالت وليد او په اسلامي قضاوت، شهادت او سياست کې د حق او حقيقت رڼا يې وليده، نو هغې رڼا دده زړه او دماغ منور کړل، په هماغه ځای مسلمان شو او اعتراف يې وکړ، چې دا کميس دده نه، بلکې د حضرت علي (ک) دی.

په اسلامي نظام کې حق او حقيقت اصلي محک دی چې صحیح شهادت، سالم قضاوت سم او کامياب سياست ورباندې معلومېږي.

اسلام پېژندونکي پوهان وايي کله چې اسلامي سياستونه کامياب شوي دي لويه وجه يې دا ده چې هلته خلکو ته اصلي حقايق په مخ کې اچول شوي دي او د ماکياوليزم له هر ډول دوکو او خدعو څخه ډډه شوې ده او کله چې خلک په حقايقو راټول شوي دي، نو له هغه څخه ډېر پياوړی او نه ماتېدونکی طاقت جوړ شوی دی. د حقايقو راټولولو، روښانه کولو او عامو خلکو ته د هغه رسونه د مطبوعاتو کار دی. د هغې قوي کار دی چې په حالاتو سمه شاهدي وايي او له عام قضاوت سره موثره مرسته کوي.

اوس دا خبره ډېره مشهوره شوې ده چې مطبوعات د دموکراسۍ څلورم رکن يا د دولت څلورمه قوه ده. که موږ دا کليه منو، بيا نو د يو لړ شواهدو له مخې دا خبره هم د منلو وړ برېښي، چې د مطبوعاتو (يا د ټولې ميډيا) قوه اصلاً او اصولاً له قضائيه قوې سره ډېر ورته والی او نژدې والی لري.

د امريکې يو حقوق پوه سيمون اي. سوبېلاف چې يو وخت د هغه هېواد لوی څارنوال و، د فيدرال د لوی قاضي په توگه يې هم کار کړی دی، عقیده لري چې مطبوعات او عدلي محکمې يو ډول مسووليتونه لري. په ټولنه کې د قاضي او د اخبار د مدير د وظيفې اهميت او موثريت يو شان دی. سوبېلاف چې په ۱۹۵۵ کال کې د نايمن فيلوز (Nieman Fellows) په نوم د ژورناليزم د مسلکي ټولنې په يوه غونډه کې برخه اخيستې وه، په دې موضوع کې يو څه وړاندې

ځي او مطبوعاتو ته زيات اهميت ورکوي، وايي چې عدلي محکمې د مطبوعاتو له انتقادونو او موشگافيو څخه معافيت نه لري.

دی، د خپل بل حقوق پوه ملگري هنري ابل. مېنکېن د خولې خبره، چې وايي "قاضي يوازې د حقوقو يو شاگرد دی" رااخلي زياتوي، چې قاضي د يوه شاگرد په توگه د امتحان پر پاڼه باندې د "سم" او "ناسم" نښې راکاږي. ټولې محکمې په خپلو کړو وړو کې، همدغسې کار کوي. بالاخره د آزمويښې دغه پاڼه د ټولنې په مخ کې اچوله کېږي. ټولنه ده چې په هغې باندې د "سم يا ناسم" قضاوت کوي. همدارنگه دا اخبارونه دي چې خبرونه او تبصرې يې د ټولنې لپاره د دغه راز قضاوت زمينه برابروي.

يو بل حقوق پوه بلک ويلې دي چې په يوه متمدنه ټولنه کې آزاده وينا او په يوه عدلي محکمه کې، د قاضي په مخکې، د سوال او ځواب جريان دواړه دفاعي او ځان ساتنې پاليسۍ دي، دده يو ملگري قاضي فرانکفورتر وايي چې کله کله، د پرنسپونو او اصولو جگړه د قضاوت کار سختوي. په دې اړه يو بل قاضي "هول ميس" ويلې دي چې ټول حقوق او پرنسپونه يې په دې هڅه کې دي چې په افراطي ډول خپل خپل ځانونه تثبيت کړي. خو په حقيقت کې ټول اصول تر هغه ځايه پورې آزادي لرلای شي، چې نور ورته پرنسپونه نفي نه کړي. مثلاً آزاد قضاوت او آزاد مطبوعات دواړه غوره پرنسپونه دي. خو کله کله دا دواړه پرنسپونه دومره په ځان ستاينه او مسلکي وياړنو باندې اخته کېږي، چې غواړي يو اصل بل مقابل اصل تر خپلې اغېزې لاندې راولي حتی محکوم يې کړي.

يو وخت په يوه ځوان باندې چې په خپله ټولنه کې ښه منل شوی و، داسې يو تور ولگول شو، چې هغه په بد اخلاقو ښځو باندې گټې

وتې کوي. قاضي مطبوعاتو ته اجازه ور نه کړه، چې د محکمې جريان وگوري. په دې باره کې د قاضي استدلال يوازې دا و چې نه غواړي مطبوعات د يو چا شخصي مسايل بازار ته د تجارتي توکي په توگه وړاندې کړي، ځکه چې په دغه کار سره هم يو لړ بشري حقوق تر پښو لاندې کېږي. دا هماغه ځای دی چې په لويديزه ولسواکۍ کې ددې ولسواکۍ دوه منل شوي اصولونه "د عدلي محکمې خپلواکي" او "د مطبوعاتو آزادي" يو له بل سره ټکر کوي. يو اصل دا دی چې عدلي محکمه دا حق لري چې د خلکو شخصي مسايل له تجارتي گټو وټو څخه خوندي وساتي. په مقابل کې يې دا هم يو منل شوی اصل دی چې مطبوعات دا حق لري چې د ځينو کسانو ناوړه کړه وړه رسوا کړي.

سرمقاله د هرې خپرونې لپاره که هغه چاپي وي او که د الکترونيکي بروډکاسټ له لارې خپرېږي، د قضاوت کولو يوه ذريعه ده، خو په خواشينۍ سره بايد ووايو چې سرمقاله هم په غرب کې د پانده قضاوت په څېر کله کله د رشوت يا تجارت وسيله گرځېدلې ده. د امريکې د آريگان د پورټلنډ ښار د هاربرډ په جنوب لويديزه خوا کې يوه موسسه هم، خبرونو ته د بيا کتنې د صنعتي موسسې (Industrial News Review) په نامه يادېدلې ده. د دې موسسې د خاوند هافر په زړه پورې او گټور تجارت دا و چې په اخبارونو باندې يې ليکلې سرمقالې پلورلې.

د ۱۹۴۸ کال د اپرېل په لومړيو ورځو کې د امريکا لږ ترلږه (۵۹) ورځپاڼو او اخبارونو چې ټولو يې په گډه سره (۳۹۰۰۰۸) تنه مشترکين درلودل، يوه متحدالشکله سرمقاله خپره کړله. له دې جملې څخه يوازې شپږو جريدو د دې سرمقالې په عنوان او ځينو سطرونو کې څه گوتې وهلې وې او نورو (۵۳) ورځپاڼو او جريدو هماغه

سرمقاله، کټ مټ، بې له دې چې اقتباس يې وېوولي، خپله ليکل شوې سرمقاله وگڼله او خپره يې کړله.

له دې عجيب حقيقت څخه پخپله د يو امريکايي ليکوال او څېړونکي لوييس اېم. ليانز (Louis M. Lyons) مطلب اخیستنې دا ده چې يا د هغو ورځپاڼو مديران ډېر تنبل او بې کفايته کسان وو، يا دا چې په دې کار کې سياسي رشوت لاس درلود او غوښتل کېدل چې د خلکو احساسات د فيدرالي طاقت په مقابل کې استخدام کړي.

اوس خبر نه يو چې دا "صنعتي موسسه؟" اوس هم فعاله ده او که نه؟ آيا نورې دا ډول موسسې هم راپيدا شوې دي که نه؟ مگر يوه خبره چې له هر ډول شک او ترديد څخه وتلې ده دا ده چې په نننۍ نړۍ کې تبصره په مختلفو بڼو سره پلورلې کېږي. د نامتو ورځپاڼو تبصره ليکونکي له دې مدرکه د حق الزحمې په نامه بڼې پيسې ترلاسه کوي. آزاد مطبوعات د حکومتونو ځينې اعلاميې که څه هم د ټولني عامه بڼېگنې په نظر کې ولري د اعلانونو په توگه د پيسو په مقابل کې خپروي. ډېرې داسې نورې تبصرې حتی تيار جوړ شوي راپورتاژونه، سره د دې چې بڼه په زړه پورې اړخونه هم ولري، اخبارونه يې د اعلان په توگه خپروي. د افغانستان ځينو دولتي او غير دولتي اخبارونو، د اساسي قانون په لسيزه کې دغه کار کاوه. په کابل کې اوسېدونکو خارجي مطبوعاتې اتشو به کوبښن کاوه چې له اخبارو سره دوستانه اړيکې ولري او خپل پروپاگندي شيان ورباندې په اصطلاح تېر کړي يا افغاني مطبوعات د دوی نويو ايجاداتو او ابتکاراتو او نورو فعاليتونو ته زيات انعکاس ورکړي.

ځينو اخبارونو چې غوښتل يې خپله څېره يو څه سپېڅلې وساتي نو د دې ډول فرمايشي مضامينو د خپرولو په وخت کې به يې

د هغو لویو عنوانونو تر څنګ د "اعلان" کلمه د یو ډېر کوچني فرعي عنوان په توګه هم راوستله. دا حاشیوي عنوان به په کوچنیو تورو (عادي ۱۲) کې چاپ کېده. دې ډول مضامینو به د اړوندو هېوادو په ځینو پرمختیایو داسې رڼا اچوله چې یو عادي لوستونکي به اصلاً دا فکر نه کاوه چې کوم فرمایشي مضمون لولي. ترجمه کولو ته به یې هم ضرورت نه و. دوی به هغه تیار په پښتو او دري ژبو لیکلي او صفا به یې ټیپ کړي وو، پښتو او دري به یې دومره ښه لیکله چې ګوتو وهلو ته به ضرورت نه پېښېده. له ښکلو او صفا عکسونو سره د هغو تیاري جوړې شوې کلیشي به یې هم چې د لوړ تخنیک په مرسته به ډېرې روښانه جوړې شوې وې، له دغو مضامینو سره یو ځای د اخبارونو ادارو ته استول کېدلې.

دې ډول سوغاتي راپورونو به داسې سیاسي اړخونه هم نه درلودل چې د چا خبره سرکاري قاطري و تورو. نو ځکه اخبارونو هغه د پیسو په مقابل کې په پوره بې غمی خپرول. خو یوه خبره وه هغه دا چې دولتي اخبارونه مکلف وو چې د دې ډول مضامینو په خپرولو کې د شرق او غرب تر مینځ د تبلیغاتو موازنه په نظر کې ونیسي چې د وخت سوپر طاقتونو څخه کوم یوه ته داسې شک پیدا نه شي چې د افغانستان دولتي مطبوعاتو یو اړخ نیولی دی.

په هر حال موږ د اطلاعاتو د باران او د تبلیغاتو د سیلاب په وړاندې یې اغېزې نه شو پاتې کېدلی. زموږ یو درانه سپینږيري مرحوم پاچا خان ښه خبره کوله. ویل به یې له هرې خوا سیلاوونه راروان دي. وینس ملتونه ځانونه ورڅخه ساتي. یا که یې مخه د آبادۍ او ښېرازۍ په لوري برابرې هغه ویده قامونه دي چې سیلاوونه یې ورسره لاهو کوي.

سیاسي یا اجتماعي انقلابونو ته د پاچا خان له نظره سپلاوونه ورغلي وو خو اوس موږ د اطلاعاتو د انقلاب په عصر کې ژوند کوو، په دې انقلاب کې ځینې ملتونه نور ملتونه له خپلو ارادو سره سم د اطلاعاتو او تبلیغاتو د توپان په خوله کې ورکوي او په هغه لاره او لوري یې برابرې چې د دوی زړه یې غواړي خو ځینې نور یې بې ارادې د دغه توپان په بهیر کې د مړو کبانو په څېر لاهو کېږي.

داسې معلومېږي چې لویډیزې نړۍ د اطلاعاتو د انقلاب ټولې څپې او حرکتونه په داسې مسیر کې اچوي چې د دوی استعماري ګټې ښې خوندي وساتي. ټول خبرونه او ټولې تبصرې چې دوی یې لیکي، ټول عکسونه او فلمونه چې دوی یې اخلي - څو ځله د پلورنې او پېرودنې په پروسه کې لاس په لاس کېږي. لکه چې اورېدل کېږي او لیدل کېږي دوی د شاهدي ویلو رسالت هم له موږ څخه اخیستی دی. دوی دغه کار هم د خدای لپاره نه کوي بلکې زموږ د ناحقه شاهدانو په څېر خپلې ګټې په نظر کې نیسي.

له بلې خوا، شرقي دنیا په تېره اسلامي دنیا دومره بې وسه نه ده، چې د اطلاعاتو تکنالوژي په لاس کې ونه لرلی شي، دوی بالقوه او بالفعل کولای شي چې د اطلاعاتو په انقلاب کې ډېره لویه ونډه واخلي. تر ټولو مهم دا چې په نورو خلکو او ولسونو باندې د ګواهي ورکولو ورسپارل شوی دیني او اخلاقي رسالت سرته ورسوي. د پاملرنې وړ ټکي دا دی چې تلویزیون د کعبې شریفې څنګ هم نیولی دی او هرکال ټولې نړۍ ته د حج مراسم ریلې کوي. همدارنګه هرکال د نړۍ مسلمانانو ته موقع برابرې چې په مسجد الحرام کې د تراویحو له لمانځه څخه معنوي فیض واخلي. دا په خپله یو مثبت پرمختګ او تحول دی.

د پاکستان تلویزیون یوې شبکې د مدینې منورې د جومات د نویو تعمیراتي چارو په باره کې یو ډېر لوړ مستند فلم وښود. هر چا چې دا فلم کتلی وي ښایي له ځان سره یې ویلي وي چې یو شاهکار لگیا و بل شاهکار ته یې انعکاس ورکاوه. په فلم کې ښودل کېدل چې د نړۍ د هر گوټ ډېرې ښایسته تیرې یا ډېرې د نړۍ د هرې خوا د انجنیرانو، صنعت کارانو، هنرمندانو او معمارانو په لاسونو جوړېدلې او په ټاکلو ځایونو کې لگېدلې او په دې توګه د ټولې نړۍ د تکره انجنیرانو او معمارانو په کار او زیار سره د نړۍ د معمارۍ یو بې ساری شاهکار د جوړېدو په حال کې لیدل کېده.

په فلم کې د نبوي جومات د جوړونې او تزئین د چارو پراخ انعکاس ښیي بالاخره صنعتي انقلاب د یو ویشتمې پېړۍ په درشل کې، په نبوي جومات کې، لوی خدای (ج) ته د تعظیم رکوع او سجده وکړه. اوس په کار دي چې د انفارمېشن ټکنالوجۍ ګړندی او بیړنی انقلاب هم دلته په لمانځه او عبادت پیل وکړي. د اطلاعاتو د ټکنالوجي تر ټولو لوی عبادت به دا وي چې د خدای (ج) او د هغه د رسول (ص) پیغام د خلکو سترگو او غوږونو ته ورسوي او د قرآني لارښوونې له مخې، په نورو خلکو باندې د منځګړي امت د بشپړې او جامعې شاهدې ویلو وسیله وګرځي.

زموږ د ورور هېواد سعودي عربستان او نورو عربي اماراتو پرېمانه مالي امکانات او تخنیکي وسیلې د اطلاعاتو د داسې صالحې ټکنالوژۍ له پراختیا او پرمختیا سره موثرې مرستې کولای شي. زه چې دغه خبره لیکم، مقصد مې هېڅکله دا نه دی چې دا لوی کار دې یوازې سعودي عربستان او عربي امارات وکړي. یا دا چې شتمن عربي هېوادونه د څېرطاقتونو کانې او پېښې وکړي او د

نړیوالې میډیا وسیلې او شبکې په خپله انحصاري منګول کې ونیسي. بلکې په کار دي چې په شرقي په تېره اسلامي هېوادو کې د ژورنالېستانو آزادې اتحادیې، خپلواک خبري اژانسونه او د پوهو او خبرو کسانو علمي او مسلکي ټولنې چې په خیریه مرستو متکي وي دا کار وکړي او ټول اسلامي دولتونه، هر یو له خپلې وسې سره سم له دې ټولنو سره مرستې کړي. خو دا اتحادیې او اژانسونه وکولای شي چې مسلکي پرسونل وروزي او د نړۍ په هر گوټ کې خپل رسېدلي نمایندگان استخدام کړي.

د اسلامي سیاست د واقعي او واقعینانه روحیې همدارنګه د نړۍ د نورو منل شویو پرنسیپونو له مخه، د اطلاعاتو ټولې ادارې د خبرونو او نورو اړوندو معلوماتو د برابرولو په کار کې باید دومره آزادي ولري چې د ټولې نړۍ په قضایاوو د آزاد، عادلانه او واقعینانه قضاوت کولو لپاره ضروري وي.

خلورم خپرکی

آزاد که مسؤل مطبوعات؟ یوه له ډېرو تلو سو ډ که ډرامه

آزاد که مسؤل مطبوعات؟

"آزاد مطبوعات" یو بنکلی کلیشه یې عبارت دی، چې تل د اصلاح غوښتونکو او ترقي غوښتونکو روښانفکرانو په ذهن انځور شوی دی، خو دغه بنکلی آیديال، لا تر اوسه پورې چې د ډله ییزې مفاهمې وسیلو ټوله دنیا په خپل جال کې ورغښتې ده د یوې معمی بڼه لري.

د دې موضوع په اړه له یوې هر اړخیزې خپرې څخه ښایي داسې یوه نتیجه ترلاسه شي، چې تر اوسه د مطبوعاتو لپاره له ښو یا بدو قالبونو څخه وتلې آزادي نه ده پیدا شوې. مطبوعات او د ډله ییزې مفاهمې نورې ټولې وسیلې په هره ټولنه او هر ډول اجتماعي او سیاسي سیستم کې د سیاست یا ملکیت په درنو زنجیرونو تړل شوي دي. که هغه هم نه وي نو مطبوعاتو په خپله خپل ځان بند په بند د دیانت او ژورنالستیکو اخلاقو په نرمو او بنکلو وربښمینو پریو تړلی دی.

مور افغانانو تر اوسه پورې درې ډوله مطبوعات ښه پېژندلي دي چې هغه دولتي، حزبي او شخصي مطبوعات دي. لکه چې ټولو ته څرگنده ده د دولتي او حزبي مطبوعاتو د نظر زاویه تنگه ټاکل شوې وي. ملا یې د وچو تبلیغاتو تر درانه بار لاندې کره وي او همدغسې یو

دروند بار د خلکو په ذهنونو باندې اچوي. په مقابل کې یې شخصي مطبوعات چې په پانگه والو هېوادونو کې د لویو کمپنیو او کارپلونو پورې تړلې دي، ظاهراً دومره آزادي احساسوي چې په آزادیو هم لوبې کولای شي.

بې بندو باره آزادیو، د مطبوعاتو یو څلورم ډول هم را پیدا کړی دی چې د ژېړو مطبوعاتو (Yellow Press) په نامه یادېږي. په اخلاقي ټولنو کې تل د دې ډول مطبوعاتو په مقابل کې سخته کرکه را پیدا کېږي او د خلکو لویې پرگنې په دې ډول مطبوعاتو باندې د سختو بندیزونو او محدودیتونو غوښتونکي وي، دا هماغه ځای دی چې پخپله مطبوعات هم خپلې آزادی تر کره کتنې او نیوکې لاندې نیسي.

د ډله ییزې مفاهمې دريو تنو ماهرانو ویلبر سکرام (Wilbur Schramm)، تیودر پیترسن (Theoder Peterson) او فرید، اس، سېبرټ (Fred. S. Sibert) په خپلو کتابونو کې د آزادی، محدودیت او مسئولیت له نظره د مطبوعاتو په اړه درې څلور ډوله نظریې ښودلې دي چې د مطبوعاتو په تکاملي جریان هم یوه بڼه رڼا اچوي. دلته تر څېړنې لاندې موضوع د یوې برخې د روښانه کولو لپاره د هغو نظریو وړاندې کولو هڅه شوې ده.

آمرانه نظریه Authoritarian Theory:

دغې نظریې په ۱۶-۱۷ پېړیو کې د چاپ د ماشین تر اختراع کېدو وروسته په تدریجي ډول پراختیا موندلې ده. دې تیورۍ د اروپا په شاهي کورنیو کې لکه په انگلستان کې د تیودریانو

(Thuedors)، په فرانسه کې د بوربونیانو (Borbons) او په هسپانیا کې د هپسبرگانو (Hapsburgs) په کورنیو کې رواج وموند. په معاصرو پېړیو کې هم د جاپان او روسیې امپراتوریو د جرمني، هسپانیې او همدارنگه د آسیا او جنوبي امریکې ځینو استبدادي رژیمونو دغه نظریه چلولې ده.

دې تیورۍ انسانان د دولتونو لپاره داسې رعایا بللي دي چې باید د کار د وسایلو په توګه په کار واچول شي.

په آمرانه استبدادي رژیمونو کې د مطبوعاتو اصلي دنده دا وه چې خلک په هغو درواغو یا رښتیاوو خبر کړي چې دولت ورته دیکته کول. په جرمني کې د هتلهري رژیم د اطلاعاتو وزیر عقیده درلوده چې که چېرې یو درواغ ډېر ځله تکرار شي بالاخره به خلک هغه رښتیا وګڼي. له بده مرغه په افغانستان کې د جهاد د تودو جګړو ترڅنګ په پروپاګاندي جګړو کې د کابل استبدادي رژیم د خلکو د تېر ایستلو لپاره د چا خبره ډېر په عقل روغ دروغ وویل چې ځینو ساده او په زړه پاکو خلکو هغه رښتیا وبلل او ورباندې تېر وتل.

فرید. اس. سبیرت او د ده ملګري د مطبوعاتو د آمرانه نظریې په باب په خپلو لیکنو کې څرګنده کړې ده چې دولتونو به له هرڅه نه دمخه، له مطبوعاتو څخه په منفي لارو کې کار اخیست، بیا به یې خلکو ته ډاډ ورکاوه چې دغه کار یې د دوی په ګټه کړی دی او دولت نه غواړي چې د مطبوعاتو په وسیله ملي او اصلاحي هدفونو ته د خلکو د رسېدنې په لار کې خنډونه زیات کړي.

بالاخره په انگلستان کې د آزادو مطبوعاتو د پیدایښت او ودې لپاره شرایط مخ په بڼه کېدو شول. دولت له مطبوعاتو سره د ګوزارې کولو په نیت شخصي سکتور ته اجازه ورکړه، خو د غیر

دولتي مطبوعاتو امتياز يوازې د تاج (سلطنت) شتمنو او وفادارو ملگرو ته ورکړل شو. دوی هغه کسان وو چې نه يې غوښتل د انتقادونو خپرولو له امله له دولت سره خپلې اړيکې خرابې کړي. دغه انحصاري سيستم تر ۲۰۰ کلونو پورې دوام وکړ. بالاخره په ۱۷ پېړۍ کې له دولتي خپرونو سره سيالي کوونکي شخصي مطبوعات بريالي شول چې دغه انحصاري سيستم په تدريجي ډول کمزوري کړي او د آزادو مطبوعاتو لپاره د ودې شرايط برابر کړي.

انگريزانو د خپل استعماري خصلت له مخه د هند په نيمه وچه کې د استعماري مطبوعاتو د رواجولو هڅې پيل کړې، خو له دولتي مطبوعاتو سره د شخصي سکتور د خپرونو د سيالي لمن تر هند پورې هم راخپره شوه. په همدې نيمه وچه کې يو انگريز ژورناليست جيمز اگستيس هيکي (James Augustus Hickey) په ۱۷۸۰م کې د بنگال گزيټ (Bengal Gazette) په نامه يوه جريده په انگريزي ژبه کې چې په انگريزي حکومت يې انتقادونه کول خپره کړله. د خپرونې چلوونکي هيکي له همدغه امله څلور مياشتې په جېل کې واچول شو، خو د هند د نيمه وچې نامتو اصلاح غوښتونکي او آزادي غوښتونکي سرسيد احمد خان د هند برتانوي حکومت وهڅاوه چې په هند کې هم له آزادو مطبوعاتو سره د گوزارې کولو پاليسي غوره کړي. ده د "حکومت او محلي مطبوعات" تر عنوان لاندې د ۱۸۷۶ع په اکتوبر کې وليکل چې د نظرياتو څرگندونه او په صادقانه توگه په حکومت انتقادونه کول د آزادو مطبوعاتو له وظيفو څخه دي. همدارنگه د دې ډول آزادي خوندي ساتنه د خلکو او حکومت شريکه دنده ده. ده وليکل چې دا د يو هونبنيار حکومت کار دی چې مطبوعات آزاد پرېږدي، که چېرې د مطبوعاتو په خوله لاس کېښودل

شي او حقايق له خلکو پټ وساتل شي، نو آوازې به قوت پيدا کړي او د آوازو منفي طاقت د مطبوعاتو له آزادي څخه ډېر زيات خطرناک دی. په دې توگه سرسيد احمد خان هڅه کوله چې د مطبوعاتو د بنکېلاک يخنونه د وخت برتانوي حکومت ته د ښو مشورو ورکولو له لارې اوبه کړي.

سيبرټ ليکي چې د امريکا په متحده ايالاتو کې مطبوعات په يو بيړني يون کې له آمرانه مرحلې څخه د آزادي مرحلې ته وارد شوي دي. هلته د خپلواکۍ له اعلاميې سره يوځای د بيان د آزادي لپاره هم يوڅه اصول وټاکل شول، چې په نتيجه کې يې په ۱۷۷۶م کال کې د وېرجينيا په ايالت کې د (Virginia Gazette) په نامه يوه خپرونه د مطبوعاتو د آزادي مصداق وگرځېدله.

د آزادو مطبوعاتو نظريه:

د آزادو مطبوعاتو نظريې ورو ورو په ۱۶مه پېړۍ کې وده کړې ده، چې په اتلسمه پېړۍ کې يې محسوس پرمختگ کړی دی او هماغه وخت يې د ځينو هېوادونو په اساسي قوانينو کې ځای ونيو. د مطبوعاتو د آزادي نظريه په بنسټيزه توگه د فردي اصالت له نظريې (ليبراليزم) سره تړلې ده. دا نظريه فرد تر دولت هم مقدم گڼي. د دې نظريې له مخه د افرادو د اتفاق په برکت د ټولنيزې هوساينې لپاره گډ تصميمونه نيول کېږي.

فريد. اس. سيبرټ له آمرانه حالت څخه د آزادي مرحلې ته د مطبوعاتو لېږدېدنه د څلورو کسانو د هڅو مرهونه گڼي او څرگندوي چې جان مېلټن (John Milton) په ۱۷مه پېړۍ کې، جان اېرسکين (John Erskine) او توماس جفرسن په ۱۸مه پېړۍ کې او جان

سترات ميل په ۱۹مه پېړۍ کې د مطبوعاتو د آزادۍ لپاره خپلې هڅې پرمخ بېولې دي.

مېلټن به ويل چې خلک پخپله د دې ظرفيت لري چې سم او ناسم، بڼه او بد سره يو له بله بېل کړي او بڼه تصميمونه ونيولای شي. هرڅوک بايد د هر چا له نظر او فکر څخه خبر شي، په دې توگه عامه خبرتيا بايد محدوده پاتې نه شي. د جان ايرسکين نظريه دا وه هغه خلک چې د نورو د تنوير هڅه کوي او له لارې يې نه وباسي، دوی بايد د ټول ملت هغه هونښياري منعکسه کړي چې په حقيقت ولاړه وي. د جان سترات ميل عقیده دا وه چې خلک تر هغه ځايه پورې د فکر او کار حق لري چې د نورو دا ډول حق اخلاص نه کړي.

جفرسن د مېلټن د نظريې په تاييد عقیده څرگندوله چې د خلکو عامه افکار که هغه تنويري وي او له معلوماتو ډک وي، د سالمو او معقولو تصميمونو اساس گرځېدلی شي. د ده له نظره مطبوعات د خلکو د خبرتيا وسيله ده، نو هغه بايد له کنترول څخه آزاد وي، جفرسن په ۱۷۷۴م کې يوه جريده چې د "View of the Right of British America" اوږد نوم يې درلود خپرونو ډگر ته را وايستله. ده د همدې جريدې په خپرولو سره په امريکا کې د آزادو مطبوعاتو بنسټ کېښود. هغه څوک چې مطبوعاتو ورباندې زيات او سخت انتقادونه کړي دي پخپله جفرسن و، سره له دې هم ده تر آخره پورې د مطبوعاتو د آزادۍ ملاتړ کاوه.

ليبراليزم چې آزاد مطبوعات يې په غېږ کې نيولي ساتل د همدغه ډول مطبوعاتو په برکت پرمختگ وکړ. دومره پرمختگ چې په انگلستان، امريکا او ځينو نورو اروپايي هېوادونو کې د همدغې نظريې په رڼا کې اساسي قوانين وليکل شول، تصويب او نافذ کړل

شول. زموږ د ژوندانه په زمانه کې د مطبوعاتو آزادۍ لوی نړيوال اهميت پيدا کړ. د بشر د حقوقو په باره کې د ملگرو ملتونو يوه پرېکړه ليک په [۵۹] ماده کې ويل شوي دي:

د اطلاعاتو آزادي د بشريو اساسي حق دی چې د نورو آزاديو لپاره د بنسټ حيثيت لري، دغه آزادي چې د ملگرو ملتونو موسسه يې تقديسوي، په هره خوا او هر ځای کې د خبرونو د ټولولو، لېږدولو او بې له دې چې فلتري شي، د هغو دخپرولو حق په ځای کوي.

د نړيوالو مطبوعاتو د آزادۍ د کميټي د رپورټ له مخه چې د دې کميټي يوه خبرليک (نيوز لېټر) د ۱۹۹۲م کال د جون په مياشت کې خپور کړی دی، د کميټي په بلنه د [۳۴] هېوادونو ژورناليسټانو په لندن کې غونډه وکړه چې د يونسکو په ملاتړ يې د مطبوعاتو د آزادۍ په باب څه اصول تصويب کړل. د دوی په تصويب شوي منشور کې راغلي دي چې د آزادو مطبوعاتو او آزادو انسانانو معنی يوه ده. هر ډول مستقيم يا غير مستقيم سانسور د منلو وړ نه دی. ټول هغه قوانين چې د نوي ميډيا د آزادۍ مخه نيسي بايد له مينځه يوړل شي. حکومتونه او نورې ادارې بايد په چاپي او برېښنايي خپرونو کې گوتې ونه وهي، خپلواکه ميډيا که چاپي وي که برېښنايي په ټولو هېوادو کې د اجازې حق لرونکې ده. حکومتونه بايد د خپلو هېوادونو د خبرې ميډيا په وړاندې له توپيري چلند څخه ډډه وکړي. که په يوه هېواد کې دولتي ميډيا او غير دولتي ميډيا يوه د بلې په څنگ کې په فعاليت بوختې وي دواړه يې بايد د اقتصادي مرستو او نورو آسانتياوو څخه گټه واخلي. د دوی تر مينځ دې تبعیضي رویه نه چلېږي.

د منل شويو اصولو له مخه دولتونه بايد په طباعتي چارو، د اخبارونو د وېش په سيستم، د خبرونو په اژانسونو او د بروډ کاسټينگ د فرېکونسيو په امکاناتو او آسانتياوو بنديزونه ونه لگوي. د ډله ييزې مفاهيمې د واکمنو ادارو له خوا د داسې قانوني تخنيکي او گمرکي اقداماتو کول د غندنې وړ دي چې دخبرونو د وېش او د اطلاعاتو د بهير مخه نيسي. په حکومتي ميډيا کې تبصرې بايد آزادي وي او په هغو کې بايد هغه تبصرې هم برخه ولري چې د مخالف نظر خاوندان يې کوي. دغه اصل بايد قانوني حيثيت ولري او هم بايد عملاً تطبيق شي.

د خارجي خپرونو او د اطلاعاتي خدماتو د راتگ مخه بايد ونه نيول شي. همدارنگه عام ولس بايد دا آزادي ولري چې پر داخلي خپرونو سربېره خارجي خپرونې هم ترلاسه کړي. همدارنگه خارجي برېښنايي خپرونې واورې او يا يې وگوري. د يو هېواد سرحدونه بايد د بهرنيو ژورناليسټانو په مخ بند نه شي، د دوی د اعتبارليک او د ننوتلو د نورو سندونو د کتنې او مننې چارې بايد په بېرته سرته ورسېږي، دوی ته بايد اجازه ورکړله شي چې په کوربه هېواد کې په آزادانه توگه تگ راتگ وکړي او د خبرونو رسمي يا غير رسمي منابعو ته ځانونه ورسولي شي. همدارنگه دوی ته بايد اجازه ورکړله شي چې خپل مسلکي سامانونه او مواد په آزادانه توگه له خپلو ځانونو سره يوسي او د ستنېدو په وخت کې يې بېرته له کوربه هېواد څخه وباسي.

منشور زياتوي چې د ژورناليزم مسلکي ساحې ته د چا د ورگډېدو مخه بايد ونه نيوله شي. ژورناليسټان بايد د يو هېواد د نورو اتباعو په توگه مصئونيت ولري. دوی بايد په قانوني توگه

وساتل شي. هغه ژورناليسټان چې د جنگ په ساحه کې کار کوي بايد د هغې ساحې د اتباعو په توگه وپېژندل شي. دوی بايد د مصئونيت له هغو حقوقو څخه گټه واخلي چې د سيمې اتباعو ته ورکړل شوي دي.

د اجتماعي مسؤليت نظريه:

په شلمه پېړۍ کې مطبوعات د ډېرې آزادي يا نامطلوبې آزادي له امله، د ژېړ ژورناليزم يو پړاو ته هم ورسېدل چې په ټولنه کې يې د "اجتماعي ژېړي" ناروغي خپره کړه. دا هغه وخت و چې د راډيو او خوځنده عکسونو (فلمونو) نندارې او کرشمې زياتې او له اخلاقي چوکاټ څخه ووتلې. ورسره د کينو او بڼيو اړخونو سياسي نظرياتو د ډله ييزې مفاهيمې په وسايلو هجوم راوړ چې د مطبوعاتو بې طرفي يې په سخته توگه اخلاص کړله.

د صنعتي انقلاب تحرک لرونکو نتيجو ورسره د ډله ييزو اړيکو د وسيلو ډېرښت د "آزادو خو مسؤلو مطبوعاتو" نظريې ته وده او پراختيا وېښله. په دې معنی چې مطبوعات خو په حکومت او نورو ټولنيزو موسسو انتقادونه کوي خو خپل ځان ته دې هم گوته نيسي او خپل عيب دې د وليو منځ نه گرځوي.

د ژورناليزم د مسلکي تعليماتو پرمختگ او د مسلکي موسسو راپيدا کېدل د مطبوعاتو د اجتماعي مسؤليت د نظريې د رامینځ ته کېدو له مهمو عواملو څخه دي. په ډېرو کتابونو او مسلکي مجلو کې په خپله پر مطبوعاتو باندې ډول ډول نيوکې وشوې. تيودور پيترسن (Teodore Peterson) چې د مطبوعاتو د اجتماعي مسؤليت په باب يې يوه څېړنه کړې ده ليکي چې يو ليکوال او ژورناليسټ وېل ايروين په ۱۹۱۱م کال کې په کاليز

(Colliers) مجله کې پخپله پر ژورناليزم د انتقادونو يوه سلسله پيل كړه. ورپسې اپټان سبنكلير په (The Brass Check) کې او له هغه وروسته جارج سيلډيز په (Freedom of Press) کې چې په ۱۹۵۵م کې چاپ شوي دي، دغه موضوع تکرار کړې ده.

مطبوعات هغه وخت تر زياتو انتقادونو لاندې راغلل چې غاړې ته يې ورېښمين پرې ولوېدل او د اعلانونو سحر او جادو بند په بند وتړل. لومړی خو مطبوعاتو دا پلمه جوړه کړې وه چې موږ غواړو د اعلانونو له لارې دومره په ځان متکي شو چې حکومت ته د اړتيا لاسونه وړاندې نه کړو. تر دې چې د غربي نړۍ، د چا خبره آزاد مطبوعات يې د شوروي د حزبي او دولتي مطبوعاتو د پېغور وړ وگرځول.

د مطبوعاتو د تيوريو يو څېړونکی ويلبر سکران (Wilbur Schramm) ليکي کله به چې يو امريکايي راپورټر له شوروي راپورټر سره مخامخ شو، نو يو بل ته به يې پېغورونه ورکول مثلاً امريکايي ژورناليست به شوروي ژورناليست ته د پېغور دا خبره کوله چې تاسې خو د حکومت تر کنټرول لاندې مطبوعاتو لپاره استخدام شوي ياست نو بيا ولې ځان يو ژورناليست بولي. شوروي ژورناليست به بيا په ځواب کې په امريکايي ژورناليست دا تور لگاوه چې "ايمان مو پيسه ده، پيسه!..."

هغه څه چې مطبوعات له هر ډول پېغور نه خوندي ساتي، هغه پخپله د ژورناليستانو له خوا وخت پر وخت جوړ شوي او منل شوي اخلاقي کودونه او نورمونه دي. دا کودونه زموږ د پښتونولۍ د "لارو، تيرو يا نرخونو" په څېر ناليکل شوې بڼه لري، چې رول يې د ليکل شويو قوانينو پر نسبت ډېر پياوړی دی، يعنې يوازې د

ژورناليزم اخلاقي کودونه دي چې د ميډيا تر ټولو پياوړی "زور او شور" په کنټرول کې ساتلی شي. ويل کېږي چې په سويس کې د مطبوعاتو د آزادۍ خوندي ساتلو لپاره هلته د مطبوعاتو قانون نه شته. ښايي هلته د ژورناليزم اخلاقي کودونه دومره پياوړي وي چې د قانون ليکلو ضرورت يې له مينځه وړی وي.

د ژورناليزم په ساحه کې د امريکې، فرانسې او انگلستان د اخلاقي کودونو له مطالعې څخه دلته ځينې داسې ټکي را ايستل شوي دي چې د چا خبره په آزاده نړۍ کې ډېر عمومي لري:

يو ژورناليست بايد په ليکنه کې هم خپلواک او هم بايد بې طرفه وي. ليکنه يې بايد ريښتينوالی ولري، د انصاف له مخه بايد په دقت او غور ليکل شوې وي. حقيقت ليکل او د حقايقو په راټولونه کې د موازنې داسې ساتل چې ليکنه له مطلق پروپاگندي حالت څخه راوباسي د يو اخبار او بلې هرې خپرونې تر ټولو لويه دنده ده.

د يو اخبار انتقاد بايد تعميري روحیه ولري. تبصرې يې بايد اصلاحي وي، نوی والی ولري او د عامو خلکو گټې په کې په نظر کې نيول شوې وي. هر هغه کار او طاقت چې تخريبي اړخ ولري بايد رسوا کړل شي. د خبرونو منابع بايد پټ ونه ساتل شي، خو که کله لږوماً پټ ساتل يې ضروري وي نو ممکن دليل يې بايد وښودل شي.

بايد ليکنې داسې نيمگړتيا ونه لري چې د خلکو ذهن په بله خوا بوځي او عامه افکار تخريب کړي. په ژورنالستيکو اخلاقو کې له تحقيق نه د مخه قضاوت ناروا دی، اصلاً ښه ژورناليست هغه څوک دی چې د يوې پېښې يا مسئلې ټول حقايق راټولوي او تنظيموي يې. د پېښو او مسائلو پس منظرونه روښانه کوي خو کوښښ کوي چې قضاوت لوستونکو ته پرېږدي.

بې شکه د آزادې وينا يا آزادې ليکنې او څرگندونې حقونه دي خو ندي وساتل شي، خو ورسره دې د افرادو د محرميت حق او نور شخصي او ذاتي حقوق هم خوندي وساتل شي.

اخبارونه دې د خبرونو په خپرولو کې يوازې خپلې گټې په نظر کې نه نيسي. داسې دې نه کوي چې د اعلان ورکونکو موسسو فعاليتونه ښه وښيي او په عيبونو يې سترگې پټې کړي. اخبارونه بايد هغه سوغاتي خبرونه خپاره نه کړي چې پروپاگندي جنبه ولري يا د اعلان نورنگ او بوی ولري.

ځينې خپرونکي د ژورناليزم له اخلاقي کودونو څخه پيدا شويو ځينو مسائلو ته گوته نيسي مثلاً دا چې ښايي د اخلاقي کودونو لمن دومره پراخه نه وي چې هر ډول مسائل او حالات په کې را ونغښتل شي. بل دا چې د ژورناليزم د ناليکل شويو قوانينو يا اخلاقي کودونو تيرې په بېلو بېلو ځايونو کې په انفرادي ډول يا په ډله ييزه توگه د ژورناليسټانو له خوا اېښودل شوي وي چې د تجربه لرونکو او مفکرو ژورناليسټانو څېړنو او عملي کارونو په مرسته يې وده او پراختيا موندلې ده، نو دا کودونه په ځينو ځايونو کې ښه واضح خو په ځينو نورو ځايونو کې مبهم او د بحث وړ دي. دا هغه ځای دی چې د ژورناليزم استادان او ماهران د يو هېواد لپاره د مطبوعاتو د قانون د مسودې ليکلو لپاره کښېښوي، خو دا قوانين بايد په هر لحاظ د ژورناليزم له اخلاقي کودونو څخه خپله لاره بېله نه کړي.

اسلام او د مطبوعاتو آزادي:

د اسلام د مقدس دين له مخه ايمان او وجدان تر موضوعه قوانينو لوړ او د مسلمانانو ډېر ښه لارښود دی. ايمان په ټولو انفرادي

او اجتماعي چارو کې يوازې مسلمانانو ته نه، بلکې ټول بشريت ته گټورې لارښوونې لري. که دا لارښوونې سمې او پوره تطبيق شي، ټولې اوسنۍ او راتلونکې اجتماعي اړتياوې او نيمگړتياوې به پوره کړي، لکه چې دمخه وليکل شول، د ژورناليزم اخلاقي کودونه د وروستيو څو پېړيو په تېره د شملې پېړۍ محصول دی، خو د اسلام مقدس دين کابو 14 پېړۍ دمخه د اجتماعي اخلاقو او په ترڅ کې يې د ابلاغ د اخلاقي قوانينو اساسي اصول رابښودلي دي.

په اسلامي شريعت کې ټولو خلکو ته د معلوماتو خپرولو ضرورت د اعلام، ابلاغ او ايصال تر اصطلاحاتو لاندې توضيح شوي دي. زموږ د يو څېړونکي له نظره "اعلام" له صحيحو خبرونو، سليمو معلوماتو، ثابتو حقايقو او واقعيتونو څخه د خلکو خبرول او په حوادثو باندې د خلکو د خبرولو او پوهولو له لارې د مشکلاتو د حل کولو خوا ته د دوی د فکرونو اړولو مفهوم او مقصد لري.

په دې اساس "اسلامي اعلام" بايد بشپړه آزادي او خپلواکي ولري. هغه بايد د حاکمو قدرتونو په لاس کې نه وي، چې د خلکو د ذهنونو د تسخيرولو لپاره ورڅخه کار واخلي. بايد ښکاره کړو چې اسلامي اعلام، د غرب له بې بندوباره مطبوعاتو آزادي څخه خپله لاره جلا کوي. ځکه اسلام د نورو اذيت که څه هم کافران وي روا نه گڼي. (د الانعام سورت، 108 آيت). اسلام په بد نامه د چا يادول منع کړي دي. (النساء، 184، آيت). غير حق د چا بدنامل او په چا باندې افترا کول هم لويه گناه بولي. (الاحزاب، 58، آيت).

همدارنگه لوی خدای (ج) د هغو شيانو له بيانولو څخه منع کړي يو چې پوره يقين ورباندې نه لرو (د بقره سورت 31-33 آيتونه).

د الحجرات سورت (11-12) آیتونه مسلمانان یو په بل د استهزاء کولو، یو بل ته د پیغور ورکولو، یو او بل په بدو القابو د یادولو له افراطي گومان کولو، عیب جویی او غیبت څخه منع کړي دي.

په یو تفسیر (تفهیم القرآن) کې د دې آیتونو جامع مفهوم داسې ښودل شوی دی، چې گومان په خپل ذات کې ناروا شی نه دی، په ځینو مواردو کې ښه، په ځینو حالاتو کې اجباري، په ځینو مواردو کې لږ جایز او په ځینو نورو مواردو کې ناجایز دی. همدارنگه بې ځایه تجسس او پلټنه، د خلکو په خصوصي ژوند کې مداخله د خلکو د کاغذونو لوستل یا د دوی خصوصي خبرو ته غورځول ناجایز دی.

د تجسس ممانعت یوازې د افرادو لپاره نه بلکې د اسلامي حکومت لپاره هم روا نه دی. شریعت چې حکومت ته د نهی عن المنکر کومه وظیفه سپاري، مانا یې دا نه ده چې هغه د جاسوسی نظام قایم کړي.

په تفسیر کې راغلي دي چې حضرت عمر (رض) یوه شپه د چا له کور څخه د مستو سندرو آواز واورېد چې ده ته یې په زړه کې شک پیدا کړ، نو د هغه کور په دېوال ورو اوښت، ویې کتل چې هلته ښځه هم شته او شراب هم. نو د کور په خاوند یې غږ وکړ: ای د خدای دښمنه! تا دا نه وه گڼلې چې د خدای (ج) په نافرمانۍ سره به رسوا کېږي. کوربه حضرت عمر (رض) ته په ځواب کې وویل:

امیر المومنینه! بیره مه کوه! ما یوه گناه کړې ده او تا پخپله درې گناوې کړي دي. ته خدای (ج) د تجسس څخه منع کړی وې، خو دا دی تا دا کار کړی دی. د خدای (ج) حکم دا دی چې د خلکو کورونو ته د دوی له دروازې ورشئ او ته دا دی په دېوال را اورېدلی یې.

خدای (ج) حکم کړی چې د چا کور ته د کوربه د اجازې نه پرته مه ورځئ! دا دی ته زما د اجازې نه پرته زما کور ته راغلي یې. خو په تفسیر کې دا هم راغلي دي چې لټونه او پلټنه په هغه صورت کې روا ده چې د یوې گناه د ارتکاب مخه ورباندې ونیوله شي.

تفهیم القرآن د نبوي احادیثو په استناد لیکي چې غیبت که په صریحو الفاظو سره وي او که په کنایه او اشاره کې شوی وي حرام دی. په یو حدیث کې راغلي دي چې که څوک د خپل ورور په عزت باندې بدې خبرې کوي داسې بد کار کوي لکه څوک چې د خره غوښې خوري. تر ټولو بد کار دا دی چې څوک د یو مسلمان په عزت ناحقه حمله وکړي. د تفسیر له مخه په دې حدیث کې د "ناحق" راورل دا ښيي چې په حق باندې د چا په شخصیت باندې انتقاد روا دی. تفسیر یوه پېښه د مثال په ډول رايادوي هغه داسې چې د قیس د لور فاطمې سره د واده کولو لپاره دوي غوښتنې راغلي. یوه غوښتنه حضرت معاویه او بله یې حضرت ابو الجهم کړې وه. دغه ښځه د حضرت محمد (ص) حضور ته د مشورې لپاره ورغله. هغه حضرت (ص) ښځې ته وفرمایل چې حضرت معاویه مفلس دی څه نه لري او حضرت ابو الجهم یو عصبي مزاجه سړی دی چې ښځې وهي. (بخاري او مسلم)

له دې کبله چې د اسلام له پیغمبر (ص) څخه په یوه حیاتي مساله کې مشوره غوښتل شوې وه، نو دوی (ص) ضروري وبلله چې په دواړو سړیو کې موجودې نیمگړتیاوې په گوته کړي.

اسلامي پوهانو په لاندې ډول د عیبونو او نیمگړتیاوو ښوونه

روا بللي ده:

- ۱- د هغه چا په وړاندې چې د ظلم د لرې کولو هیله ور څخه کېږي، د ظالم له لاسه د مظلوم شکایت جایز دی.
- ۲- د داسې چا یا ډلې په مخ کې د چا د بډیو یادونه کول روا دي چې د بډیو د اصلاح کولو هیله ور څخه کېدی شي.
- ۳- د استفتاء په وخت کې د مفتي په مخ کې د داسې پېښو بیانول روا دي چې په هغو کې د چا د کوم غلط کار یادونه هم وشي.
- ۴- د یو چا یا یوې ډلې کسانو له شر څخه د خلکو خبرتیا د دې لپاره ضروري ده چې له شر څخه یې وساتل شي. فقهاوو په دې خبره اتفاق کړی دی چې د روایانو، شاهدانو، لیکوالو او مصنفینو کمزورتیاوې یوازې جایزې نه - بلکې واجبې هم دي. که داسې و نه شي، غلط رواجونه، په شریعت کې ځای نیسي، بیا نو قاضیان او طالب العلمان له گمراهیو څخه نه شي بچ کېدلی، همدارنگه که څوک له چا سره تجارتي معامله کوي، څوک خپل امانت چا ته سپاري، یا څوک د چا سره د واده کولو او نورو شخصي مسالو په باره کې مشوره کوي نو بیا واجب ده چې د مربوطو کسانو نښکنيې او بډۍ ورته څرگندې وي.
- ۵- په هغو کسانو باندې په اوچت غږ سره انتقادونه کول ډېر غوره کار دی چې فسق او فجور، بې عدالتی او نور بد عادتونه عاموي، یا خلک د بې ديني بد اخلاقی، ظلم او فتنو په لوري بیايي.
- ۶- که کوم څوک په بد لقب باندې دومره مشهور شوی وي چې په ښه نوم یې څوک و نه پېژني، نو د ده د پېژندنې لپاره په بد لقب د ده یادونه روا ده. خو دا کار باید د ده د سپکاوي په نیت و نه شي.
- له پورتنیو څېړنو څرنگه څرگندېږي چې "انتقاد" جایز دی، خو پیغور ورکول، د چا سپکاوی کول غیبت کول، بهتان کول، له ناوړو

کارونو څخه دي. په دې توگه د خلکو خبرتیا چې د ننني ژورنالیزم اصلي هدف دی نه یوازې دا چې روا ده بلکې واجب هم ده.

د مطبوعاتو هغه آزادي چې اسلامي شریعت یې لارښوونه کړې ده. زموږ د جهادي تنظیمونو په مرامانو کې هم څه ناڅه ښودل شوي ده. مثلاً د حزب اسلامي افغانستان (د حکمتیار د اړخ) په مرامنامه کې راغلي دي: "د ټولني هر فرد اصولاً د دې حق لري چې د ملي مسایلو په باره کې خپله نظریه له قانوني وسایلو څخه په استفادې سره نورو ته وړاندې کړي، که د ملت د افرادو په دې حق باندې پابندي ولگول شي، دوی به د قدرت د ترلاسه کولو لپاره نورو وسایلو ته لاس واچوي چې دغه کار به زموږ ملت ته په گرانه بیه تمام شي." د افغانستان د ملي نجات جبهې هم په خپله مرامنامه کې د فکر او بیان د آزادی اصل د اسلامي شریعت په حدودو کې دننه محترم گڼلی دی. البته د ملي نجات جبهې د هغو افکارو خپرېدل او تبلیغ منع کړي دي چې د اسلام د روحیې او تعلیماتو او افغاني کلچر سره منافات ولري. د افغانستان ملي اسلامي محاذ د مطبوعاتو آزادي او نورې فردي او اجتماعي آزادی. د اسلام د مبین دین د احکامو په رڼا کې د وضع شویو قوانینو له مخې محترمې بللې دي. جمعیت اسلامي افغانستان په دې باره کې یوازې دومره لیکلي دي چې دا جمعیت غواړي چې د راډیويي پروگرامونو خپرونې او مطبوعات باید داسې وي چې د ټولني په تربیت او تهذیب کې برخه واخلي، د غني فرهنگ (!) او د اصیلو او تل پاتې ارزښتونو د خپرونې وسیله وگرځي.

د حکومتونو هوبنښاري: د مطبوعاتو آزادي

يو د ښو تجربو خاوند ولسمشر توماس جفر سن هغه څوک و چې د مطبوعاتو سختې حملې يې زغملي ورسره يې تل د مطبوعاتو د آزادۍ ډېر ټينگ ملاتړ هم کاوه. د "حکومت او ملي مطبوعات" تر عنوان لاندې يې د ۱۸۷۶م کال په اکتوبر کې وليکل چې د نظرياتو څرگندونه او په صادقانه توگه په حکومت باندې انتقادونه د آزادو مطبوعاتو له دندو څخه دي. همدارنگه د خلکو او حکومت شريک مسووليت دا دی چې د مطبوعاتو آزادي خوندي وساتي. که چېرې د مطبوعاتو په خوله لاس کېښودل شي او حقايق له خلکو پټ وساتل شي، نو آوازي به قوت پيدا کړي. د آوازو منفي طاقت د مطبوعاتو له آزادۍ څخه ډېر زيات خطرناک دي. حقيقت دا دی کومو حکومتونو چې له دې هوبنښاري څخه کار اخيستی دی خپلو خلکو ته ډېر ورنژدې شوي دي. ملي او بين المللي حيثيت يې هم لوړ شوی دی.

په افغانستان کې اعليحضرت امان الله خان هغه پاچا و، چې د مطبوعاتو د آزادۍ تاريخي تجربه يې کاميابه کړه. چې همدغې تجربې پخپله پاچا په ټول شرق کې د نهضتونو د روڼ ستوري په ډول وځلاوه. د افغانستان لومړنی اساسي قانون (اساسي نظامنامه) په ۱۳۰۱ لمريز کال کې تصويب شوه. د اساسي قانون په ۱۱ ماده کې د افغانستان د خلکو لپاره د فکر او بيان آزادي تضمين کړل شوه. په ۱۳۰۳ل کال کې د افغانستان د مطبوعاتو د لومړنۍ نظامنامې په خپرېدو سره عملاً د "ثروت"، "انيس"، "نسيم سحر" او "نوروز" په نومونو آزادي جردې راووتلې.

اعليحضرت امان الله خان په خپله ليکوال، وياند او ژورناليست هم و. ده به په لويه جرگه کې د خلکو د نماينده گانو هغو انتقادونو ته چې په حکومت او وزيرانو به يې مخامخ کول په مينه غوړېښوه. هغه وخت ټلوېزيون نه و چې د دولت او حکومت مشر په يو مخامخ (Face to Face) پروگرام کې د خلکو هر ډول پوښتنو ته ځوابونه ووايي. امان الله خان که پر خپل حکومت او د حکومت په اجراآتو انتقادونه منل، دا جرات او علميت يې هم درلود چې له ديني علماوو سره علمي بحثونه وکړي او د دوی د کارونو ځينې نيمگړتياوې ور په گوته کړي. ديني علماوو هم په زړوره توگه په حکومت انتقادونه کول، مثلاً د ديني علماوو د انتقاد له امله په لويه جرگه کې د ترکيب له حکومت سره د افغانستان د حکومت يوه معاهده تصويب نه شوه. د ترکيب په حکومت د افغانستان د ديني علماوو انتقاد دا و چې هغه اسلامي خلافت لغو کړی دی او پر ځای يې غربي جمهوريت راوستلی دی. هغه وخت چې د افغانستان خلک د لومړي ځل لپاره له عصري سمعي او بصري وسايلو سره آشنا کېدل، امان الله خان به په خپله د لويې جرگې غړيو ته د هغو بې غږه (ساکتو) فلمونو په باره کې توضيحات ورکول چې د اروپا ځينې مثبت او مهم پرمختگونه يې ښودل. ده کندهار ته د خپل يو تگ په موده کې پخپله د هغه ولايت د دوايرو دکارونو په باره کې يو انتقادي رپورت ليکلی و.

امان الله خان تر هغه وخته چې په خپله سينه کې يې د چا خبره "ډموکرات زړه" درلود، نو د ده د محبوبيت ساحه د هېواد له پولو څخه هم ووتله او پراخه شوله، د هند او بخارا مسلمانانو د اميرالمومنين په توگه د ده نوم د جمعې د لمانځه په خطبو کې ياداوه، خو کله چې "آمرانه دماغ" يې هغه "انقلابي پاچا" وباله او د برچې په

زور د اصلاحاتو راوستلو فکر ورته پیدا شو او ځان يې د امير عبدالرحمن خان لمسی وباله، نو بيا هر څه وران او ويجاړ شول. په ظاهر شاهي دوره کې د ويښ زلميانو د مطبوعاتو نسبي آزادي او تريوه وخته او تريوه حده د مطبوعاتو د محدودې آزادي په مقابل کې د وخت د حکومت حوصلي د صدراعظمانو په جمله کې مرحوم شاه محمود خان غازي ته نسبتاً ښه نوم او حيثيت وبانښه، خو د اساسي قانون په لسيزه کې چې افغانستان په کې نسبتاً په پراخه توگه يوه نوي سياسي، اقتصادي او اجتماعي دموکراسي تر ازمويښې لاندې راوستلې وه، مطبوعاتو تر پخوا زياته آزادي درلوده. د ديموکراسۍ په دې تجربه کې پخوا له هغه چې غير دولتي جریدې په خپرونو پيل وکړي د هېواد حکومتي ورځپاڼو، اصلاح، انيس، هېواد او د ولاياتو ورځپاڼو او جریدو د نويو سياسي، اجتماعي، او اقتصادي نظرياتو په خپرونو کې زياته ونډه واخيستله. نوي اساسي قانون پاچا واجب الاحترام او غير مسوول وباله، نو چا په پاچا باندې مخامخ انتقادونه نه کول، خو کله کله به د سمبولیک نثر په ژبه د هېواد تر ټولو د لوی سياسي ځواک د مقام په لوري د لفظونو گولۍ ور ویشتل کېدلې. د ټولو انتقادونو مخه په صدراعظم، وزيرانو، واليانو او د حکومت د نورو کارکوونکو په لوري ور خلاصه وه. ويل کېدل چې ځيني وزيران د مطبوعاتو د سختو حملو له امله پاچا ته په شکايت ورغلل خو ده ورته وويل: کوم حکومت چې په خپل هېواد کې د دموکراسۍ د تطبيقولو اراده ولري د هغو حکومت مشر او غړي بايد د پراخې سينې خاوندان وي او بايد پخه حوصله ولري.

کله کله به د دې دورې د جریدو خپرونې له قانوني او اخلاقي چوکاټ څخه ووتلې، چې دغه کار به حکومت ته د سانسور بانې او پلمې په لاس ورکولې. ځينو بې پروا خپرونو عام ولس هم وځوراوه او د هېواد په پارلمان کې يې د ملت د نماينده گانو غږ هم پورته کړ، مثلاً د پرچم جریده له دې امله د خلکو په مظاهرو او پارلمان کې سخته وغندل شوه چې په لينن يې درود ويلی و. له دغه ډول يوې شرمېدلې گناه څخه د يوې مهمې دولتي ورځپاڼې "اصلاح" غاړه هم خلاصه نه وه. دې ورځپاڼې له بده مرغه داسې يو کارتون اقتباس او چاپ کړی و چې د اسلام په ضد يې د متعصبو يهوديانو استهزاء او کينه تمثيلوله. ځينو جریدو چې په پټه کې له نورو ځايونو څخه استخدام شوې وې د ملي وحدت په زيان بې مسووليتنه خپرونې کولې چې د ملي روښانفکرانو له مناسب غبرگون سره مخامخ شوې. غير دولتي جریدې د "خبر" پر ځای تر ډېر حده "نظر" ته وقف شوې وې. زياتره يې د ژورنالېزم د ليکې او لارې څخه ناخبره وې، ځکه خو يې يوازې د سانسور ادارې نه بلکې د خلکو بېلې بېلې پرگنې د خپلو بې تجربو او غير مسلکي خپرونو په ضد پارولې. د پاچا لويه هوبنډياري دا وه چې وار په وار جوړېدونکي او ژر ژر نړېدونکي حکومتونه يې د خلکو د شور او زور په وړاندې ديوالونه غوندې درول. همدا سبب دی چې پاچا د بحرانونو څخه په يوه ډکه زمانه کې يوې اوږدې خو آرامې پاچاهۍ ته دوام ورکړای شو.

دويمه برخه: جمهوري اختناق؟

حقيقت دا دی چې په افغانستان کې د ۱۳۵۲ کال د سرطان د ۲۶ نېټې سپينه کودتا، د خپلو ښو او بدو پايلو له امله يوه لويه

ټولنيزه پېښه وه. په دغه ورځ په افغانستان کې جمهوريت اعلان شو. چا چې دا جمهوريت اعلان کړ هغه يو مشهور شخصيت و. شهيد داود خان هر چا د ځينو لويو ملي ارامونو او ترقي غوښتونکو نظريو لرلو له امله ډېر ښه پېژنده. کله چې هغه د هېواد صدراعظم و، د افغانستان خلکو دده د فکر او کار نتيجې د سر په سترگو ليدلې وې؛ له همدغه امله خلکو هم په داود خان او هم د دوی له خواپه اعلان شوي جمهوري نظام پوخ يقين او باور درلود.

کله چې ليدل کېدل خلکو د جمهوريت په لومړۍ ورځ، د زړه له کومې د دغې انقلابي پېښې ډېر تود هرکلی وکړ. شربت خرڅوونکو، اوبه خرڅوونکو او بادرنګ خرڅوونکو په دغه ورځ خپل ډېر شيان په وړيا توګه خلکو ته ورکړل. ځوانانو په داوطلبانه ډول د ښار ترافیکو ته د لارښوونو کارونه په غاړه واخيستل. خلکو د ښار په څلور لارو کښې په درول شويو ټانکونو او توپونو وروختل له هغو څخه يې د ويناو د ستيجونو په توګه کار واخيست او د جمهوريت په وياړ او ملاتړ يې جذابې ويناوې وکړې.

له بده مرغه له داود خان څخه د چپي عناصرو د کي جي بي راتاو شوو کړيو، چې غوښتل يې ټول قدرت د داود خان په منگولو کې منحصر کړي او په خپله د انقلاب لارښود په خپلو منگولو کې راولي، په قصدي توګه يې دده او د خلکو تر منځ فاصلې راپيدا او زياتې کړلې. د داود خان يو نژدې او مخلص ملګري جنرال عبدالکريم مستغني هڅه کوله چې د نوي نظام او خلکو تر منځ فکري او روحي اړيکي وساتي له همدغه امله يې زه (ليکوال) چې هغه وخت د هېواد ورځپاڼې مسول چلوونکی وم، خپل دفتر ته ووبللم او راته ويې ويل چې دا نوی جمهوري نظام به ستاسې هېوادپالو او روښانفکره

ځوانانو د فکر او متو په زور، په مخکې روانېږي. جمهوري نظام له تاسې غواړي چې د خلکو هر ډول هغو نظريو او انتقادونو ته غوږ ونيسئ چې د نوي نظام په باره کې يې لري او هغه په بېطرفانه توګه په بشپړه زړورتيا وليکي او ما ته يې وسپارئ، ددې لپاره چې ددې ډول ليکنو آزادي او د انتقاد کوونکو مصونيت د باور وړ وي تاسې کولای شئ چې د انتقاد کوونکو نومونه او ځايونه پټ وساتي.

ډېره موده لانه وه تېره شوې چې داود خان او جنرال مستغني تر منځ د وسپنې دېوال جوړ شو، همدې ډول نورو دېوالونو د انقلاب لارښود (!) له خپلو ډېرو نورو مخلصو ملګرو څخه جلا وساته تردې چې دده يو زيات شمېر دوستان د جمهوريت د مخالفينو په نوم له مينځه يوړل شول.

ډله بيزه مفاهمه چې د جمهوريت روح بلل کېږي د جمهوري نظام په باره کې په وچو تکراري او کليشه يي تبليغاتو باندې مصروفه شوه ځای يې هرې خوا ته غځول شويو، جاسوسي شبکو ونيو. د چپي عناصرو او د کي جي، بي هرې خوا ته غځېدل لاسونو او پښو ته زمينه برابره شوې وه، چې د جمهوري انقلاب په اړول شوې کرونده کې د يو بل انقلاب تخمونه وکړي. يو پرچمي ولسوال، زما يو ملګري شهيد مولانا محمد سليم فرقاني ته، د هغه د يو اعتراض په ځواب کې ويلي وو چې دوی (پرچميان) د يو بل انقلاب په ګټه "سياسي رشوت خوړل" روا بولي. دغه ډول رشوت دوه ډوله ګټې لري. يوه يې دا ده چې انقلابيون په مالي لحاظ تقويه کېږي او بله يې دا ده چې له دې لارې دا تش په نامه جمهوريت په خپل نس کې په خپله ښه تخریب کېدلی شي.

په خپل نس کې د جمهوریت د تخریب لپاره یوه بله ډېره موثره طریقه عجیب او غریب سانسورونه وو. هغه وخت ما (لیکوال) د هېواد ورځپاڼې مسولیت په غاړه درلود. دا یوه مازیگرنۍ ورځپاڼه وه چې باید له ما بنام څخه دمخه خپرېدلې. خو د سانسور په وجه به د هغې خپرونې تر نیمو شپو پورې ځنډېدلې. چاپ ته د چمتو اخبار پروفونه به د اطلاعاتو او کلتور وزارت ته استول کېدل. مشهور سانسور چې بناغلي لطیف جلالی به هغه د شپې په اتو بجو کتل، بناغلي جلالی به څو مضامین په سرو کرښو سره په نښه کړي وو چې هغه باید وایستل شي. ډېر ځله به مور د کوم مضمون د ایستلو په دلیل هم نه پوهول کېدو. د ځینو لفظونو په وجه چې بنایي هغو به د دوی له نظره نورې معناگانې هم لرلې بشپړ مضمون ایستل کېده زموږ او د حروفو د ټولونکو او د صفحو د ترتیب کوونکو لپاره به یې لوی لوی جنجالونه پیدا کول. کله کله به د مطبعې د فني کارکوونکو شکایت، په مور باندې د شرم خولې راماتولې مثلاً دوی به ویل: "بابا! چې د جمهوریت په نشراتي پالیسی نه پوهېږئ بیا نو په خپله مخه ځئ! څوکی مو ولې ټینګې نیولې دي".

د څه مودې له تېرېدو وروسته پوه شوو چې مور باید په اخبارونو کې د ځینو سیاسي اصطلاحاتو له لیکنې څخه ډډه وکړو. مثلاً نور نو ضرورت نه شته چې د لارښود د جمهوري نظریاتو د شرح کولو په وخت کې د "ډموکراتیک" اصطلاح په کار واچوو. د لطیف جلالی ذهنیت ته دا خبره رسېدلې وه چې اوس د "ډموکراتیک" لفظ خپل عام مفهوم له لاسه ورکړی دی او هغه اوس د ځینو سیاسي ډلو لپاره، د یوې سیاسي اصطلاح نه زیاته یوه سمبولیکه کلمه ده چې دوی خپل خاص مطالب د هغې تر شا پټوي. په خپله لطیف

جلالی ډېره موده د مسکو په راډیو کې د پښتو نطایي کړې وه نو د شوروي مطبوعاتو په خوی او بوی تر نورو ښه پوهېده.

د "ډموکراتیک" غونډې الفاظو یوازې زموږ او د جلالی صاحب تر منځ جنجالونه، نه راپیدا کول، بلکې زما او زما د نژدې همکارانو تر منځ یې هم سرخوږی راپیدا کاوه. زما د کار یوه ملګري بناغلي غمي شین ډنډې به تل په خپلو مضمونونو کې تحریم شوي اصطلاحات په کار اچول. زه به مجبور کېدل چې په مضمون کې یې د چا خبره گوتې ووهم او د تحریم شویو الفاظو لپاره د هغوی معادل لفظونه ولیکم. زما په دغه کار سره به غمی شین ډنډې خوابدی کېده. فکر به یې کاوه چې زه یې فکر او نظر مسخه کوم. یو ځل خو یې د سخت عکس العمل ښودلو په وخت کې، خلکو ته د خطاب وینا (د داود خان هغه وینا چې د جمهوري انقلاب مهم هدفونه په کې راوستل شوي وو) زما په مخ کې کېښودله او د وینا ټولو هغو اصطلاحاتو ته یې گوته ونيوله چې ده هم په خپلو مضامینو کې کارولي وو خو وروسته سانسورچیانو هغه تحریم کړي وو نو بیا یې ما ته مخ راواړاوه، ویې ویل "اوس نو تاسې ووايست چې زه د چا ومنم، ستاسې او که د جمهوریت د موسس او ملي لارښود؟"

کله چې د اطلاعاتو او کلتور د وزارت د پښتو د پرمختیا او پراختیا د امریت د چارو مسولیت راوسپارل شو، نو فکر مې کاوه چې نور نو د سانسور له جنجال نه خلاص شوم. خو دلته هم سانسور موجود و. مور به چې د نویو چاپېدونکو کتابونو لپاره د ادارې له خوا مقدمې ولیکلې نو د مطبعې مسؤل مدیر به دهغو مقدمو له پای څخه زموږ نومونه وایستل او په ځای به یې د اطلاعاتو او کلتور د وزیر ډاکټر عبدالرحیم نوین نوم ولیکه یعنې دا به یې ښودله چې د

اطلاعاتو او کلتور د وزارت له خوا د ټولو نویو چاپ شویو کتابونو مقدمې ه خپله وزیر صاحب لیکلې.

ما د پیرروښان د سیمینار په مناسبت یوه رساله "د روښانیانو روښانه ملي لار" لیکلې وه دا وخت د اطلاعاتو او کلتور د وزارت کارکوونکو ته چې کتابونه یې د دغه وزارت د مربوطو ادارو له خوا چاپېدل، اجازه نه وه ورکړل شوې چې په خپل اثر باندې خپل نوم ولیکي، زه په دې خوا بدی نه وم چې ولې په رساله باندې زما نوم نه و لیکل شوی، بلکې د هغې پرله پسې سانسورولو زه ډېر پرېشانه او ستومانه کړي وم. اصلاً په رساله کې پښتونواله او مغولو له دوو رقیبو سیاسي جریانونو په توګه یو له بلې سره مقایسه شوې وې. دې مقایسې په هېڅ وجه تخنیکي محتوی نه درلوده؛ بلکې هغسې روحیه یې درلوده چې اجمل خټک په خپل یو شعر کې هم راوستلې وه:

چې نشه د استبداد لري په سر کې

ماته یو دی، که مغول دی که افغان

رساله خو ځله ما ته د بیا بیا کتنې لپاره راواستول شوه، زما ملګرو به په ټوکه کې راته ویل: "ته لګیا یې خپل کتاب په خپله سانسوروي". د مطبوعې د مسؤل مدیر یا بنایي د اطلاعاتو او کلتور د وزارت د خپرونو د ریاست نظریه دا وه چې زموږ وروڼه هزاره ګان هم مغل دي هسې نه چې دوی خوابدي شي. نو په رساله کې چېرته چې د مغول لفظ راغلی دی هغه دې په "ګورګاني" واړول شي. په ډېرو ځایونو کې خو ما همدا سې وکړل مګر په ځینو ځایونو کې د مغول د لفظ په ایستلو سره مضمون خپله اصلي محتوی له لاسه ورکوله. هغه وخت او بیا په وروسته وختونو کې په خپله د هزاره قوم یو شمېر

پوهانو او څېړونکو عقیده درلوده چې دوی اصلاً مغولان نه دي بلکې دوی د مغولو د هجوم په وخت کې له هغوی سره په مېړانه جګړه کوله. د دوی دغه نظریه نورو څېړونکو هم تائید کړې ده، خو ځینو یې داسې هم لیکلي دي چې په وروستیو وختو کې د مغولو ځینې بقایا په هزاره قوم کې منحل شوي دي. مګر د اطلاعاتو او کلتور د وزارت سانسورچیانو په وچ زور له هزاره ګانو څخه مغل جوړول.

اوس به خبره رالنده کړو، د هغه جمهوري نظام د عمر د لنډېدو لپاره چې د شهید داود خان په هڅه او نوښت منځ ته راغلی و، نور عوامل هم وو، خو یو غټ عامل یې بې ځایه سانسور او اختناق و. که چېرې مطبوعاتو پوره یا نسبي آزادي لرلای د خلکو عقیدې پخوا له هغه چې د بل انقلاب په نامه انفلاق وکړي، په خپله تشېدلې. که چېرې د ثور د کودتا عجولانه او بیړنۍ پېښه هم منځ ته نه وه راغلې، د جمهوریت په وروستیو کلونو کې د بې ځایه فشارونو او اختناقونو په سبب د جمهوري نظام او په خپله له لارښود څخه د خلکو خپګانونه او گیلې ورځ په ورځ زیاتېدلې چې تر سرې لاندې د پټ اور په توګه لمبو ته چمتو کېدلې.

مطبوعات، د خیر غوښتونکي استبداد په غېږ کې:

په خپله شهید داود خان د خپل مزاج له مخه داسې یو شخصیت و چې دماغ یې امرانه او زړه یې عاطفه لرونکی او جمهوریت غوښتونکی و. کله چې د شاهي دولت په موده کې، د افغانستان له عظمی صدارت څخه دده اوږې سپکې شولې د ایران یو مشهورې مجلې "اطلاعات" دی د "خیر خواه مستبد" په نوم یا کړ او افغانستان ته دده صادقانه خدمتونه یې وستایل. داود خان د وینښ

زلميانو د نهضت په دوره کې يورونبانفکر، ځوان و چې د خپل فکري نهضت ملگري يې په "ملي کلوب" کې راټولول.

د افغانستان مطبوعات د داود خان د صدارت په وخت کې د ايرانيانو خبره د يو خير غوښتونکي استبداد لاس ته ورغلي وو، نو بشپړه آزادي يې نه درلوده. خو په راتلونکي کې د آزادو او په اخلاقي لحاظ مسؤولو مطبوعاتو د ودې او پرمختيا لپاره د حکومت ځيني اقدامات د يادونې وړ دي:

۱- د ژورناليزم په رشته کې مسلکي روزنه د مطبوعاتو د آزادي په لار کې ډېر مهم گام بلل کېدای شي، د شهيد داود خان د صدارت په موده کې د ژورناليزم يو کورس چې يو امريکايي پروفيسر جالف يې استاد و تاسيس کړل شو. ددغه کورس تعليمي نصاب (اساسات ژورناليزم) په نوم د يو کتاب په بڼه چاپ شو، چې همدغه کتاب بيا په پوهنتون کې د ژورناليزم د څانگې لپاره په تعليمي نصاب کې شامل شو.

۲- د يو شمېر ژورناليسانو په مسلکي روزنه سره په اخبارونو کې ښاري خبرونو ته چې په خپله د ورځپاڼو د خبريالانو له خوا برابرېدل، ډېر ځای ورکړل شو. دې ډول خبرونو د ورځپاڼو تر منځ يوه مثبت سيالي راپيدا کړه. ښاري خبرونو انتقادي روحيه درلوده چې ځينو يې د عام المنفعه موسسو لکه ښاروالۍ، د ملي بس شرکت، روغتونونو ځيني نيمگړتياوې هم رالوڅولې.

۳- ژورناليسانو له پوليسو سره يو ځای جنایي پېښې تعقيبولې، په دې توگه تر ډېره حده هغه امکانات له منځه وړل کېدل، چې ځيني پوليس د خپلو ناوړو استفادو لپاره د جنایي پېښو ماهيتونه په آسانۍ سره وگرځولي شي.

۴- ژورناليسانو په مسلکي لحاظ داسې يو جرات او طاقت ترلاسه کړی و چې د وزيرانو او د دولت له نورو مهمو کارکوونکو سره مرکې وکړې شي.

۵- په مرکز او ولايتونو کې د ورځپاڼو جريدو او مطبوعو ادارې د تصديو په بڼه وگرځول شوې. د دې تصديو د کارکوونکو معاشونه او نور لگښتونه د حکومت له بودجې څخه ورکول کېدل خو د اشتراک، د ورځپاڼو د خرڅلاو او د اعلانونو له چاپولو څخه ترلاسه شوې پيسې به د تصديو په پانگه وراچول کېدلې. ددغه کار موخه دا وه چې مطبوعات په مالي لحاظ په خپلو پېښو ودرېږي.

۶- د دې لپاره چې په لره پښتونخوا کې آزاد مطبوعات د ولسواکۍ او خپلواکۍ په لوري د پښتون ولس د يون لاره ښه روښانه کړي شي نو د داود خان حکومت د پښتونخوا د مطبوعاتو د هڅونې او تقويې لپاره يو څانگړی پروگرام ترلاس لاندې ونيو. ددغه پروگرام له مخه، د افغانستان حکومت په پېښور او کوټه کې خپرېدونکې پښتو مطبوعات په بيه اخستل او په افغانستان کې به يې په وړيا توگه ویشل. مينه وال به په اوونۍ کې يو ځل د قبايلو مستقل رياست/د سرحداتو وزارت) ته ورتلل او يو زيات شمېر پښتو مجلې او کتابونه به يې ترلاسه کول. دې په زړه پورې آزادو مطبوعاتو يوازې زموږ د ځوانانو ادبي تنده نه ماتوله بلکې دوی يې په فکري لحاظ هم تغذيه کول.

هغه وخت د پښتونخوا مطبوعات يو څه انقلابي هم وو د جمهوريت، دموکراسۍ، خپلواکۍ او اجتماعي عدالت په باره کې يې په زړه پورې او گټورې خپرونې کولې چې د ډيورنډ د کرښې د

دواړو خواوو د افغانانو او پښتنو ذهنونه يې رڼا کول او دوی ته يې سياسي شعور بښلو.

د ډاکټر نجيب ډېره ناوخته شوې هونښياري:

ټولو ته دا حقيقت په پوره توگه څرگند شوی دی چې د غويي تر کودتا وروسته، د خلقيانو او پرچميانو حکومتونو په تېره بيا د بيرک کارمل حکومت د نړېدلي شوروي اتحاد په ليکه او لاره خپل گامونه برابرول. د حکومت مطبوعاتو هم په هر څه کې د شوروي مطبوعاتو تقليد کاوه، شوروي ژورناليسټانو ته د لويديزې نړۍ د ژورنالستانو داسې يو پېغور چې تاسې آزادي نه لرئ بلکې د حکومت تر کنټرول لاندې کار کوئ، په افغانستان کې چاپېدونکو مطبوعاتو ته هم مخامخ و. د هغه وخت د مطبوعاتو يوه بله لويه "مخ توري" دا وه چې حقايق به يې په معکوس ډول ښودل يعنې که به کومې ولسوالۍ ته، د رژيم قواوې په ولسي خلکو باندې د ناڅاپي يرغل لپاره ورغلې وې نو راډيو او مطبوعاتو به داسې خبر خپور کړ چې گواکي د هغې ولسوالۍ شريفو خلکو د انقلاب په ملاتړ لوی مارش کړی و.

ډاکټر نجيب هڅه کوله چې د ملي پخلاينې تر پروگرام لاندې د مطبوعاتو د ښکېل کېدو يخونه د خپلو ويناوو په تودوالي او په کړي، نو کله کله به يې په خپله هم په رژيم انتقادونه کول. ده د کمونستانو د يو نړيوال شعار "ډوډۍ، کالي او کور" ماهيت په خپله خوله او په خپلو الفاظو کې داسې وښود: "موږ خلکو ته د ډوډۍ په ځای گولۍ، د کاليو په ځای کفنونه او د کورونو په ځای گورونه ورکړل".

رژيم د خپل عمر په وروستيو وختونو کې د "اخبار هفته" په نامه يوه مجله وايستله. ويل کېدل چې دا مجله د خاد له خوا خپرېدلې. مجلې د نجيب په حکومت او هم په روسانو باندې انتقادونه کول. خو خلکو ورباندې باور نه درلود. ځکه دوی ته د رژيم ماهيت څرگند و او په دې پوهېدل چې د رژيم پر مخ او پر شا اخیستل شوي گامونه په هېڅ يو منطق نه برابرېږي؛ حتی د دوی په خپل ډيالکتيک هم سم نه راځي. که کله په ډېره عجولانه توگه له دوو تکاملي مرحلو څخه په اوږد ټوپ وهلو تېرېږي نو د مجبوريت له مخې د يو ټاکتيکي عمل په توگه په وروسته هم گامونه اخلي. له همدغه امله له ډاکټر نجيب سره، خپلې هغې هونښياري مرسته ونه شوی کولی چې ناوخته يې سرته ورغلي وه.

د "جنگ" جنگ کول او څنگ نيول؟

په همدې وروستيو دوه کلونو کې، زموږ تر نظره لاندې د پاکستان د سياست په سټيج باندې دوه پياوړي "پرسوناژ شخصيتونه" راښکاره شول چې د يو قوت سرچينه د خلکو لوی مندېپټ او د بل د قدرت منبع پوځ و. له دوی څخه يو ميانواز شريف او بل يې جنرال پرويز مشرف دی. لکه څنگه چې نواز شريف د پاکستان خلکو ته د خدمت کولو په هيله، په خپله منگول کې د اقتدار د ټولو واگو نيول خوښوول هماغسې جنرال پرويز مشرف په همدې نظريه د پاکستان د دولت د مهمو ارگانونو واک ترلاسه کړی دی.

دلته زموږ د بحث اصلي موضوع دا ده چې د پاکستان يوې نامتو ورځپاڼې "جنگ" چې له نواز شريف سره يې خپله مطبوعاتي

جگړه په زوره توگه پر مخ بېوله، ورو ورو د جنرال مشرف څنگ ته ورنژدې شوه. دا ولې؟

ددې پوښتنې ځواب د حکومتونو په هغې هوښیاری کې نغښتی دی چې د مطبوعاتو د آزادۍ نه گټه اخلي او د امریکې یو آزادي دوست او د سترو سیاسي تجربو خاوند جمهور رئیس جفرسن هغه وخت د دې هوښیاری تلقین کاوه چې خپله له حوصلې ډکه سینه یې د هغو سختو مطبوعاتي حملو په مقابل کې سپر کړې وه چې شخصاً په ده باندې کېدلې.

نواز شریف به په خپله انتخابي مبارزه کې څو ځله د خپل لاس گوتې سره موی کړې او یو پیاوړی سوک به یې ورڅخه جوړ کړ او خلکو ته د هغه د ښودلو په وخت به یې له دوی څخه غوښتل چې هېواد او خلکو ته د ښه خدمت کولو لپاره زما مټې او موی لا پیاوړی کړئ. خلکو همداسې وکړل، نواز شریف یې په لوی اکثریت کامیاب کړ او لوی منډې یې ورکړ. د لوی منډې په زور یې دولس مشر سردار فاروق لغاري اختیارات ورڅخه واخیستل، هغه ته هم نور بې واکه جمهوري ریاست خوند نه ورکاوه استعفی یې وکړه. نواز شریف له سترې محکمې سره له یوې شخړې څخه هم روغ رمت راووت. بیا د جنگ له ورځپانې سره په جگړه کېښوت، غوښتل یې چې د دې ورځپانې ملا تر درانه ټکس لاندې ماته کړي خو "جنگ" ورځپانې خپل مسلکي مقاومت له لاسه ورنه کړ او د وخت د حکومت هر هغه اقدام یې رسوا کاوه چې د ورځپانې په ضد به کېده. د نواز شریف وروستی هڅه دا وه چې د پوځ ټول اختیارات هم ترلاسه کړي.

د خپرو شویو خبرونو له مخه کله چې جنرال مشرف بهر ته له یو سفر څخه راستنېده، د ده الوتکې ته یې د ژر ښکته کېدو اجازه نه

ورکوله، دغه اقدام په خپله د جنرال مشرف او د الوتکې د نورې سپرلۍ ژوند له خطر سره مخامخ کړی و. دا هماغه ځای دی چې یو سیاسي اکت په جنایي عمل بدل کړل شو. ښایي دا کار د دې لپاره و چې نواز شریف د جنرال مشرف په ځای د یو بل لوی درستیز د ټاکلو او ملت ته د هغه د ورپېژندلو د پروتوکول لپاره کافي وخت ولري. خو جوړې شوې ډرامې خپل اړخ بدل کړ. پوځ مداخله وکړه جنرال مشرف یې په خوندي توگه رابښکته کړ او د پاکستان د حکومت واک یې وروسپاره.

په دې توگه د مطلق اقتدار په څو کې د کښېناستلو لپاره چې نواز شریف له ښکته خوا څخه مخ پورته د ختلو زور واهه، چانس او تصادف هغه جنرال مشرف ته وسپارله. خو ده، د نواز شریف د پالیسۍ په عکس، له لومړي سره، د اقتدار له بام څخه د ورو ورو ښکته کېدو او خلکو ته د ورنژدې کېدو هڅې روانې کړلې. د خپلې پالیسۍ د بري لپاره یې له مطبوعاتو سره د دوستۍ لاره ونيوله او د هغو د حملو او انتقادونو په وړاندې یې له پیاوړې حوصلې څخه کار واخیست. د اقتدار د نیولو په لومړیو شپو ورځو کې په یوې تلویزیوني مرکه کې یوې پاکستاني ژورنالستې له جنرال مشرف څخه پوښتنه وکړه چې "آیا تاسې په خپل کور کې هم پوځي حکمراني چلوي؟" ده په کړس وخنډل بیا یې په ځواب کې وویل: "زه په کور کې ډموکرات یم همدارنگه له خپلو پوځي ملگرو سره هم ډموکراتیک روش خونوم". په لنډ ځواب سره جنرال مشرف وښودله چې که د چا په خپل کور کې او هم په سخت عسکري چاپېریال کې ډموکراسي خونبه وي هغه هېواد ته هم ډموکراسي راوستل خونبوي.

د جنگ ورځپاڼې چلوونکي او د ژورنالستانو د اتحاديې مشر مير شکیل الرحمن چې له نواز شريف سره په خپله مطبوعاتې جگړه کې يې بری ترلاسه کړی و، پاکستانی ژورنالستانو او هنرمندانو ته د جوايزو (انعامونو) ویشلو په يوه غونډه کې چې د پاکستان چيف ايگزيکټيو جنرال مشرف هم په کې برخه اخیستې وه، ټول هغه انتقادونه جنرال مشرف په وړاندې بيا تکرار کړل چې په خپله په دغه پوځي مشر باندې پاکستانی مطبوعاتو وخت په وخت کړي وو، لکه دا:

تا وعده کړې وه چې احتساب به ټولو خلکو لپاره وي. جنرالانو په يوه دفاعي معاهده کې يو ارب ډالر خورلي دي. په يوه نظامي سودا کې پنځوس لکه پونډه خورل شوي دي چې په دې قضيه کې يو نه بلکې څو کسه جنرالان ملوث شوي دي. شاهين فاؤنډيشن ته (۷۰) کروړه روپۍ تاوان رسېدلی دی. په خبرونو کې راغلي دي چې جنرال مشرف او ملگرو يې د هېواد بېرې ډوبه کړې ده... جنرال مشرف د بهارت (هند) په وړاندې په گونډو شوی دی... يوه سياسي شخصيت دا خبره کړې ده چې په پوځ کې ډېر مهاجر ننوتلي دي... د يو بل سياسي له خولې ووتل چې جنرال مشرف د څو مياشتو مېلمه دی په خپله مخه به ځي، په يو بيان کې راغلل چې جنرال مشرف سيکولر او ليبرال دی. يو سياسي شخصيت دا خبره هم وکړله چې ماقوف جنرال راغی زموږ له کورونو څخه يې حکومتي موټران وايستل خو اوس له هغو څخه دده ماینه او زامن کار اخلي.

مير شکیل الرحمن چې دغه ټکي ياد کړل ورسره يې دا خبره هم وکړه چې دا ټکي په ټايمز آف انډيا، واشنگټن پوسټ، لندن ټايمز، بي، بي، سي يا سي، اين، اين کې نه وو راغلي بلکې هغه ټول

پاکستاني اخبارونو ليکلي دي. د جنرال مشرف په وړاندې د شکیل الرحمن په وينا کې له لوی اخلاقي جرات څخه کار اخیستل شوی و. وينا يې آزاده او خبرې يې ډېرې زړورې وې. خو دده دغې آزادي وينا چې څومره گټه جنرال مشرف ته رسولای شوی هغومره يې په خپله شکیل الرحمن ته ونه رسوله. دې وينا خلکو ته وښودله چې د جنرال مشرف وچ کلک نظامي حکومت پخه حوصله او ډموکراتيکه روحیه هم لري.

په پاکستان کې د نظامي حکومت په موده کې، د جنگ ميگزين د پاکستاني مطبوعاتو يوه بله زړورتيا وښودله. دې مجلې په خپله (۲۰۰۰م کال د اکتوبر ۸-۱۴ گڼه کې د مهاجر قومي مومنت الطاف حسين سره يوه "بم چوونکي" مرکه خپره کړه. الطاف حسين په دې مرکه کې يوازې په پوځي حکمران حمله نه وه کړې، بلکې د پاکستان د نظريې او د هغه د باني په باره کې يې هم څه هغه او دغه خبرې کړې وې. مثلاً دا چې مسلمانان له هندوستان څخه په جلا کېدو سره نه د هغه ځای شول او نه ددغه ځای! مهاجرانو ته د جناح په لاس لوی نقصان پېښ شو... قائد اعظم هېڅکله جبل ته نه و تللی... زه د هغه د کردار په باره کې لگيا يم څېړونه کوم. د ده په باره کې به څه موده وروسته خپلې ټولې خبرې وکړم... که آی، ايس، آی ختم کړل شي بيا به د پنجابي، پښتون او مهاجر تر منځ شخړې او گوندۍ هم پای ته ورسېږي...

هر څوک پوهېږي چې الطاف حسين په لندن کې ناست و ځکه خويې دومره زړورې خبرې کولای شوای، کومه زړورتيا چې په خاصه توگه پوښتنه راپيدا کولای شي هغه له جنگ ميگزين سره اړه لري

چې د مهاجر قومي مومنت د مشر ډېرې نیش دارې خبرې يې خپرې کړې دي.

که دې موضوع ته زموږ د زړو سانسورچيانو له نظره وکتل شي نو د داسې مطالبو چاپول د يو هېواد له ملي گټو سره سمون نه خوري، خو که خبره دا وي چې د خورېدلو او عقدو بمونه بايد له چاودېدلو څخه دمخه خنثی شي نو بيا د يو هېواد ملي مصالح ايجابوي چې د زړونو پټې خبرې له هرې لارې چې وي بايد رابرسېره شي.

زموږ ځينو مهاجرو مطبوعاتو هم د ځينو ټولنيزو گروپونو خورېدنو، گيلو او شکايتونو ته انعکاس ورکړ او په دې توگه يې خپلې مسلکي وظيفې سرته ورسولې، خو ځينو جریدو او مجلو له خپلو لمخيو څخه پښې اوږدې کړې، د افغانستان په ملي بنسټونو يې غير مسولانه حملې وکړې، تر دې چې د افغانستان درانه نامه ته يې په سپک نظر وکتل. داسې يې وښوده چې گواکي دا نوم نورو په دې تاريخي خاورې باندې تپلی دی. ځينو کسانو هڅه کوله چې د افغانستان تر ټولو لوی قوم (پښتون) د دې لرغونې خاورې له تاريخ څخه وباسي او د تاريخ د لالهانده خلکو په توگه يې ملي موجوديت او فرهنگي پانگې په قصدي توگه د صحرايي بوټو او گلانو په څېر د روزگار تودو او سرو ته پرېږدي چې وچ شي او د زمانې بادونه يې هرې خوا ته ورسره يوسي.

د جنگ او جگړو په حالت کې مطبوعات هم جنگي بڼه پيدا کوي او لکه چې د يونسکو يو مدير ويلې وو مطبوعات په همدغسې حالت کې د اتوم د بم طاقت پيدا کولای شي. د افغانستان د شاوخوا سيالانو يا دښمنانو غوښتل چې د اقلیتونو له عقدو څخه همدا سې بمونه جوړ کړي او يو پياوړی تاريخي ملت چې د علامه اقبال له نظره

د آسيا زړه دی، ټوټې ټوټې کړي او هرې خوا ته يې وشنې. خو له ښه مرغه د پارول شويو کينو دا باروت په برسېرنه سطحه په دود او لوگي بدل شول او د ملت زړه ته يې لاره پيدا نه کړای شوی. که څه هم سيالانو ددغه ډول بې بندوباره مطبوعاتو منفي نتيجې ډېرې په نظر کې نيولې وې، خو له ښه مرغه افغاني پوهان، ملي روښانفکران، ليکوال او ژورنالستان د فکري رشد يوې داسې مرحلې ته رسېدلي وو چې له دې ډول تخريبي خبرونو څخه يې ځينې مثبتې نتيجې هم ترلاسه کړای شوي. مثلاً دوی د ځينو قومي خورېدنو له عواملو څخه خبر شول. بله مهمه نتيجه چې دوی ترلاسه کړه هغه دا وه چې دوی په خپله د خپل ملي هويت د ساتنې، د ملي تاريخ د روښانه کولو او د ملي فرهنگ د ودې لپاره مهم تصميمونه ونيول او په يو لړ پراخو فرهنگي فعاليتونو يې لاس پورې کړ.

د خلکو هونبنياري او مطبوعات:

د مطبوعاتو په اړه د حکومتونو د هونبنياري په باره کې ښايسته ډېرې خبرې وشوې، خو مطبوعات د حکومت په نسبت د خلکو له هونبنياري سره ډېره ژوره رابطه لري. مثلاً دا خبره ډېره مشهوره شوې ده چې انگرېزان ډېره زياته هونبنياري لري، دا هونبنياري د دوی خاصه ازلي برخه نه ده بلکې مطبوعاتو په دوی کې راپيدا کړې ده. هغه وخت چې په انگلستان کې صنعتي انقلاب په چټکۍ سره پرمخ روان و او د دغه هېواد پياوړي بحريې هرې خوا ته د سمندرونو سينه څيرله او نويو نويو مستعمرو ته يې لارې ايستلې، هونبنيارو انگرېزانو به دا خبره کوله چې که چېرې د انگلستان ټول صنايع په تپه ودرېږي او بېرې يې هم له چلېدو څخه پاتې شي، که

یوازې د ټایمز اخبار ورته پاتې شي د دغو ټولو زیانونو تلافی به وکړي. وایي انگرېزان د خپل ورځني عادت له مخه باید د سهار نارې د چایو د پیالې تر څنګ یو اخبار هم د میز له پاسه ولري چې د چایو له غوړپونو سره یو ځای یې ولولي. یعنی دوی هر سهار باید خپل ځان او هم باید خپل فکر تغذیه کړي یا خپل عقل پوخ کړي.

امریکایان چې د انگرېزانو سکني تېرونه بلل کېږي هغوی هم له مطبوعاتو سره مینه په ارث کې ورسره وړې ده. په امریکې کې یوې بنځې چې مورې یې "عاجزه" بولو له عجیبې هوښیاری، څخه کار اخیستی دی چې د ژورنالیزم تاریخ یې نه شي هېرولی. دا بنځه مېرمن اگیروال نایمن نومېده په میلیو کې جورنال (Miluo Kee Journal) خپله ونډه د هارورډ پوهنتون ته وسپارله چې له دغو پیسو څخه د ژورنالستانو لپاره د فیلوشپ د یوې ټولني په جوړولو کې کار واخلي. ددې بنځې آرزو دا وه چې دغه پوهنتون د "نایمن فیلوشپ" په نامه داسې یو تربیوي او مطالعاتي مرکز جوړ کړي چې د ژورنالستانو د مسلکي کفایت او علمي سطحې د لوړولو سره مرسته وکړي. دغه فیلوشپ ژورنالستانو ته موقع ورکوله چې یو کال له خپلو اړونده خپروونکو موسسو څخه رخصت واخلي او پر دغه تربیوي او مطالعاتي مرکز کې د خپلې خوښې وړ موضوعات زده او مطالعه کړي. د نایمن ملګرو (Nieman Fellows) دا ټولنه له ۱۹۳۸ کال راهیسې په کار بوخته ده. د دې ټولني هدف ژورنالستانو ته فیلوشپ ورکول دي خو د ژورنالستانو مسلکي او علمي معلومات بیا بیا تازه کړل شي. ژورنالیزم د عامه مفاهمې (Mass Communication) یوه لویه برخه ده او لکه چې پوهان وایي کمیونیکشن په خپله یو جامد شی نه دی، بلکې هغه یو فعالیت (activity) دی او ژورنالیزم

هم ددې فعالې هستې د یوې برخې په توګه روانې او تازه ګۍ ته ضرورت لري.

د ژورنالستانو د مسلکي او علمي معلوماتو د بیا بیا تازه کولو له پروګرامونو څخه دغه په زړه پورې نتیجه ترلاسه شوې ده چې نن سبا د امریکې د ډله ییزې مفاهمې لوی طاقت چې زور یې له اتومي طاقت څخه کم نه دی په مطلقه توګه، په مستقیم، ډول یا په غیر مستقیمه توګه د ژورنالستانو په لاس کې لوېدلی دی. تردې چې د راډیو او تلویزیون غوندې لویې حکومتی وسیلې هم په داسې توګه د ژورنالستانو له خوا چلول کېږي چې په خپلو حکومتونو هم انتقاد کوي یا د حکومت د مخالفینو نظریات منعکس کوي. هلته د حکومت او د مخالفینو تر منځ شخړې او جګړې د ګولیدو ویشتلو په ځای د الفاظو او کلماتو د تبادلې په بڼه سرته رسېږي، خو دا الفاظ هم بې حسابو او بې سنجشه نه دي، هر لفظ او کلمه په مسلکي او اخلاقي وزنونو تلله کېږي. همدارنګه په انګلستان کې د بي. بي. سي راډیو او تلویزیون چې خپرونې یې زموږ د غوږونو او سترګو له لارې زموږ په ماغزو کې نفوذ کوي، دواړه د حکومت له خوا تمویلېږي او د دولت ملکیت ګڼل کېږي. خو دولت حق نه لري چې د هغو په داخلي چارو او نشراتي پالیسی کې مداخله وکړي.

دغه خپروونکي لویه دستګاه د خپل منشور له مخه د ګورنرانو د یو هیئت له خوا اداره کېږي. دا ګورنران زموږ په اصطلاح والیان یا نائب الحکومه ګان نه دي چې په هر قلم او قدم کې د حکومت د نمایندګۍ یا نیابت دندې په غاړه ولري بلکې دلته ګورنر د یو کتونکي په توګه کار کوي، نو د ګورنرانو هیئت په معنی او مقصد زموږ له "کتونکې ډلې" یا "کتونکې جرګې" سره برابره راځي. دا د

بي، بي، سي د مسلکي کدرونو مهارت دی چې معاشونه له حکومت څخه اخلي خو د حکومت تر اغېزې دومره نه راځي چې خپله مسلکي آزادي ونه شي ساتلی.

د مطبوعاتو لپاره زموږ خپل معیارونه:

موږ په دې بحث کې د مطبوعاتو د آزادۍ او مسولیت موضوع د بېلابېلو هېوادونو او د تاریخ د بېلابېلو شخصیتونو له نظره وڅېړله. له دې نښه او پرده بحث څخه دوې مهمې نتيجې ترلاسه شوې، یوه دا چې د مطبوعاتو آزادي هم ضروري او هم واجب ده. هونښيار او کامياب حکومتونه هغه دي چې د مطبوعاتو معقوله او اخلاقي آزادي ومني او ويې زغمي. بله پایله یې دا ده چې د مطبوعاتو د آزادۍ د ساتلو او له مسولیت څخه د هغو د ژغورلو لپاره اخلاقي کودونه یا نالیکل شوي قوانین له لیکل شویو قوانینو څخه زیات د منښت او درنښت وړ دي. په دې بحث کې زموږ د پوهانو او څېړونکو له علمي مقالو څخه اقتباس شوی مطالب (چې لوړ ذکر شوي دي) دا رانښيي چې د اسلام مقدس دین د ابلاغ او اعلام او بالاخره د مطبوعاتو د اهمیت، او د هغو د آزادۍ او مسولیت د حدودو د ټاکلو په کار کې له لویديزې نړۍ څخه ډېر وړاندې والی لري. زیات شواهد دا حقیقت ثابتوي چې د اسلامي حکومت پوهو او مسولیت احساسونکو مشرانو په تېره راشدو خلفاوو سم انتقادونه په سره سینه زغملي دي او غوښتي یې نه دي چې خپلې ځینې شخصي نیمگړتیاوې د ولیو منځ ته یوسي او هلته یې داسې پټې کړي چې د خپلو سترگو نظریې هم ورباندې ونه لگېږي.

هر څوک پوهېږي چې انتقاد د آزادو مطبوعاتو روح دی، له بلې خوا د دیني جیدو علماوو له څېړنو څخه څرگندېږي چې انتقاد جایز دی، خو بې ځایه پېغور ورکول، د چا سپکاوی کول، غیبت کول، بهتان کول او د چا محرمیت رسوا کول له ناروا او ناوړو کارونو څخه دي. البته له طبیعي او اجتماعي پېښو او له ټولنیزو واقعیتونو او سیاسي حرکتونو څخه د خلکو خبرتیا چې د ننني ژورنالیزم اصلي مقصد دی، نه یوازې شرعاً جایز عمل دی، بلکې یو ضروري او لازمي کار هم دی.

انتقاد که پېغور؟

زموږ لپاره په خاص ډول د پوهېدو وړ یوه موضوع د "انتقاد" او "پېغور" تر منځ توپیر پېژندل دي. د ځینو افغان پېژندونکو پوهانو له نظره پېغور په حقیقت کې هغه اخلاقي طاقت دی چې د پښتونولۍ ټول کودونه او نورمونه (نالیکل شوي قوانین او اخلاق) په سمه لار برابروي. که خبره داسې وي، نو پېغور هغه "بې نومه قاضي" دی چې د یو افغان د وجدان په محکمه کې ناست دی. دا پېغور دی چې په افغانانو کې پر خپل ځان د انتقاد کولو روحیه پیاوړې کوي. دوی باید داسې کارونه ونه کړي چې نور ورته د پېغور گوته ونیسي. دوی باید تل له داسې کارونو څخه ډډه وکړي چې "پور او پېغور" ولري. د "پور" موضوع هغه وخت منځ ته راځي چې چا یو داسې کار کړي وي چې د ولسي قوانینو له مخه جرم وبلل شي، خو د پېغور خبره له ټولنیزو نورمونو څخه د غاړې غړولو له امله هم راپیدا کېږي. مثلاً د یو چا له کوره د مېلمه وړې وتل - که پور نه لري پېغور خو ضرور لري. افغانان که ځانونه له پېغوره ساتي نو دا هڅه هم کوي

ژورنالیزم او انتقاد:

په زیاترو شرقي هېوادونو کې عام تصور دا دی چې د اخبارونو مخونه د جنگ هغه ډگرونه دي چې په کې د گوليو پر ځای له لفاظيو څخه کار اخیستل کېږي. هغه لفظونه، کلمې او تصويرونه چې زموږ د ټي، وي یا راډيو آنتنونه یې را اخلي په حقیقت کې د تبلیغاتي جگړو بڼه دي چې زموږ د کورونو د بامونو په خوا راویشتل کېږي. خو رښتینی ژورنالیزم په حقایقو باندې سترگې نه پټوي او نه ورباندې خوله بنده ساتي، مگر تل دا هڅه کوي چې خپله لمنه، تر ممکنه حده، له تبلیغاتي او پروپاگاندي جگړو څخه پاکه وساتي. ژورنالیزم آزادي ډېره زیاته خوښوي تر دې چې غواړي خپله غاړه د لفاظیو له بنکلي غاړکۍ څخه هم آزاده وساتي. یوازې هغه وییونه او لفظونه یې خوښ دي چې د مطلب په روښانولو کې یې اغېزه تر نورو ډېره ښه وي.

ژورنالستيک متنونه اصولاً او معمولاً د صفتونو (Adjectives) په نسبت له فعلونو (Verbs) څخه ډېر ډک وي چې د هر چا او هر شي ښه والی یا بد والی د هغوی له کار او کردار څخه څرگندېږي. تکرېه ژورنالستان په خپله د "ښه" یا "بد" قضاوت نه کوي، بلکې پېښې او قضیې په بیطرفانه ډول داسې لیکي چې لوستونکو له خوا د پوښتنو کولو زمينې په کې تقريباً له منځه تللي وي. مثلاً یو ژورنالیست داسې نه لیکي چې (Y) ډېر فعال یا اکتیو سړی دی خو (Z) یو تمبل یا پسیف انسان دی. هغه د "وای" او "زید" دواړو لږ او ډېر کارونه لکه څنګه چې دوی کړي وي هماغسې لیکي او له هغوی څخه د یو "فعال" بللو او د بل "تمبل" گڼلو قضاوت لوستونکو ته سپاري. بله خبره دا ده چې یو سړی که هرڅومره ښه ښه

چې په عادي حالت کې چاته د پېغور خبرې ونه کړي. ځکه چې کېدای شي پېغور ځینې خلک له خپل کور او کلي څخه وتلو ته مجبور کړي. کله کله یو پېغور د بېلابېلو کورنیو او یا قبیلو تر منځ د دوامداره جنگونو، شخړو او دښمنیو سبب ګرځېدلی دی. خو د پېغور دا ډول منفي اغېزې دا معنی نه لري چې پښتانه دې په خپلو کې یو د بل ښو یا بدو خبرو یا دا ډول کارونو ته گوته نه نیسي. یو مفکر چې غوښتل یې مفکوره یې په ټوله نړۍ حاکمیت ولري، د پښتنو ټولنه یوه فطرتاً ډموکراتیکه ټولنه ولله؛ همدغسې یوه خبره د ځینو نورو غربي محققینو له خوا هم لیکل شوې ده. د پښتنو ټولنیز کره وړه تر ډېره حده دا ډول خبرې رښتیا کوي. خو انتقاد د ولسواکۍ یا جمهوریت روح دی. نو که پښتانه په رښتیا سره ولسواک یا ډموکراتیک خلک وي، نو باید انتقاد وزغمي. د پښتنو له مرکو او جرگو څخه په خپله ثابتېږي چې د پښتنو مشرانو په درندو غونډو کې انتقادونه په سره سینه زغمل کېږي. خو د مرکو جرگو هغه ماهران چې د "سپینو خبرو" یا د "خبرو سپینولو" مهارت لري، داسې یو مهارت هم لري چې د گوته نیولو (انتقاد) او پېغور تر مینځ کرښه وباسي. په مرکو او جرگو کې کله چې یو څوک وغواړي چې د چا له خبرې سره توافق ونه لري، نو هغه په بې پروايۍ نه ردوي، بلکې له یو ښه تمهید څخه کار اخلي مثلاً وايي: "تا ښه خبره وکړه خو که زه نه وم تېروتلې نور رښتیا خبره دا ده چې..."

نور داسې مهارتونه ډېر دي چې په پښتنو کې یې د انتقاد روحیه ساتلې او پاللې ده.

کارونه وکړي دا هم کېدای شي چې ټول کارونه یې ښه نه وي نو که د یو چا ټول ښه ښه کارونه په یادښت کې راوستل شي او بد کارونه یې له نظره واچول شي یا په معکوس ډول د یو بل چا ټول بد کارونه ولیکل شي او په ښو کارنو یې سترگې پټې کړي شي، که څه هم په دې ډول لیکنو کې حقایق رالوڅ شوي وي خو له دې امله چې هغه په یو اړخیز ډول لیکل شوي دي نو داسې لیکنې پروپاګندي اړخ نیسي، چې د ژورنالېستانو له نظره په معیار برابرې لیکنې نه دي. ځکه چې "د حقایقو د موازنې" ساتلو هڅه په کې نه ده شوې. نو د ژورنالیزم له نظره که څوک وغواړي چې کارونو، جریاناتو او حالاتو ته په انتقادي سترګه وګوري له هرڅه نه دمخه باید په دې فکر کې وي چې حقایق باید له رنگینو لفاظیو څخه قربان نه کړي. د یو چا یا یوې موضوع یا یو حالت ټول مثبت او منفي اړخونه له نظره تېر کړي بیا داسې یو څه ولیکي چې په لیکنه کې یې د "حقایقو د انډول" د اصل مراعات شوی وي.

انتقاد او ادبي/هنري دنیا:

په ادبي او هنري دنیا کې د انتقاد لاره د وینښته هومره نرۍ ده. اصلاً د "نقد" لفظ پر هغې نرۍ کرښې دلالت کوي چې د اسیلو او کم اصلو زرو د معلومولو لپاره په محک باندې ایستله کېږي. هغه څوک چې دا کرښه وباسي په خپله د ښه استعداد او صلاحیت خاوند وي. هرڅوک نه شي کولی چې د کرښو په ایستلو سره د زرو قدر او خصوصیات معلوم کړي په ادبي او هنري نړۍ کې هغه کسان په شعرونو، داستانونو او نورو ادبي آثارو سم انتقادونه کولای شي چې د دغو آثارو له ټولو هنري او ادبي خصوصیاتو سره آشنایي ولري.

لیکوال باید له هغو نړیو لارو څخه روغ او رمت تېر شي چې په دیني لحاظ ادبي لیکنه له عیب جویی، سپکاوي، غیبت او بد ویلو څخه پاکه وساتي. همدارنگه د پښتونولۍ د کوډونو او نورمونو له مخه، ادبي لیکنې باید په هېڅ وجه د پېغور رنگ پیدا نه کړي ځکه چې له پېغور څخه پیدا شوې کینې او نفرتون، ژر له زړونو څخه نه وځي او له بده مرغه په ادبي ټولنو کې هم، ناوړې تربګنۍ او ګوندۍ راپیدا کوي. که څه هم ښکلي الفاظ د ادبي لیکنو رنگ او خوند ورزیاتوي، خو په دې ډول لیکنو باندې هم باید د بې ځایه لفاظیو د رنگونو له تپلو څخه ډډه وشي.

تکره ادبي لیکوال هغه دی چې په مناسبو الفاظو او کلماتو کې په محک باندې ایستل شوې کرښې په خپل اصلي شکل سره تجسیم کړي شي او قوي ادبي او هنري آثار له کمزورو او بې محتوی آثارو څخه هغه شان جلا کړي لکه ماهر کسان چې په "نقد" سره اسیل زر له کم اصلو زرو څخه بېلوي. دا کار هغه وخت په ښه توګه سرته رسېدلی شي چې انتقاد لیکونکي په خپله هم د ادبي او هنري معیار خاوندان وي.

پنځم خپرکی

د هوا جنگيالی خپې

زما د ځوانۍ د ځوښ دوره د ختيځ او لويديز تر منځ د سرې جگړې په يوه ډېره سره فضا کې چې زړونه يې هم سرول تېرېدله، دا وخت زه د اصلاح ورځپاڼې (چې خپل عمر يې جمهوريت، د شور انقلاب او... ورځپاڼو ته وېانېه) مسلکي غړی او راپورتروم هغه وخت د اصلاح او انيس ورځپاڼو تر منځ سخته سيالي روانه وه، خو شرايط داسې وؤ چې د هېواد دغو دواړو نامتو ورځپاڼو نه شو کولای چې تازه خبرونه او نور ابتکاري موضوعات خپاره کړي. نو دواړو ورځپاڼو به د امريکې او روس د سفارتونو د پوليتېنونو د راپورونکو لارې څارلې، ځکه چې د دواړو ورځپاڼو تر منځ ايزنهاور (د امريکې د يو پخواني جمهور رئيس) او خرسچوف (د شورې اتحاد د يوه پخواني حزبي او دولتي مشر) د ويناوؤ په خپرولو کې د لومړي کېدو توده سيالي را پيدا کړې وه، دا هغه وخت وؤ چې ازنهاور او خروسچوف په خپلو ناندريو کې يو بل ته د چا خبره غاښ ماتوونکي ځوابونه ورکول. کله به چې د ورځپاڼو دفترونو ته دغه بوليتېتونه راورسېدل نو ترجمانانو به ډېر ژر د هغو په ترجمه کولو لاس پورې کړ او ژر به يې د دغو ويناوو لومړي پراگرافونه به يې ترجمه او په بېرته به يې مطبې ته واستول، د سانسور وېره نه وه ځکه چې د سانسورونکو له نظره هم پردی غم نيم اختر گرځېدلی و. دواړو ورځپاڼو هڅه کوله

د هوا جنگيالی خپې

انقلاب ته سپارې د هرې شپې په توره تخته باندې د لويې نړيوالې جگړې تابلو رسامي کېدله.

د راکټونو، توپونو او ټوپکو د ډزو ترڅنگ قلمونه مايکروفونونه او کامرې هم په جنگ اخته وې، دوی د يو بل ډول فرمايشي انقلاب د برياليتوب لپاره جگړې کولې، نړيوالو په دې ډول انقلاب باندې «د اطلاعاتو تود انقلاب» يا «د ميډيا انقلاب» نومونه اېښي دي. شرق او غرب دواړو هڅه کوله چې هر يو په خپله گټه د ميډيا خپل خپل انقلابونه پلي کړي، په وسله والو او پوځي جگړو کې د توپونو او راکټونو غرونه ډېر لوړ وو، خو د ميډيا د غرونو په څېر پراخه او دوامداره نه وو.

هر چا او هرې ډلې چې په افغانستان کې د کوم انقلاب د راوستلو لپاره متې نغښتې دي، لويه هڅه يې دا وه چې په لومړي مرحله کې د افغانستان راډيو ونيسي او له هماغه ځای څخه خلکو ته ونښي چې دوی «پر فضا، مسلط دي» د دې لنډ عبارت جامع مفهوم دا دی چې هوايي ځواکونه د انقلابيونو په کنټرول کې دي، په هوايي ځواکونو کې يوازې هغه الوتکې شاملې نه دي چې د يو هېواد له سياسي سرحدونو څخه د باندې وتلی نه شي. بلکې د هوا هغه بې شمېره لنډې او اوږدې څپې هم په هوايي ځواکونو کې شاملېږي چې د هېوادونو سياسي پولي ماتوي او هر چيرې د خبر او نظر (News and Views) بارانونه اوروي.

هر چاته دا حقيقت څرگند دی چې د خلقيانو-پرچميانو د کودتا په جريان کې د افغانستان راډيو د قوماندو مرکز گرځيدلی و. کله د چا هېرېږي چې په يوه بله خاصه مرحله کې د راډيو افغانستان او راډيو تاجکستان تر منځ د څپو د جگړې يوه عجيبه يا ښايي يوه

چې دهغه وخت د نړۍ د نامتو سياستوالو د ويناوو لومړي پراگرافونه چاپ ته د چمتو اخبارونو په لومړيو مخونو کې راولي. د «نوريبيا» عبارت به د مخه ترتيب شوی وؤ بس چې څنگه به د کومې وينا د سر څو خبرې د جوړې شوې صفحې په قالب کې واچولې شوې «نوريبيا» به هم ورسره يو ځای واچول شو او د اخبار چاپولو کار به روان شو.

که څه هم ظاهر اؤ د سرې جگړې د ناندريو څپې دومره نه وې چې توپاني بادونه ورڅخه جوړ شي خو نړيوالو دا ويره درلوده چې له خولو څخه دا ډېر وتلي پوکي کولای شي چې تر سرې لاندې پټ او رونه به په لمبو راولي او لويه نړيواله جگړه ورڅخه جوړه شي. د همدغې وېرې تر احساس لاندې دهغه وخت يو تکړه رسام (مصور) د درېيم نړيوالې جگړې يو تصوير جوړ کړی وؤ، په تصوير کې له هرې خوا د وېشتل شويو توغنديو رڼاگانې او برېښناوې يوه له بلې سره او بدل شوې وې. رښتيا خبره دا ده چې د دغه تصوير په ليدو سره زه هم يوې عجيبې واهمې واخيستم فکر مې کاوه که دا جگړه ونښلي هر شی به د اور په لمبو کې لولپه شي.

افغانستان ته له هرې خوا راغلو انقلابيونو زموږ په هېواد کې د هغه رسام تصور په حقيقت بدل کړ. دې انقلابيونو زموږ هېواد ته داسې ډول ډول جگړې راوستلې چې موږ يې تر دې دمخه تصور نه شو کولای. په دې جگړو کې د شرق او غرب په لاسونو جوړ شوي هر ډول راکټونه او توغندي و توغول شول، نورې د لويو او کوچنيو وسلو ډول ډول گولۍ هم د گليو په څېر پکې وورول شوې. د ډېرو شپو په تورو زړونو کې به ډول ډول رڼاگانې او برېښناوې سره او بدل کېدل، گواکي د کابل په هغو شپو ورځو کې چې خلقي انقلاب خپل واک اسلامي

نادره پېښه وشوه. په دې جگړه کې د تاجکستان راډيو زوروره شوه او د کابل راډيو غړي په ستوني کې وچ کړ په دې ډول پخوا له هغه چې ببرک کارمل د يو توغندي په څېر له نړېدلي شوروي اتحاد څخه راوويشتل شي، د دې له ژبې څخه د ثبت فېته يا کسټ جوړ شوی او غړي د تاجکستان د راډيو په څپو کې د افغانانو د زړونو او دماغونو په قلمرو تيری وکړ او په دې توگه يې زموږ په هېواد کې د ميډيا جگړې هم يوې حادې مرحلې ته ورسولې.

د دې جگړې لپاره د افغانستان راډيو حوصله زياته کړل شوه بلکې هغې څو نورې راډيو گانې هم وزېږولې چې هغه د کابل راډيو، افغان غږ، وطن غږ، آسمانی غږ په نومونو يادېدلې، همدارنگه د هېواد د (ديارلس) ولايتونو په مرکزونو کې د راډيو سټېشنونه جوړ کړل شول.

په سيمه کې د خپرونو سيالۍ، کابل ټلويزيون، د عروج ډېرې لوړې پورې ته ورساوه. نړېدلی شوروي اتحاد په کابل کې د «شمشاد» په نامه د ټلويزيوني دستگاه په فعالولو سره د پروپاگندي جگړې ډېره لويه اډه جوړه کړه. دغې د (۷۲) چينلونو درلودونکې دستگاه ټوله سيمه د ټلويزيوني خپرونو، مخابراتي، استخباراتي شبکو په يو ډېر پراخ جال کې راوغښتله. دستگاه د ايران او پاکستان په سرحدونو کې د دغو هېوادونو د ټلويزيوني خپرونو مخه نيوله او د کابل او روسيې د ټلويزيوني خپرونو يې د نړۍ هرې برخې ته رسولې او د افغانستان په (۱۳) ولايتونو کې يې د ټلويزيون سټېشنونو ته هم تيار جوړ شوي پروگرامونه لېږدول. د شمشاد د دستگاه له لارې د ډاکټر نجيب د شلو دقيقو يوه مرکه د افغانستان لپاره (۱۶۰۰۰) ډالرو په بيه تمامه شوه. د شمشاد دستگاه

څلورويشت ساعته فعاله وه. نو که چېرې د څلورويشتو ساعتونو دقيقې و شمارو او هغه دنجيب د شلو دقيقو له لگښت سره پرتله کړو او ځينې استثنا لکه زهرناک پروپاگندي او د هنري فلمونو ښوونې ورڅخه وباسو نو بيا دا اندازه لگولی شو چې تبليغاتي جگړې د کابل او مسکو د رژيمونو د اوږو بارونه څومره درانه کړې وؤ. طبيعي ده چې دا ټول بارونه بلاخره د افغانستان پر ملت تحميل کېدل. په حقيقت کې همدغو درنو تسليحاتي او تبليغاتي بارونو د کابل او مسکو د رژيمونو ملاوې ماتې کړلې. البته د دوی په مقابل کې د مقاومت کوونکو په خولو لاسونه نه وو اېښول شوي. د مجاهدينو په نامه هم اووه راډيو گانې فعالې وې چې دوو يوه په فدرالي آلمان، يوې يې په ايران او نورو سيارو راډيوگانو په افغانستان کې خپرونې کولې.

په افغانستان کې د کابل د رژيم تر ماتې وروسته کله چې د اقتدار لپاره د تنظيمونو تر منځ جگړې پيل شوې نو قلم، مايکروفون او کامرو هم د توغونديو، توپونو، بمونو او ماینونو ترڅنګ په دې جگړو کې برخه اخيستي وه په دغه وخت کې دوه ټلويزيوني فعال وؤ. چې يو يې د کابل په ښار کې او بل يې د کابل ښار په جنوبي څنډه چارآسياب کې خپرونې کولې، د کابل ښار ټلويزيوني دستگاه د استاد رباني او احمدشاه مسعود او د چارآسياب ټلويزيون د گلېدين حکمتيار څېرې ښودلې، چې د دوی جدي ويناوو د پخواني رژيم د واکمنو تر منځ د سياليو مسابقه په نوي رنگ او خوند کې خلکو ته ښودله.

دا وخت د تنظيمونو تر منځ په ډېرو خونړيو او تباه کوونکو جگړو کې د بي. بي. سي دوه افغاني راپورتران حامد علمي او

میرویس جلیل رابنکیلی شوي وؤ. حامد علمي د کابل حالات له دوزخ سره تشبیه کړل او وېې ویل چې د کابل د خلکو په ژوند او شتمنیو او ورونه بل شوي وؤ، خو یو د بل له حالت څخه خبر نه وؤ. د کابل راډیو لگیا وه ترانې یې ویلې چې خلکو ورڅخه سخته کرکه لرله. حامد علمي د خپلې خبرې نه وروسته چې بي. بي. سي ته په خپل لیکلې راپورټ کې کړې وه خپلې پښې سپکې کړلې او له افغانستان څخه ووت خو میرویس جلیل د قهرناکو سترگو د وړاندې د کابل د حالاتو په باره کې راپورونو لیکلو ته مجبور شوی وؤ، د یو ژورنالیست لپاره تر ټولو بد هغه حالت وي چې د جگړې یو اړخ هغه بوځي او د یوه غونډۍ له پاسه یې ودروي او بیا د «ولیکه» قوماندو ورکړې. په دغسې حالاتو کې مسلکي بې طرفي په سخته توګه زیانمنه کېږي. نو یو ژورنالیست نه شي کولای چې د جگړې د بېلابېلو اړخونو تر منځ حقایق پرتله کړي او موازنه یې وساتلی شي. په دې ډول شرایطو کې د جگړې هغه اړخ چې په خپاره شوي خبر کې خپله ګټه و نه ویني نو خبر لیکونکی د مخالف ګروپ په کتارونو کې درېدلی ګڼي، داسې هم شوي دي چې یو تنظیم دا فکر کړی وي چې په دې وخت کې د جگړې د حالاتو بیانول د دوی له هدفونو سره مرسته نه شي کولای، نو بیا یې دا هڅه کړې ده چې د یو ژورنالیست خوله د تل لپاره بنده او قلم یې ماته کړي. شهید مرویس جلیل د همدغسې غمیزي ښکار شو.

په هغو ناوړو حالاتو کې چې په افغانستان کې د طالبانو او د شمالي اتحاد تر منځ جگړو یو مزمین حالت غوره کړی و، تبلیغاتي جگړو هم یوه توپاني بڼه نیولې وه.

د کینو او بدنیتو تورو ورېځو د تنویر د ټولو وسیلو په مخ کې تورې پردې جوړې کړې وې. موږه لیدل او اورېدل مو چې د

شاوخوا راډیوګانو د افغانستان په باب پوره او سوچه حقایق نه بیانول، بلکې د خپلو خپلو ماهیانو د نیولو لپاره د او بو خړولو په غیر مسلکي خپرونو لگیا و.

اوس اوس د اجتماعي، اقتصادي او سیاسي حالاتو څېړونکي احساسوي چې ایکانوپالیټیک په ګړندی توګه د جیوپولیټیک ځای نیسي او اقتصادي جغرافیا د سیاسي جغرافیا نه زیات اهمیت پیدا کوي. ورسره جنگیالی مېډیا هم خپلې موخې او مخې بدلوي.

د انگلستان یوې تجارتي راډیو یو کارتون چې د چیریکي جگړې کالي یې اغوستي دي او سترګې یې د وحشت او دهشت او ورونه بادوي، په یوه ډېر ښکلي چوکاټ کې راویستلي او هغه یې په داسې یو ځای کې خړولي دي چې له هرې خوا او د هر چا نظر ورجلبوي د کارتون په لاس کې یو مایکروفون داسې ورکړل شوی دی لکه چا چې تمانچه په لاس کې نیولي وي تر کارتون لاندې یې داسې لیکلي دي: «د چیګېورا کوم بچی به تاسې ته وښيي چې د مېډیا طاقت څومره ډېر زیات پیاوړی دی».

د یو بل انګریزي ټلوویزیون (ITN) د خبرونو مدیر فیل موګر ویلي دي چې ټلوویزیون یو ستر جنګي طاقت دی او موږ باید دا حقیقت هېڅکله هېر نه کړو همدارنګه د بي. بي. سي د پروګرامونو یو پخواني مدیر برین ویتام ویلي دي: موږ باید دا خبره له یاده و نه باسو چې ټلوویزیون د لوړو انساني صلاحیتونو مولود دی. خو دا یو داسې

¹ چیګېورا (Che Gevara) د کیوبا یو چیریک وؤ چې د فیدل کاسترو ترڅنګ یې چیریکي مبارزه کوله

طاقت هم دی چې جگړې پیلوي لکه چې یو بل مسلکي سړي جوزف کراند وایي له خولې څخه په وتلیو الفاظو کې په تېره که هغه د راډیو یا ټلويزیون له لارې خپاره شوي وي ډېر لوی طاقت شته په دې کې شک نشته چې لیکل شوي مطالب تر عادي خبرو پر زړونو ډېره اغیزه لري خو اوس موږ په داسې یوه زمانه کې ژوند کوو چې پر خلکو باندې د یو لوی ویاند «نطق» د ژبې اغیزه د یو ستر لیکوال د قلم له اغیزې څخه زښته زیاته ده. (۱)

د بي.بي.سي ټلويزيون د مرکو په يوه پروگرام باندې د (Hard Talk) نوم اېښودل شوی دی. کله چې دغه پروگرام پیلېږي د سکرین مخ سرو لمبو نیولی وي، لمبې چې لږ څه کېږي د وسپنې په یوې سړې او په اور پخه ټوټه باندې د (Hard Talk) عبارت رانېکاره شي چې مانا یې سختې خبرې دي او سختې خبرې زموږ په اصطلاح د جنگ د خبرو مانا هم لري بنایي د بي.بي.سي. وال سختې خبرې زموږ د جنگ خبرو ته کټ مټ ورته نه وي، خو د مقابلې خبرې ضرور دي د هغه چا مخ چې د بي.بي.سي لپاره مرکه کوي داسې په ناڅاپي توګه له یوې تیاري څخه رايستل کېږي لکه چې د یو زمري مخ په ناڅاپي توګه د یو ځنګل څخه راوځي دا صحنه په خپله داسې یو کیفیت ښيي چې مرکه کول آسانه کار نه دی او په یو زمري باندې د مخامخ ورتګ همت او جرئت غواړي.

زموږ د ژورنالیزم یو استاد د مشیګن د پوهنتون پروفیسر جالف به دا خبره کوله چې تر ټولو ناکامه مرکه هغه ده چې د دوو ویرېدونکو ترمنځ شوي وي. یانې دا چې په یوه کې دا ویره ننوځي چې دی په څنګه د نړۍ کوم مهم سیاستوال او د یوه لوی هېواد د ولسمشر سره خبرې کوي یا یو ولسمشر داسې وګڼي چې له یو مایکروفون یا یوه

کامرې سره مخامخ کېدل د نړۍ د ټولو خلکو غوږونو او سترګې د ده په خوا متوجه کوي او همدغې یوې انډیښنې د ده په زړه کې یوه وېره را پیدا کړي.

د پاملرنې وړ یو بل مهم ټکی دا دی، جنگیالان چې څومره د خپلو مخامخ وسله والو سیالانو سره دښمني لري، ژورنالستانو ته د هماغسې دښمنۍ په سترګه ګوري. په مسکو کې د یو برتانوي ټلويزيون (ITN) نماینده جولیان منیسون وایي چې له ژورنالستانو سره د جنگي طاقتونو دښمني قصدي بڼه لري، هیڅ وخت هم کوم پوځ نه غواړي چې څوک یې د جنگي عملیاتو په باره کې خبرونه ولیکي او یا د انتقاد ګوته ورته ونیسي په تېره روسیان له دې خبرې څخه ډېر بد وړي ځکه دوی غواړي چې په چیچنیا کې د خپلو پوځیانو هغه احساسات د خلکو له نظره پټ وساتي چې تنفر او وېرې دواړو په دوی کې را پیدا کړي دي له همدغه امله د روسیې پوځ مطبوعاتو او دمېډیا نورو وسیلو ته په هغه سترګه ګوري چې خپلو دښمنانو یانې د چیچنیا مجاهدینو ته ورباندې ګوري.

یو بل رپوټ وایي چې هر کال د مېډیا په آزادي باندې لږ او ډېر (۱۵۰۰) یرغلونه کېږي چې په هغو کې د ژورنالستانو او لیکوالو وژلو او نیولو او د سانسور پېښې هم شاملې دي. د مثال په ډول یوازې په تاجکستان کې له ۱۹۹۱م کال څخه را وروسته یانې په هغه هېواد کې د خپلواکۍ له اعلامیې راهیسې (۳۰) تنه ژورنالستان وژل شوي دي. ۱۹۹۴ کال په خاصه توګه د ژورنالستان په مقابل کې د تشدد یو کال و. په دغه کال (۱۱۵) تنه ژورنالستانو وژل شول. د (۴۸) ژورنالستانو سرونه له دې امله پریکړل شول چې دوی ولې د رونهاله جنگونو څخه دنیا خبروله. (۱۹) تنه نور یې د الجزایز په

جگړو کې ووژل شول. دوه سوه نور الجزایري ژورنالیستان د جگړو له امله له خپل هېواد څخه وتښتېدل، (۷) تنو راپورټرانو د بوزنیا په جگړو کې خپل ژوند له لاسه ورکړ. د خطر په نورو ساحو لکه فلپاین، چین، عراق، ایتوپیا او کویټ کې هم ژورنالیستانو له کوانټونو سره مخامخ شوي وو، لکه چې د ۱۹۹۵م کال تر پایه پورې په ۲۲ هېوادونو کې ۱۸۲ تنه ژورنالیستان جیلونه ته استول شوي وو.

د افغانستان دوه نامتو لیکوالو پوهاند ډاکټر بهاولدین مجروح او عزیز الرحمن الفت همدرانگه یو راپورټر میرویس جلیل له مېډیا سره د زور د خاوندانو په جگړو کې شهیدان شول. یو بل لیکوال او ژورنالیست محمدحسن ولسمل څه موده د پاکستان جیلونو ته اچول شوی و، د هغو لیکوالو او ژورنالیستانو شمېر ماته نه دی معلوم چې د کابل د رژیم په زندانونو کې یې شپې او ورځې شمېرلې دي. د هغو شمېر زیات اټکل کیدای شي چې یو شمېر یې له منځه وړل شوي هم دي. یو ډېر زیات شمېر یې له خپل گران هېواد څخه وتلو ته مجبور شوي دي.

په مرکو کې لا بېلابېلو منابعو سره د ژورنالیستانو د ډکاوتونو په جگړو، په تجارتي سیالیو کې د اعلان جوړونکو له مسابقو یا په تودو جگړو کې د ژورنالیستانو د تلفاتو او رېږونو څخه وو، هغه مېډیا د سرې جگړې په جریان د لوی طاقت په توگه په کار اچول کېدل. د وخت سوپر طاقتونو هغه وخت څومره پیسې چې د وسلو په سیالیو کې لگولې تقریباً هغومره لگښتونه یې په خپلو پروپاگنډي سیالیو کې کول. د درېیمې نړۍ په هېوادونو کې د ماغزو مینځل او د عامه افکار تخریب د دغو سیالیو له غټو هدفونو څخه وو.

د شرق او غرب تر منځ د سرې جگړې په موده کې د یونیسکو لوی مدیر A.M.Mbow ویلي وو چې د ډله ییزې مفاهمې وسایل د ادی په لوی طاقت بدلېږي او هر سوپر طاقت غواړي چې دغه لوی طاقت چې محرکه قوه یې د برېښنا او اتم له انرژيو څخه کمه نه ده په خپل لاس کې ولري.

له دې خبرې نه ډېر کلونه وروسته هغه وخت چې یو سوپر طاقت یانې پخوانی شوروي اتحاد په افغانستان کې د سختې ماتې خوړلو او د نورو اقتصادي او اجتماعي عواملو له امله د شړېدو او نړېدو په حالت کې و، په اسلام آباد کې د امریکې د یو پخواني لوی سفير کوروداني فیلس اوکلي د خپل هېواد په ټلويزیوني طاقت ډېره نازېدلې دي په یو سیمینار کې چې د افغانستان د جهادي شورا له خوا جوړ شوی و. د اطلاعاتو پرمختللي ټکنالوجي ته له صنعتي انقلاب څخه وروسته د دویم انقلاب درجه ورکړه، دې خپله دا خبره د یو شمېر پوهان په څېړنو تکیه کړې وه.

میرمن اوکلي د امریکې یوه ټلويزیوني شبکه (CNN) په خوندوره توگه یادوله، فکر کاوه چې بي بي سي هغه وخت د دې جوگه کیدای شي چې خپل ترلاس لاندې ځینې پروگرامونه بشپړ کړای شي، خو دې په مجموع کې د اطلاعاتو هغه باران ته اهمیت ورکړ چې د لوېدیزي دنیا ټلويزیونونو او نورو رسندویو وسیلو په ختیځه اروپا ورولو او هلته یې د آزادۍ او خپلواکۍ په لوري د زمانې د فاصلو غزېدلې مني را لند کړي او په نتیجه کې دغو هېوادونو ته په لاندې ډول زمانې رالندې کړلې:

- د پولنډ لپاره ۱۰ کاله
- د مجارستان لپاره ۱۰ میاشتې.

غمیزې ډکې زمانې يې سره بېلولې. يانې دا وخت شوروي پوځونو د تېښتې لاره غوره کړې وه او د دوی نظامي عملياتو ځای په کابل کې د تنظيمونو ترمنځ د ورور وژنې جگړو نيولو. همدغه جگړو د طالبانو د ظهور عوامل راپيدا او په عجيبه توگه يې گړندي کړل. طالبانو نه يوازې دا چې د ټلويزيون خپرونې يې بندې کړې، بلکې د ټلويزيون سپټونه او نورې ویديو يې وسيلې ماتې کړې او په افغانستان کې يې د مېرمن او کلي غوندې کسانو خوب ته د تعبیر زمينې ظاهراً له منځه يوړلې، سره له دې هم له راغلو آوازو څخه داسې څرگندېدل چې ځينو کسانو د بايسکل له چينونو څخه د بش آنتنونه جوړ کړي وو او په پټه يې خارجي خپرونې کتلې.

د شوروي اتحاد تر ړنگېدو وروسته د غرب د تبليغاتو مخه او موخه هم بدله شوه. اوس د شرفيانو ملي او اسلامي مبارزو، چې دوی ورباندې ډول ډول نومونه ږدی، د دوی له سترگو خوب تېښولی دي. مگر له بده مرغه شرق په تيره ځينې اسلامي هيوادونه چې د تيلو يانې تورو زرو پريمانه منابع هم لري او غربی بانکونه يې په خپلو سرمايو ډک کړي دي، د غربی ميډيا په مقابل کې مظلومانه دفاعي حالت لري. دا ځکه چې دوی په خپلو کې يو له بلې شخړې او جنجالونه لري.

په سيمه کې ايران لومړنی هيواد دی چې اسلامي انقلاب په کې راوستل شو. د دغه انقلاب وسعت او عظمت ايجابوله چې زموږ دغه گاونډی هيواد د خپل "نه شرقی نه غربی" شعار له مخه ډيره پراخه حوصله ولري. خو د يو لړ ډيپلوماتيکو او اقتصادي گټو له امله د دوی د "تمدنو ترمنځ د ټکر پر ځای د تفاهم" نظر يې د هغوی د پخواني شعار لپاره آوازونه ټيټ غوندې کړل او د چا خبره ظاهراً بې

- د ختيځ آلمان لپاره ۱۰ اونۍ.
- د چکوسواکيې لپاره ۱۰ ورځې.
- د رومانيې لپاره ۱۰ گړۍ.

د مېرمن او کلي دغه ادعا تر هغه ځايه چې د جريانانو په گړندي کولو کې د ډله ييزې مفاهمې د وسايلو له رول سره اړه لري يوه پر ځای خبره ده خو د دې د سترې خبرې پروپاگندي اړخ قوي ښکاري، ځکه چې يو ژورناليستيک اصل «د حقايقو انډول» پکې څه ناڅه نفي شوی دی. که دې دا خبره کړې وای، چې د امريکې يا غرب په ټلويزيوني شبکو او د ډله ييزې مفاهمې په نورو وسايلو کې د يو سوپر طاقت به مقابل کې د افغانانو د لس کلن جهاد انعکاس يو بل لوی عامل و چې په شرقي اروپا کې يې ژور بدلونونه گړندي کړل او د نړۍ د هغې برخې د هېوادونو خلکو ته يې پياوړی مورال او لوی زړه وبانښه، نو دې خبرې به يو مسلکي توازن پيدا کړی وای.

د دغې امريکايي ډيپلوماتې يوه بله ستره يا کبرجنه خبره دا وه چې ايران د امريکا ټلويزيوني خپرونو د مخينوي لويې هڅې په کار اچولې دي، خو هغه ناکامې دي؛ ځکه چې زموږ د خپرونو شوقيان کوچني کوچني پوسترونه په قاچاقي ډول ترلاسه کوي او زموږ خپرونې تعقيبوي. دې د پاکستان دغه کار وستايه چې د امريکايي ټلويزيون گټورو خبرو ته اجازه ورکوي او هغه څه سانسوروي چې پاکستاني کلچر يې منلو ته چمتو نه دی. افغانانو ته د دې وړاندیز هم دا و چې په دې باره کې د کار طريقه خوبښه کړي.

مېرمن او کلي خپلې دغې نظريې په هغه سيمينار کې څرگندي کړې چې د افغان جهاد د ثقافتي شوری له خوا د ۱۳۷۰ (۱۹۹۰) په پسرلي کې په اسلام آباد کې جوړ شوی و. دا هماغه کال و چې دوی له

کامیابی وشمیرلای شو، نو د دې جگړې په لنډه تاریخچه یو څه رڼا اچوو.

پاکستان خپل لومړنی سټېشن په لاهور کې جوړ کړ. هند دغه کار د ځان لپاره یو چلنج وباله، ځکه چې لاهور د هندوستان سرحد ته ډېر نژدې یو لوی ښار دی. نو هندوستان له ډیلي نه وروسته امرتسر ته چې د لاهور د سټېشن ترڅپو او اغېزو لاندې راغلی و، د اولیت حق ورکړ. کله چې د لاهور سټېشن جوړ شو، نو د امرتسر د ښارونو شتمنو کسانو په دې هوس چې د لومړي ځل لپاره د زماني د یوې نوي پدیدې (ټلويزيون) له خپرونو څخه خوند او گټه واخلي، د ټلويزيون سټېونه ترلاسه کړل او هغه پروگرامونه یې کتل چې د هندوستان حکومت ورته د پاکستاني پروپاگانډې په سترگه کتل.

د هندوستان د یو دکتورا لرونکي لیکوال ایم. جی. ډېو د هندوستان د تعلیمي نصاب لپاره په خپله یوه څېړنه کې لیکي چې د هندوستان او پاکستان تر منځ د ۱۹۷۱ کال د جگړې په موده کې د لاهور ټلويزيون د تبلیغاتي جگړې یوه اډه وه. د دغو تبلیغاتو نتیجو د هند حکومت وهڅاوه چې ژر په امرتسر کې د ټلويزيون یو سټېشن فعال کړي.

هند په ۱۹۷۳ کال کې په امرتسر کې یو په پل پسې د ټلويزيون سټېشنونه جوړ کړل، د امرتسر ټلويزيون د روزې په میاشت کې د «پاکیزه» فلم ونښود. په توگه هندي ټلويزيون د فلمونو له لارې د پاکستان پر کلتوري قلمرو باندې تېری شوری کړ او د پاکستان په ځوانانو کې یې د ممبېي له فلمونو سره مینه زیاته کړله، په مقابل کې یې د امرتسر او جلندر خلکو پاکستاني ډرامې او لوډیز فلمونه سره مینه زیاته کړله، په مقابل کې یې د امرتسر او جلندر خلکو پاکستاني

کسه او بې وسه طالبان یې تر پروپاگانډې حملو لاندې ونيول، له یو لړ شواهدو او قرائینو څخه داسې برېښي چې د ایرانیانو خاصو مذهبي او ژبنيو تمایلاتو د ایرانیانو لویه انقلابي حوصله په یو لړ تنگ نظریو بدله کړې ده. ځکه خو سره له دې چې د دوی د راډیو ټلويزيون د غبرونو څپې تر ډیرو ځایو رسېږي او بنایسته زیات مطبوعات هم لري خو د غربي میډیا په مقابل کې بې وسه ښکاري.

پاکستان زموږ یو بل گاونډی هیواد، چې د ډله ییزې مفاهمې د ښو امکاناتو او وسایلو له نظره د اهمیت وړ دی، له هندوستان سره په مزمونو و قفوي سرو او تودو جگړو او شخړو اخته دی. داسې څرگندېږي چې د پاکستان په ټوله فضا کې د هندي الکترونيکي میډیا څپې د تورو وریځو په څېر خپرې دي او د پاکستان په نوي نسل د تبلیغاتو داسې بارانونه اوروې چې نوم یې زړونو او دماغونو ته ورکښل کېږي.

د پاکستان ټلويزيون په هغو وختونو کې چې ما دغه لیکنه کوله له هندي میډیا سره چې ډیر سرونه او زیاتې خولې او ژبې یې لرلې، سیالي کولو ته مجبور شوی وي، خو په دې سیالی کې د هغه کارغه کانه ورباندې شوې وه چې د زرکې پېښې یې کولې او خپلې غاړې یې هیرې شوې وې، یانې دا چې دوی خپله ډېره خوندوره کلاسیکې موسیقي ورو ورو کموله او د ځوانانو پوپ موسیقي یې زیاتوله.

خو د دوی دا نوې موسیقي د انډیا د موزیک په څېر نظر فریږي نه لري، ځکه چې پاکستاني نوي سندرې او نڅاوې د هندوستاني نڅاوو په څیر عریاني او بې شرمي نه لري. د دې لپاره چې دهند او پاکستان تر منځ د میډیا په مزمه جگړه کې د پاکستان ځینې

نه دي، بلکې دوی د ښه کیفیت لرونکو اطلاعاتو لپاره ډېره لوږه او تنده احساسوي.

د اسلم ازهر دا خبره په خاصه توګه مهمه او په زړه پورې ده چې وايي: «ښه جنرال هغه دی چې د جګړې لپاره په خپله خوښه یو ډګر ټاکی او دښمن په خوښه کار نه کوي. د هندوستان ټلويزيون د جګړې لپاره هغه ساحه خوښه کړې ده چې ځينې خلک يې د هنر سحر او جادو وګڼي خو زه يې چټي کارونه او سپکې خبرې بولم.»

د اسلم ازهر له نظره، پاکستانی ټلويزيون د هندوستان په مقابل کې د ميډيا د جګړې لپاره کوم ډګر ټاکلی شي هغه د خبرونو، مستندو فلمونو او ورپسې د ډرامو ساحه ده. ښاغلي درمحمد کاسي چې په اردو ژبه کوم مستند فلمونه ليکلي دي هغه د پاکستان د تاريخي او ټوريسټيکي برخو په پېژندنه کې ډېرې کامياب دي. له بلې خوا لا تر اوسه پورې د پاکستان ډرامې د هندي ډرامو او فلمونو په نسبت ډېرې ښې دي. له ښه مرغه د ښو ډرامو ليکنې يوه برخه پښتو ژبې ته هم رسېدلې ده. له پېښور نه خپرېدونکو پښتو راډيويي ډرامو له پخوا څخه خپل هنري ارزښت ښودلی دی، هغه وخت چې د پاکستان ميډيا د افغانستان له خپرونو سره پخه سيالي لرله يوازې د پېښور ډرامې او ځينې نور هنري او فيچري پروګرامونه وو، چې د سيالۍ په ډګر کې يې خپلې پښې ټينګې کړې وې. اوس همد پېښور ټلويزيون کله کله د پښتو وتلې ډرامې خپروي چې ځينې يې په اردو ژبه ترجمه او بيا بيا خپرې بروډکاسټ شوي دي.

د کوټې په ټي وي کې د پښتو برخه کمه ده، ځکه چې دلته د محلي ژبو لپاره ټاکل شوی وخت په دريو ژبو بلوڅي، براهوي او پښتو وېشل شوی دی. نو په دغو ژبو کې د هنر ودې ته پاملرنه هم په

ډرامې او لوږيز فلمونه ډېر خوښ کړل، نو پاکستان کولای شول چې د خپلو ډرامو او غربي فلمونو له لارې خپله مقابله پرمخ بوځي د وخت مطبوعاتو د هند او پاکستان تر منځ په دې سيالۍ باندې د (T.V) المپيک نوم ايښی. کله چې د امرتسر او جلندر T.V سټېشنونه جوړ شول نو پاکستاني ټلويزيون د لاهور په ټلويزيون کې د پنجابي خپرونو د سروپس په رواجولو سره ځان په سيالۍ کې يو څه نور هم وړاندې کړ.

اوس دغې سيالۍ نوي اشکال او ابعاد پيدا کړي دي. يوې پاکستاني انګرېزي مجلې (Herald) د هندوستان او پاکستان تر منځ «د هوا د موجودو د پوځونو جګړه» د خپلې يوې ګڼې (د ۲۰۰۰ کال د دويمې ګڼې) لپاره ډېره مهمه موضوع ګرځولې وه. په دې باره کې يې څو له محتوی ډکې مقالې او څو خاصې مرکې هم خپرې کړې وې. په هغه مرکه کې چې د پاکستان ټلويزيون له لومړني (موسس) رئيس اسلم ازهر سره شوې وه، د ده څو خبرې خوندي او ګټورې دي. ده ويلې وو چې په پخوانيو وختونو کې به جګړې او جنګونه د ملکونو د نيولو لپاره کېدل خو اوس زموږ په زمانه کې چې الکترونيکه ميډيا د نړۍ په هر ګوټ کې يوه ډېره پياوړې او مؤثره وسله ګرځېدلې ده، د ښځو او نارينه وو د دماغونو د نيولو لپاره هم جګړې روانې دي، که پاکستانيان په همدې زمانه کې د ويلو يا ښودلو لپاره څه و نه لري، بيا به يې خولې او بې ژبې خلک وګڼل شي، چې ددغه کار مسووليت به په خپله د پاکستانيانو پر غاړه پروت وي. ده وويل چې موږ استعداد لرو او هغه تخنيکي اسانتياوې هم راسره شته چې د رقابت کولو لپاره ضروري دي. خو اوس موږ د بصيرت پراختيا او پرمختيا ته ضرورت لرو... ټول خلک د نظر فريبه شيانو د ليدو او کتو شوقيان

دریو برخو وېشل شوې ده. سره له دې هم د کوټې د ټپي وي د جنرال منیجر بناغلي درمحمد کاسي په خاصه پاملرنه د دغه محلي ټپي وي په پښتو پروگرامونو کې د کیفیت په لحاظ ښه بدلون راغلی دی. د پښتو موسیقي د یو پروگرام «یو ځلې بیا...» پروډیسر بخپله کاسي صاحب دی، چې د دغه پروگرام رنگ او خوند یې ډېر ښه کړی دی.

هندوستان کله په پاکستان او دا لوروي چې ډرامې یې کامیابې وي، که پخپله ډېرې مؤثرې ډرامې نه شي جوړولې نو د پاکستان په ضد امریکې نوې جوړېدونکې ډرامې خپروي، اوس اوس د پاکستان په ضد د امریکې د ستراتیژیکي موسسو د کار کوونکو له خوا یوه جوړه شوې سیاسي ډرامه د هندوستان یوې جریډي «اوت لک» خپره کړې ده.

په دې ډرامه کې (۲۰۱۲) عیسوي کال له مهمو تلوسو او اکشنونو څخه یو ډک کال دی چې ډرامه د کلايماکس څوکې ته نژدې کوي. په همدغه کال د امریکې B52 الوتکې راځي او د پاکستان اتومي تاسیسات او وسلې له منځه وړي دا له توقع نه خلاف کار د دې لپاره کوي چې دا وسلې د داسې ځواکونو لاس ته ور نه شي چې د امریکایانو له نظره سم نه دي. د امریکې له دغه غیر عادي کار نه وروسته د هند پوځونو لاسونه خلاصېږي، له همدغه ځایه د پاکستان د زوال او د هندوستان د عروج سلسله پیل کېږي.

د ډرامې د پلانت په جوړولو کې د امریکې د (۱۵) مهمو ستراتیژیکي موسسو مشرانو او مهمو کار کوونکو برخه اخیستې ده. دا ډرامه په (۲۰۲۵) کال کې خپلې پایلې ته رسېږي. نتیجه یې دا رواځي چې پاکستان شل کېږي او صوبې یې د هندي کنفډرېشن په لویه څپه کې لوېږي. له بده مرغه په دې ډرامه کې افغانستان هم

(خدایه مه کړې) روغ رمت نه پاتې کېږي او د ژبې په بنیادو پر ګاونډیو هېوادو وېشل کېږي، د جنگ ورځپاڼې یو کالم لیکونکی لیکي، چې د دې ډرامې اصلي طرح کوونکی یو یهودي (ایشلي ټیلس) دی چې د یهودیانو په شوری کې د پیاوړي ځواک خاوند هم دی.

کالم لیکونکي میثاق احمد قریشي دغه لیکنه د میډیا د جګړې لومړنۍ غټ ګوزار وباله، ویې لیکل چې په هغې کې د وېرې اچولو له لارې د مقصد حاصلولو هڅه شوې ده. د پاکستان د جماعت اسلامي امیر قاضی حسین احمد هغه څوک و چې د ډرامې په نسبت یې سیاسي عکس العمل څرګند کړ، ویې ویل که خدای کول د امریکې متحد ایالتونه به تر ۲۰۱۲ کال پورې روغ رمت او ځواکمن پاتې نه شي. د پښتو ژبې یو متل دی چې «تېره تېره ماتوي» یا «ډېره ډېره ماتوي» نو دا پخپله ډرامه ده چې د ډرامې ځواب ویلای شي. خو پخوا له هغه چې د پاکستان سیاسي او پوځي ماهران سره کېني او په ګډه سره داسې ډرامې جوړې کړي، چې د هندي یا امریکایي ډرامو ځواب ووايي، سملاسي یو کوچنی کارتون چې دوه سنونه (صحنې) لري، امریکایي ډرامې ته ځواب وایي ډېر پېچلی کارتون نه دی د هندوستان نقشه یوې پلنې مشکولې ته ورته د رابري پوکانې یا غبار په شکل جوړېږي انکل سام (د امریکایي مشرتابه سمبول) ورته نژدې پر مخې پرېوځي او د خپلې خولې په پوکو سره دا پوکانه دومره پر سوي چې بالاخره چوي. د ډېرو پوکولو له امله د انکل سام سږې له کاره لوېږي، بې واکه او بې سېکه پرېوتل یې دانېسي چې اوس په دغه زاړه کالبوت کې نوره ساه نه چلېږي.

په هر حالت مهمه خبره دا ده چې په اوسني زمانه کې د ميډيا د جگړې ساحې او وسيلې ورځ په ورځ زياتېږي. د کمپيوټر نېټ ورک شبکو ميډيا د سايبير ژورناليزم (Cyber Journalism) مرحلې ته واورده کړې ده. امريکايان چې هر څه ته د سيالۍ په سترگه گوري د ژورناليزم دغه ډېره نوي ساحه هم د سياليو په معيار را پېژني يو امريکايي اخبار واشنگټن پوسټ په سايبير ژورناليزم يوه تحقيقي مقاله خپره کړې ده چې د پاکستان انگرېزي ورځپاڼې ډان هغه په خپله يوه وروستۍ گڼه کې اقتباس کړې ده. د مقالې ليکوال سايبير ژورناليزم د امريکا د جمهوري رياست لپاره د يوې دورې د انتخاباتو د کمپاين په موده کې د راډيو او ټلويزيون تر منځ سيالۍ روانه په مقياس را پېژني، مثلاً دی ليکي چې له نن څخه ۴۰ کاله د مخه د کينډي او نکسن تر منځ سيالۍ روانه وه. هغه وخت به چې چاراديو ته غوږ نيولی و، نو فکر به يې کاوه دا انتخابات نکسن وړي او چا به چې ټلويزيون ته کتل نو به يې له ځان سره په حتمي توگه دا خبره کوله چې بس کينډي دې چې دا انتخابات يې گټلي دي.

خو اوس چې ميډيا د (Cyber Journalism) مرحلې ته رسېدلې ده هغه څوک به انتخابات کټي چې د کمپيوټر د (Cyber Space) په مخونو کې زيات انعکاس ولري. له دې لارې انسانان ډير ژر او اسانه له مسايلو او حقايقو څخه خبرېږي، همدارنگه حينې هيوادونه له همدې لارې څخه په اسانۍ او چټکۍ سره خپل تبليغات رسولاى شي. همدغې موضوع پاکستاني ژورناليسټانو ته اندېښنه پيدا کړې ده، د جنگ ورځپاڼې نامتو کالم ليکونکی حقاني ليکي چې هندوستان د پاکستان په مقابل کې په شلو ژبو کې لويه پروپاگانډې مقابله شروع کړې ده او په انټرنېټ کې هم داسې ويب

سايټس (Web Sites) راوړلي چې د هند پروپاگانډي ساحه ډېره پراخه کړې. دغه ليکوال د پاکستان له چيف ايکزېکيوټيو (نظامي حاکم) څخه غواړي چې د جنگي او اضطراري حالاتو په نظر کې نيولو سره د پاکستان ميډيا له هندي تعرضې ميډيا سره د مقابلې لپاره چمتو کړي او د دې مقابلې لپاره فکري او مادي وسيلې په کار واچوي.

خبره به را لنډه کړم، لکه څنگه چې زموږ گران هيواد افغانستان د ختيځ او لوېديځ تر منځ د داسې يوې جگړې مرکز وگرځيد چې هر ډول طاقتونه په کې ستومانه شول او هر ډول وسلې په کې په کار واچولې شوې. هماغسې د سړي جگړې بربوکیو په همدې هيواد کې د کاغذونو پر مخ چاپ شوي توري او نورې ډېرې توري کرنې، همدارنگه د هوا څپې هم په جنگونو اختې کړلې. له پخوانيو دوو سوپر طاقتونو څخه يو يې د خامو او نمجنو څښتو د دېوال په توگه وشرېده، خو زموږ په هيواد کې تودې او سړې جگړې د پخوا په څېر دوام وموند.

نن سبا، افغانستان د ميډيا د جگړې له لويو ډگرونو څخه دي، په دې جگړه کې د پروډ په مجاهدينو، اتلانو، آزادي غوښتونکو جنگيالانو، شريفو، زيارکښانو، پاک زرو مومنانو او په سيمه کې د ټولو آزادي غوښتونکو ملتونو په مخکښانو يا علمبردارانو او د علم او عرفان د ډيوو په بلوونکو باندې د ترهگرو، دهشتگردو، ياغيانو... نومونه اېښودل کېږي. د دغو پرله پسې تبليغاتي حملو په وجه د پروډ افغان چې په ډير وياړ به يې ځان افغان قهرمان ملت ته منسوب او، نن يو ځل شاوخوا ته گوري او بيا تر ژبه لاندې ورو وايي چې افغان يم. دا ځکه چې د افغانانو پر ضد د پرله پسې تبليغاتو په وجه اوس د زمانې په قاموس کې د "افغان" لفظ يا کلمې ته د ورور

بدن کې سرته رسوي. دا زموږ کار دی چې خپل اعصاب د "نفس اماره" بالسوء "تر حکم لاندې پرېږدو او که د "نفس ملائمه" تر کنټرول لاندې یې راولو.

دلته دا مطلب هم په خاصه توګه د یادونې وړ دی چې په لوېدیځه نړۍ کې ژوند ډېر مادي او ماشينې شوی دی، موزیک او هنر یې هم ماشينې دی. چا چې پرله پسې د ډېش آنتنونو له لارې غربي موزیک، فلمونه او ډرامې لیدلي دي ډیر زیات یې ستومانه کړي دي.

په لویډیزوالو کې د دې ډول ستومانو اندازه زیاته ده، نو دوی ارزو لري چې د شرقي دنیا تاریخي آثار بنکلي طبیعي منظرې او د نړۍ د دې برخې د انسانانو د ژوندانه په زړه پورې مظاهري وويني.

افغانستان هم چې د آسیا د زړه حیثیت لري، ډېر تاریخي آثار، د ویاړنې وړ عملي او فکري میراثونه او په مجموع کې ډیر غني فرهنگ لري. د اسلام مقدس دین او د دغه لرغوني هیواد ډیر اوږد تاریخ ډېر څه ورکړي دي، په تېره بیا د ټولو لپاره ډېره په زړه پورې او مهمه موضوع دا ده چې په دغه هیواد کې د نړۍ د ټولو اوسېدونکو د اوسني نسل تر نظر لاندې دومره سترې او ډراماتيکي پېښې شوي دي چې یوازې د افغانستان د ملي ټلويزيون او د انټرنېټ افغاني شبکو لپاره نه، بلکې د ټولې نړۍ د میډیا د سالمې تغذیې لپاره یې پرېمانه په زړه پورې مواد او موضوعات برابر کړي دي.

په داسې شرایطو کې موږ مجبور نه یو چې د ناکامو دفاعي هلو ځلو په توګه د خپل ملي ټلويزيون دستګاه چې د میډیا په جګړو کې یې رول د یوه مهم سنگر په توګه تثبیت شوي دي د تل لپاره له فعالیت څخه وچوو، بلکې کولای شو چې له دې لارې تعرضي تبلیغاتي حملې یې اغېزې وگرځوو.

وژونکي، ډاږه او ډار اچوونکي، د مخدره موادو قاچاق وړونکي د علم او پرمختګ نه د منکر او... معنی ګانې ورکړي شوي دي. بې شکه چې افغانستان ته د منسوبو ځینو کسانو یا ګروپونو په باره کې دا ډول معنی ګانې یو څه مصداق پیدا کولای شي، چې هغه هم له بده مرغه د پردیو د پرله پسې تبلیغاتو او تلقینانو له لارې د ماغزو مینځلو له ناوړو نتیجو څخه ګڼل کېږي، هر څوک یا هر ټولنیز ګروپ چې د پردیو په لمسون او تلقین له خپل کلچر څخه ووځي هغه بیا هیڅ شي څخه مخ نه اړوي.

نن له هرې خوا په موږ پسې خولې را خلاصې شوې دي، زموږ په ضد د میډیا په جګړو کې له چاپي خپرونو څخه نیولې تر الکترونیکو خپرونو پورې چې د سایبر ژورنالېزم په نوم یې فعالیت نوې ساحه پرېستې ده، هر ډول نشرات او د هغو وسیلې په کار اچول شوي دي، چې د هغو په مقابل کې غوږونه کاڼه اچول سترګې ورباندې پټول او په خوله لاس نیول سمه دفاعي پالیسي نه ده. زما دا خبره په خاصه توګه د افغانستان د طالبانو ته متوجه وه چې د میډیا وسیلې یې تر کنټرول لاندې وي.

موږ خبرېدلو چې د ټلويزيون د ګناه کارو سېټونو په ماتولو سره د هغو بلاګانو مخه ونه نیول شوه چې طالبانو وړ څخه بد وړل او ملت هم هغه کړلې وې. اوس هماغه بلاګانې د کړلو ارواګانو په څېر، د کمپیوټرونو د نړیو نړیو تارونو له لارې په انساني رګونو کې د شیطاني ولولو په څېر حرکت کوي او له الکترونیکو ماغزو څخه انساني دماغونو ته ټوپونه وهي اوس به نو څومره او تر څه وخته کمپیوټرونه ماتوو.

د ډله ییزې مفاهمې ټولې زړې او نوې وسیلې د یوې ټولني په اجتماعي کالبوت کې هغه دندې سر ته رسوي چې اعصاب یې په انساني

مفاهمه / ابلاغ يو ڊپر پياوړی انقلابي ځواک

د ډله ییزې مفاهمې په باره کې نسبتاً یو تازه خپور شوی کتاب "The New Communication" د عامه مفاهمې او عامه افکارو تر منځ د رابطې په باب په زړه پورې خو پېچلې موضوع تر عجیب عنوان لاندې راوستلې ده. تاسې په خپله "له انقلابونو څخه د غاښونو تر کریم پورې..." عبارتونه څنگه یو عنوان بولئ. تر دغه عنوان لاندې د کتاب پوښتنې هم عجیبې غوندې دي، لکه دا چې تاسې یو انقلاب څنگه پیل کوئ؟ بیا تاسې یو انقلاب څنگه په تپه دروئ؟ د دې پوښتنو تر څنګ د کتاب یوه بله پوښتنه دا ده چې که حالات آرام وي بیا نو تاسې خلک څنگه هڅوئ چې د غاښونو د کریمو هغه نوی ډول واخلي چې ستاسې کمپنۍ یې د اعلانونو لپاره لس ملیونه ډالر لګوي؟ کتاب د خپلو دغو عجیبو پوښتنو ځواب په یوه ډېره لنډه خبره کې ورکوي او لیکي چې تاسې بیشکه په داسې قضیو کې د مفاهمې "Communication" له پیاوړي ځواک څخه د کار اخیستلو کونښن کوئ! دا مفاهمه ده چې د خلکو د ماغونو ته لاره وباسي او د دوی په کړو وړو اغېزه کوي. کتاب لیکي چې لینن د یوې پټې خبر پانې (Newsletter) له لارې چې "ایسکرا" نومېده خپل انقلاب بریالی کړ.

شپږم څپرکی

مفاهمه / ابلاغ

يو ڊپر پياوړی انقلابي ځواک

ما چې د کتاب دغه مطلب ولوست نو د لوړې رتبې د یو افغاني پوځي ډگروال ارکانحرب غلام دستگیر خان وردگ خپره او خبرې نېغې زما سترگو ته ودرېدلې. دی نسبتاً د پاڅه عمر په مرحله کې شوروي اتحاد ته د لوړو مسلکي زده کړو لپاره استول شوی و، دی د هغو افغانانو له جملې څخه و چې د شوروي پروپاګندي تر اغېزې لاندې نه و راغلی. کله به چې دی د رخصتۍ په توګه په کابل کې خپل کور ته راغی، نو زه به د سترې مشي لپاره ورتللم. ده به هغه وخت ما ته دا خبره کوله چې د روس انقلاب یوازې او یوازې د تبلیغاتو په بنسټ درول شوی او د پروپاګندي په ګاډیو (عرادو) باندې روان شوی دی. ده به دا خبره هم کوله چې روسان موږ ته مسلکي شيان نه رازده کوي بلکې زموږ وخت د سوسیالیزم او کمونیزم په باره کې په وچو تبلیغاتو او تعلیماتو ضایع کوي.

د (New Communications) د کتاب مطالعاتو او د ډگروال صاحب مشاهداتو وښودله چې د اکتوبر انقلاب لکه څنګه چې پلویانو یې فکر کاوه، د ټولني د عیني او ذهني شرایطو د برابرېدو په نتیجه کې منځ ته نه و راغلی. په افغانستان کې د شور نظامي پاڅون هم چې د اکتوبر د انقلاب پېښې یې کولې هغه انقلاب ته ورته یو حالت درلود یعنی د پروپاګندونو په اوږو سپور راغی او بېرته په خپله لاره لاړ.

د نیو کمیونیکشنز د لیکوال دوو عجیبو پوښتنو ته په پورته ډول ځوابونه ولیکل شول پاتې شوه دده دا پوښتنه چې که حالات آرام وي بیا نو تاسې خلک څنګه هڅوئ چې د غاښونو د کریمو هغه نوی ډول واخلي چې کمپنۍ یې د اعلانونو لپاره لس ملیونه ډالره لګوي؟

په دې باره کې په خپله د کتاب د لیکوال فیډریک ویلیامز (Fedrick Williams) ځواب دا دی:

تاسې کونښن وکړئ چې د غاښو د کریم نوم د خلکو تر شونډو ورسپړي بیا غاښونو ته په خپله ورکوزېږي. ددې خبرې مطلب دا دی که د غاښونو د کریم په باره کې جوړ شوی اعلان که د یوې خوندورې سندري یا ادبي پارچې په ډول جوړ شوی وي او یوه ښکلې موسیقي هم ورسره ملګرې وي نو په هر ځل چې له راډیو یا تلویزیون څخه خپریږي د ډېر تکرارېدو په سبب به خلک ورسره یو ځای دا سندره ووايي په نتیجه کې به دا کریم په شونډو باندې د نڅېدو نه وروسته د هیلې سره سم تر ډېرو غاښونو پورې ورسپړي.

د کمیونیکشن یو بل ماهر په توګه ټوکه کې موږ د یو ډېر اغېزناک اعلان له څرنګوالي څخه خبروي هغه وايي "ډېر ښه او کامیاب اعلان هغه دی چې د شمالي قطبو او سپدونکي وهڅوي چې سر ځای (یخچال) واخلي او هغه له کنګل څخه په جوړ شوي خپل کور کې کېږدي.

له دې څخه څرګندېږي چې حرفوي اعلان جوړوونکي په مصنوعي توګه غوښتنه (تقاضا یا ډیمانډ) تحریکوي چې تل د صنایعو د خاوندانو عرضې (سپلايز) موثرې وګرځوي. د دې ډول د اعلانونو نتیجه دې چې خلک کله یې چې پیسې په جیبونو کې پرته وي او بازارونو ته تللي وي په لاشعوري توګه هم ځینې شيان اخلي.

د جنګ میډویک مجلې د ۲۰۰۰ کال د سپتمبر په ۲۰ نېټه د کراچۍ د پوهنتون یوه سروې خپره کړه. په دې سروې کې د ښځو په نفسیاتو باندې د اعلانونو د اغیزې موضوع تر څېړنې لاندې نیول شوې وه. د سروې پایلې د کمیونیکشن د یو ماهر اوفن برجر یوه خبره

د شواهدو او دلایلو له مخې رښتیا ثابته کړله. ده ویلي وو: "دا د یو ډېر ځله تکرار شوي اعلان نتیجه ده چې د خلکو په ذهن کې بیدې شوې غوښتنې راویښې کړي او هغوی ولمسوي چې خپلې دغه غوښتنې پوره کړي. نو انساني اړتیاوې او غوښتنې تل د اعلان کوونکو د غشو لپاره د نښې منځ گرځي".

د اعلان تکرارېدل که په هغه کې له مبالغې څخه کار نه وي اخیستل شوی یا د خلکو سترگو ته د خاورو شنلو هڅه په کې شوې نه وي، نو کوم ناروا کار نه دی. خو په دنیا کې داسې کسان هم شته چې د مصلحت له مخې یا د ځینو سیاسي او اقتصادي گټو په خاطر دروغو ته هم اهمیت ورکوي. د هیتلر د اطلاعاتو یوه وزیر عقیده درلوده که دروغ ډېر تکرار شي بالاخره خلک یې د رښتیا په بڼه مني. له بده مرغه په تېرو شلو کلونو کې په افغانستان کې د سختو پروپاگنډي جگړو په موده کې چې د تودو جنگونو په ترڅ کې روانې وې، د هیتلر د اطلاعاتو د وزیر له فارمولې څخه کار واخیستل شو. ډېر زیات دروغ وکرل او ورپیل شول په ډېرو مواردو کې د ابلاغ وسیلې د دروغو او بدللو په مشینرۍ بدلې شوې. مور د سر په سترگو ولیدل چې ابلاغ یا مفامه پراخ او ژور بدلونونه راولي. خو له بده مرغه زموږ په هېواد کې یې ژور بدلونونه ډېره منفي بڼه درلوده. د ابلاغ وسیلو زموږ پخواني اجتماعي جوړښتونه له منځه یوړل داسې چې نویو یې ځای ونه نیو. په پخوانیو قبیلوي مناسباتو سخت گوزارونه وشول د خپلوی ډېرې رشتې او رابطې وشکولې شوې خو په ځای یې نویو "اجتماعي انساجو" وده ونشوی کړی. په نتیجه کې پخوانۍ لورینې له منځه ولاړې لیکن د تعاون نوې څېرې هم ډېرې سپېرې او پردۍ

وې. ددې ټولو منفي ژورو بدلونو یوه پراخه نتیجه د "بې اتفاقیو او بې باوریو" په بڼه راڅرگنده شوه.

موضوع به رالنده کړو ابلاغ یا کمونیکشن د انقلابونو او ژورو نفسیاتي او اجتماعي بدلونونو محرک دی یا به دا ووايو چې کمونیکشن په خپله په تېره د هغې د انفارمیشن ټکنالوجۍ، چې په نړۍ کې یې لویه هنگامه جوړه کړې ده، د لویو لویو انقلابونو مور او پلار دي. د انقلابونو دغو والدینو هم ټوله نړۍ او هم یې د هر چا د زړه او دماغ دنیا په خپلو منگولو کې رانیولې ده. یا به ووايو چې د هر انسان پر باطني Internal او ظاهري External عالم یې ټینګ او پیاوړی تسلط موندلی دی.

د ابلاغیاتو تاریخي پس منظر:

د ابلاغیاتو یو نامتو څېړونکي ویلبر سکارم Wilbur Schamm چې څو کاله یې د ستانفورد په پوهنتون کې د ابلاغیاتو د څېړنو د انستیتیوت د مشر په توګه کار کړی دی او دده علمي کار د کمونیکشن په باب په لیکل شویو ډېرو کتابونو کې انعکاس موندلی دی. د کمونیکشن په تاریخي پس منظر رڼا اچوي او لیکي چې د واشنگتن ډي. سي په یو نندارتون کې د برونزد دورې دوې لرلیدې یا نړۍ لیدې (دورنما- جهان نما) کړکۍ ولیدې چې د اردن په باب الضرا کې له خاورو څخه راایستل شوې وې. د دې کړکیو مستعارو نومونو ویلبر سکارم ته وښودله چې کمونیکشن له نن څخه پنځه زره کاله دمخه هم د اردن خلکو ته څومره زیات اهمیت درلود. باب الضرا یو کلي و چې د پیړیو پیړیو په اوږده زمانه کې د هرې خوا د کاروانیانو د دمې جوړولو ټاټوبي ګرځېدلي و. بیا له نن څخه درې زره

کاله پخوا کوچیان راغلل دلته مېشته شول. کاروانيانو، کوچيانو او نويو مېشته شويو بزگرانو د دغه کلي په عبادت ځايونو، حجرو او د راغونډېدو په نورو ځايونو کې خپلې د لاس نښې په دېوالونو باندې ليکلې وې. په دې توگه د لرغونې زمانې خلکو خپل پيغامونه د خپلو معني لرونکو نښو (سمبولونو) په بڼه زموږ د زمانې خلکو ته سپارلي دي.

ويلبرسکارم ليکي چې پوهانو او مفکرينو د لرغوني يونان د فلاسفه وو اپلاتون او ارسطو له وختونو راهيسې د ټولني په باره کې د خپلو مطالعاتو په ترڅ کې د مفاهمو يا ابلاغياتو په باره کې هم فکرونه کړي دي. څه د پاسه له يوې پېړۍ راهيسې د سياسي علومو پوهانو او فيلسوفانو د اجتماعي علومو په ترڅ کې د ابلاغياتو موضوع هم تر مطالعې لاندې نيولې ده. په دې لړ کې چارليس کولي (Charles Cooley) لومړنی څوک دی چې د ټولنيزې مفاهيمې په باره کې يې نوې څېړنې کړي دي. او هغه يې په خپل کتاب (Social Organization) کې چې په (۱۹۰۹م) کې خپور شوی دی، ليکلي دي. د کولي په څېر نورو هغو پوهانو هم چې د سياسي او ټولنيزو پوهنو په باره کې يې ژورې څېړنې کړې دي، د مفاهيمې مضمون يې هم په ژوره توگه مطالعه کړې دي. له دوی څخه څو کسانو په دې ساحه کې دومره ارزښتناک او اغېزناک پوهنيز کارونه کړي دي چې د هغو په برکت دوی د کمونیکشن د پلرونو نومونه گټلي دي، دوی دغه کسان وو: ډرولډ لاسويل Harold Lasswell چې د سياسي علومو استاد و، کورټ لېوين Kurt Lewin چې د ټولنيزي ساپوهنې ماهر و، پال لزار سفيلډ Paul Lazarsfeld چې د ټولنپوهنې څېړونکی و او کارل هاولنډ Carl Hovland چې د تجربوي سايکالوجي استاد و.

د ۱۹۵۰ په لسيزه کې د ژورناليزم، بروډکاسټنگ او د خبرو اترو له لارې د مفاهيمې ډيپارټمنټونو د ابلاغياتو په ساحه کې له څېړنو او په دې ساحه کې د مهارتونو له ترلاسه کولو سره خپله مينه او علاقه زياته کړه. په ۱۹۴۷ کې ايليونيز (Ilionios) او په ۱۹۵۵ کې ستانفورد (Stanford) پوهنتونونو د ابلاغياتو د ريسرچ انسټيټيوټونه تاسيس کړل. تر دې وروسته يوازې په امريکا کې له پنځوسو څخه زياتو پوهنتونونو د ابلاغياتو په څانگه کې د ډکتورا لپاره اختصاصي پروگرامونه جوړ کړل. ويلبرسکارم د کمونیکشن راتلونکي ته له اميد څخه په ډکو سترگو کتل او فکر يې کاوه چې ابلاغيات به دا وړتيا ترلاسه کړي چې د انسانيت پوهنه (Science of humanity) وبلل شي.

د مفاهيمې / ابلاغ تعريفونه:

د ډله ييزې مفاهيمې په کتابونو کې د Communication لپاره تر شلو زيات تعريفونه او معني گانې ورکړي شوي دي. په دې تعريفونو کې ځينو پوهانو د اطلاعاتو د لېږدولو په نظريه ټينگار کړی دی. ځينو پوهانو د ابلاغ يا مفاهيمې اغېزو يا تاثيراتو ته زيات اهميت ورکړی دی. ځينو بيا د انساني اړيکو خوا ټينگه نيولې ده. له دې کبله چې په کمونیکشن کې ساينس، تکنالوجي، ادبياتو او نورو اجتماعي علومو خپلې خپلې ساحې يوه له بلې سره اوبدلې او گنډلې دي نو د بېلو بېلو علومو او فنونو پوهانو او ماهرانو د خپلو مربوطو علومو په رڼا کې دا لاندې تعريفونه ورکړي دي:

۱- د اطلاعاتو او نظرياتو استونه او اخیسته يا د بدلانه مفاهمه ده.

بل دماغ تر اغېزې لاندې راولي. په دې طريقو کې يوازې د خولې خبرې يا ليکل شوي مطالب نه راځي بلکې موسيقي، د مصورۍ هنر، تمثلي هنرونه او په حقيقت کې ټول انساني کردارونه هم په کې ځای نيسي. په ځينو مواردو کې يې د تعريف لمنه لا پراخېږي او په هغه کې نور پروسيجرونه هم ځانونه ځايوي لکه دا چې الوتکې ته د لارښوونې غونډې طريقې، تر دې چې د الوتکې په لوري د لارښودل شوي توغندي مکانيزم هم د کمونیکشن د تعريف په لويه لمن کې ورلوېږي.

۸- چارليس کولي چې د شلمې پېړۍ په پيل کې يې، له نورو نه دمخه د کمونیکشن په باب علمي څېړنې پيل کړې دي، کمونیکشن داسې ميکانيزم بولي چې د هغه په مرسته انساني اړيکي منع ته راځي او وده کوي په دې ميکانيزم کې د فکر ټول سمبولونه، ورسره ټولې هغه لېږدوونکې وسيلې چې دغه سمبولونه د ځايونو او وختونو په لوبښو کې اچوي او انتقالوي يې، ځای نيسي.

له پورتنیو تعريفونو څخه هر يو يې په خپل ځای گټور دي. لومړني دوه تعريفونه د اطلاعاتو د لېږدولو په نظريه تکیه کوي چې د مطلقو مادي شيانو له ترانسپورتېشن څخه توپير لري. څلورم تعريف له هرڅه نه زيات د اغېزې يا تاثير کولو په نظريه ولاړ دی. اتم تعريف له دې امله ارزښتناک دی چې هغه په انساني اړيکو باندې ټينگار کوي. په اسلامي لټريچر کې کمونیکشن زياتره د ابلاغ، مفاهمې، اعلام او اړيکو په معناگانو راغلي دي چې دلته په دې بحث کې مو د هغه د "ابلاغ" يا "مفاهمې" معنی گانې ډېرې کارولې دي.

مفاهمه په خپل ذات کې داسې يوه موضوع ده چې په ټولنه کې خپل ځان د خپل کار او هم خپل جوړښت په وسيله تشبېتوي همدغسې يوه موضوع د مفاهمې يو استاد لاسويل د کمونیکشن د اکت يا عمل

۲- مفاهمه هغه پروسه ده چې په هغې کې، د افرادو تر منځ د خبرو، نښو، سمبولونو يا د کړو وړو او کردارونو له لارې اطلاعات او نظريات په اغېزناکه توگه تبادله کېږي.

۳- د خبرو اترو، ليکنو، اشارو او زيگنالونو له لارې د اطلاعاتو او پيغامونو د استونې او اخيستني سيستم مفاهمه ده. مطبوعات، تيلفون تلگراف، تلويزيون او بلاخره کمپيوټر د دې مفاهمې بېلې بېلې وسيلې دي.

۴- د اکسفورډ د ډکشنري له نظره مفاهمه يو له بله د پوهنې، معلوماتو او نظرياتو شريکونه، يو بل ته د هغو لېږدونه ده چې دغه کار د خبرو يا د ليکنو او يا د علاماتو په ذريعه سرته رسېږي.

۵- د کولمبيا د دايره المعارف (Encyclopedia) له نظره د مفاهمې په کار او کردار کې، فکرونه او پيغامونه يو بل ته لېږدول کېږي خو دغه کار له ترانسپورتېشن څخه چې د کسانو او مالونو د لېږدولو دنده سرته رسوي، توپير لري. ځکه چې مفاهمه د غږونو او نښو د لېږدولو وظيفه په غاړه لري. ډېر سر او کار يې له سامعې او باصري سره وي.

۶- مفاهمه هغه وخت له خپل ډېر جامع مفهوم يا له خپلې بشپړې معنی سره ځان برابروي چې يو سيستم پر بل سيستم اغېزه وکړي يعنې استوونکې منبع پر اخيستونکي مرجع باندې د هغو نښو نښانو او زيگنالونو په مرسته بشپړه اغېزه ولري چې د يو عيار شوي چينل له لارې په خاص مهارت سره لېږدول کېدای شي.

۷- د دوو تنو پوهانو کلاوډشنان او وارن ويور د تعريف لمنه ډېره غوړېدلې ده. دوی وايي چې Communication له هغو کلماتو يا لفظونو څخه يو دی چې په خپل ځان کې ډېرې ماناوې رانغاړي. په دې مفاهمه کې ټولې هغه طريقې او پروسيجرونه شاملېږي چې يو دماغ د

زیاتره ماهران د کتونکو، اورېدونکو یا لوستونکو موضوع په هغوی باندې د اغېزې له موضوع سره یو ځای کوي بیا یې تحلیلوي یعنی دا دوی موضوع گانې د تحلیل او تجزیې لپاره یوه له بلې څخه نه جلا کوي، ځکه چې دا دواړه په خپلو کې ډېر نژدې اړیکې لري.

که موږ غواړو چې د محتوی موضوع تجزیه کړو نو هغه به لومړی د ستایل او مفهوم له مخې سره ویشو بیا یې هره یوه برخه جلا جلا تحلیلوو بیا یې له پیغام سره اړیکې مطالعه کوو په نتیجه کې یې سبک او مفهوم له هغو صوري او معنوي عناصرو سره اړیکې نیسي چې له یو ځای کولو څخه یې پیغام جوړېږي.

که د موضوع بل اړخ په نظر کې ونیسو نو بیا د بحث لوري یو څه بدلېږي او زموږ لپاره دا خبره لږ په زړه پورې گرځي چې هغه د بشپړې ټولنیزې پروسې په توگه د یو کل په صورت کې په نظر کې ونیسو. هره پروسه معمولاً په دوو چوکاټونو کې دننه د ازموینې وړ ده چې یوه یې د پروسې د جوړښت او بل یې د وظیفې چوکاټ دی. د کمونیکیشن په باره کې زموږ دا تحلیل له هغو مهارتونو سره سر او کار پیدا کوي چې ځینې وظیفې پرمخ بیايي لکه: (۱) د چاپیریال څارنه (۲) له چاپیریال سره د ټولني د افرادو رابطه (۳) له یو نسل څخه بل نسل ته د اجتماعي میراثونو لېږدونه.

د ابلاغ یا مفاهمې خصلت:

لکه چې څرگنده شوه لا سویل د ابلاغ یا مفاهمې عملي جنبه زیاته په نظر کې نیولې وه، خو د ابلاغیاتو یو بل ماهر ویلبر سکریم د ابلاغیاتو فکري او عقلي جنبې ته زیات اهمیت ورکوي. دی د انتقالی

له لارې راښودلې ده. دده له نظره د ابلاغ د کار ښودلو لپاره لاندینیو پوښتنو ته ځوابونه ویلي دي:

Who	څوک
Says what	وايي څه
In which channel	په کوم چینل کې
To whom	چا ته
With what effect	له کومې اغېزې سره

د مفاهمې د پروسې عمل مطالعه له سړي څخه غواړي چې له لوړو پوښتنو څخه په یوه یا بله تمرکز راوستل شي. هغه پوهان چې مفاهمه کوونکي (who) مطالعه کوي هغه فکتورونه تر نظر لاندې نیسي چې د مفاهمې عمل پیل کوي او لارښوونه یې کوي لاس ویل د څېړنې دا برخه د کنترول تجزیه (Control analysis) بولي. هغه ماهران چې د "says what" په پوښتنه ډېر زور اچوي. دوی د محتوی په تجزیې (Content analysis) باندې خپل ځانونه زیات بوخت ساتي. هغوی چې له هر څه نه دمخه تلویزیون، راډیو مطبوعات او د مفاهمې نورې وسیلې په نظر کې نیسي. دوی میدیا زیاته تحلیلوي یعنی له (Media analysis) څخه زیات کار اخلي. کله چې له لوستونکو، کتونکو یا اورېدونکو سره اړوند اصل زیات په نظر کې ونیول شي. بیا نو د (Audience analysis) موضوع مینځ ته راځي. که د "څه اغېزې؟" پوښتنې ته زیاته پاملرنه وشي نو بیا په تحلیل او تجزیه کې پر کتونکو، اورېدونکو او لوستونکو باندې د اغېزې خبره رادمخه کېږي.

داسې یوه موضوع چې دا درجه بندي څومره گټوره ده، له علمي یا عملي هدفونو سره د هغو د برابرښت له درجې سره اړه لري.

يا به دا ووايو چې هر څوک له خپرونو او اطلاعاتو څخه د مفهوم او گټو اخیستلو لپاره خپلې خپلې لارې لري.

د ابلاغ توکي

ابلاغ يا مفاهمه د شفاهي يا غير شفاهي (Verbal and Nonverbal) پيغامونو د استونې او اخیستنې پروسه ده. هغه مفاهمه اغېزناکه بلله کېږي چې په کې له اخیستونکې خوا څخه مطلوب عکس العمل ترلاسه شوی وي. که په ساده ژبه خبرې وکړو نو مفاهمه، د اطلاعاتو او نظريو د بدلون يو دوه اړخيزه بهير دی. مفاهمه دا توکي يا اجزا لري: (۱) زمينه (۲) استوونکی (انکوډر) (۳) پيغام (۴) رسندوی (Medium) (۵) اخیستونکی (ديکوډر) او (۶) غبرگون (Feedback)

۱- زمينه Context:

دا هغه ډگر دی چې مفاهمه په کې کېږي، په دې ډگر کې هېواد، کلتور، موسسه او ښکاره (external) او پټې (internal) انگېزې يا هڅونې (stimuli) شاملېږي.

۲- استوونکی (مرسل): کله چې تاسې يو پيغام استوئ نو تاسې په عين حال کې يو (انکوډر Encoder) هم ياست چې د خپل پيغام، کلمات، الفاظ، زيگنالونه، تصويرونه او اشارې د اخیستونکي له پوهې او ادراک سره برابرېږي. مفاهمې د (Encode) لفظ له خپلې خور (مخابري) څخه په پور اخیستي دي چې د رمز مانا لري. په مخابره کې مرسل (استوونکی) خپل پيغام په داسې رمز بدلوي چې د مفاهمې هغه بل اړخ له هغه څخه مفهوم و اخیستلای شي. په مخابره کې کېدای

نظرياتو او د هغو د لېږدونکو وسيلو په نسبت اصلي نتيجه زياته په نظر کې نيسي.

د ويلبر سکرلم له نظره ابلاغ د خپل اصلي خصلت له مخه دومره غوړېدلې لمن لري چې هغه په لنډو تعريفونو کې نه شي رانغښتل کېدلی. ابلاغيات يوازې خبرونه يا هغه شيان نه دي چې په لوستځيو (کلاسونو) کې شاگردانو ته ورکول کېږي. يوازې هغه کتابونه هم نه دي چې د مقصد د ټکو د موندلو لپاره يې پانې اړولې کېږي. د ابلاغ يا مفاهمې په پروسه کې حقايق، نظريات، احساسات، لارښوونې، هڅونې او دې ته ورته نور مفاهيم خپل خپل ځايونه لري حتمي نه ده چې مفاهمه دې تل د کلماتو يا لفظونو په ذريعه روانه وي. يا دې په صريحه ژبه وشي، پټې معني گانې او گونگۍ ژبې هم په خپلو خپلو ځايونو کې مهم اطلاعات يو بل ته رسوي، که نه يې منئ نو شفرونه او د مخابري رمزونه، د گونگيانو اشارې په نظر کې ونيسئ.

تصويرونه، سمبوليک ادبي او هنري آثار، ډراماتيک اکتونه او دې ته ورته نور ډېر شيان د مفاهمې او ابلاغ د رنگونو او خوندونو په لوی کاروان کې ځای نيسي او هر يو يې انساني ذهنونو ته خپل خپل پيغامونه رسوي دا هم حتمي نه ده چې د ابلاغ پيغام دې استوونکی (مرسل) او اخیستونکی (مرسل اليه) ته کټ مټ يو شان وي. دغسې يوه زړه نظريه چې حقايق دې په سرتړلو بکسونو کې واچول شي او خوندي شوي دې له يو دماغ څخه بل دماغ ته ولېږدول شي، نوره قناعت ښونکې نه ده. هر څوک په اطلاعاتو کې هغه ټکي او مطالب لټوي چې د دوی له اړتياوو او مقصدونو سره سمون ولري.

شي چې عادي خبرې په رمز او شفر بدلې شي، خو په ابلاغ او مفاهمه کې حالت معکوس دی يانې دا چې استوونکی د خپل ذهن خبرې داسې (Encode) کوي چې د اخیستونکي ذهن يې واخیستلای شي. په ابلاغ يا مفاهمه کې استوونکی يا مرسل کېدای شي يو فرد وي چې خپل پیغام د خبرو، لیکنې، رسامۍ او يا د اشارې له لارې يو بل چا ته يا کوم ټولنيز گروپ ته واستوي. همدارنگه کېدای شي چې استوونکی يو فرد نه، بلکې د ورځپاڼې، راډيو، تلویزیون او د عکاسۍ د سټډيو غونډې موسسې وي.

۳- پیغام: هر هغه حقيقي يا خیالي مطلب چې پر يو اخیستونکي (مرسل اليه) باندې که هغه انسان وي يا غیر انساني موجود وي، نېغ په نېغه يا په غیر مستقیم ډول اغېزه وکړي او غبرگون يا عکس العمل راپیدا کړي، پیغام دی. کېدای شي پیغام د کاغذ پر مخ د لیکل شويو يا چاپ شويو تورو په شکل وي، يا د غږ، په هوا کې د برقي جریان د څپو، په هوا کې د لاس، څادر يا بیرغ د خوځولو يا نورو داسې زیگنالونو، علامو او اشارو په اشکالو وي چې ذهنونو ته مفهومیونه رسولای شي.

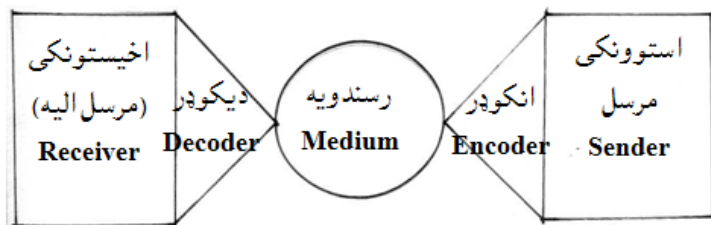
۴- اخیستونکی (مرسل اليه): کېدای شي اخیستونکې خوا يو اورېدونکی، ننداره کوونکی يا لوستونکی څوک وي. يا د کوم گروپ مثلاً د مباحثې د گروپ غړی وي. يا هم د فېټبال د لوبې له ننداره کوونکو څخه يو څوک وي. ډله ییزه اخیستونکي خوا يا جمعي مرسله اليه (Mass audience) د يوې ورځپاڼې د لوستونکو، د يوه تلویزیون د ننداره کوونکو او يا د يوې راډيو له اورېدونکو څخه جوړېږي.

اخیستونکی (مرسل اليه) ډیکوډر (Decoder) هم دی، علایم او غږونه له خپل ذهني فیلټر څخه تېروي، ډیکوډ کوي يې او هغه مفهوم ورڅخه اخلي چې دده له پوهې او ادراک سره سم وي. په ډله ییزه مفاهمه کې کېدای شي چې ستاسې د پیغام د اخیستنې او تعبیرولو لپاره له يوه څخه زیات ډیکوډران موجود وي. کامیابه مفاهمه هغه ده چې استوونکی (انکوډر) او هم اخیستونکی (ډیکوډر) د پیغام سمبولونه: الفاظ، کلمات، زیگنالونه او اشارې يو شان ته تعبیر کړي. ۵- رسنډويه وسیله Medium: رسنډويه وسیله هغه چینل دی چې د مرسل او مرسل اليه تر منځ د پیغام د استونې په کار کې رابطه ساتي. زموږ او ستاسې اعصاب او پنځه واړه حواس تر ټولو لومړني رسنډويه وسیلې دي. همدارنگه زموږ او ستاسې عادي خبرې اترې، يا لیکل شوي او چاپ شوي کلمات، الکترونيکي څپې، د غږ اهتزازات، تصویرونه او اشارې له رسنډويو وسلو څخه گڼل کېږي. زما خپله د ماشومتوب دوره نه هېرېږي څو کسان به د کومې غونډۍ له پاسه کښېناستل چې د روژې يا اختر میاشت وگوري دوی به چې میاشت ولیده، د غونډۍ په سر به يې د اور لمبې جگې کړې په دې توگه به يې خلک خبر کړل چې سبا روژه يا اختر دی. د جهاد په وختونو کې زموږ کلي ته مخامخ يو تور غږ ولاړ و. د همدغه غږ پر سر يو مجاهد وظیفه لرله چې ليرې سرکونه وڅاري، کله به چې ده ولیدل قوه د ولسوالۍ پر لوري راروانه ده، نو د تور غږ پر سر به يې خاورې باد کړې او د ټوپک يوه يا دوې ډزې به يې هم ورسره وکړلې، خلکو به کولای شول چې خپل کوچنيان غرونو ته وځپړوي او دوی په خپله سنگرونه ونيسي. رښتیا به وايو هغه وخت به د غږ له پاسه جگې شوي دوږې خلکو ته د کابل راډيو په نسبت ښه پیغام درلود. ځکه هغه

۴- غبرگون Feed back: فيديبيک هغه غبرگون يا عکس العمل دی چې اخیستونکی (مرسل الیه) یې د پیغام اخیستلو په نتیجه کې ښکاره کوي. کېدای شي دا غبرگون د سمې مفاهمې په وجه په زړه پورې وي، ممکن د غلط فهمی په وجه ښه نه وي. کېدای شي هغه د خبرو په ذریعه یا د لیک په ذریعه څرگند شي، ښایي هغه شفاهي "Verbal" وي یا غیر شفاهي (Nonverbal) وي په ښه یا خېره کې راغلی بدلون هم د فيدي بيک يو شکل وي، کله کله مانا لرونکې چوپتیا هم يو ډول فيدي بيک وي. استوونکی، د دې لپاره چې د مفاهمې په اغېزه وپوهېږي د خپل پیغام فيدي بيک ته سترگې په لار وي.

د مفاهمې د پروسي عملي اړخ:

هر پیغام چې د ابلاغ یا مفاهمې په پروسه کې له مرسل څخه تر مرسل الیه پورې کومه لاره وهي هغه په لاندیني ډیاگرام کې تجسیم شوي ده:

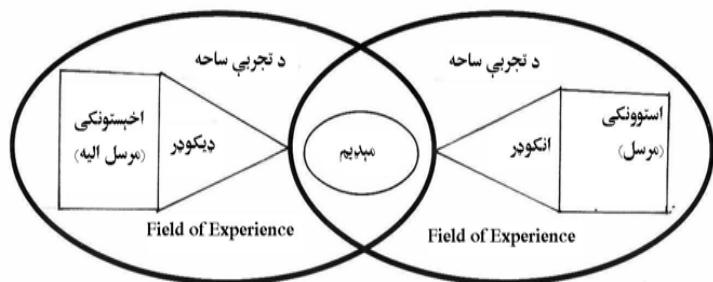

فرض کړئ! تاسې احمد نومېږئ د یوې علمي او فرهنگي مجلې د چلونې مسؤلیت پر غاړه لرئ. ستاسې یو قلمي ملگری

وخت د کابل راډیو رښتیا خبرې نه کولې یا یې ډېر کم رښتیا ويل. په دې توگه د ماښام په تنه غوندي تیاره کې د اور لمبې او د تور غره پر څوکه سپېرې ډورې د خاصو مانا لرونکو سمبولونو په توگه له مهمو رسندویو وسیلو څخه وي. باید وویل شي چې ژبه د افهام او تفهیم تر ټولو مهمه وسیله ده خو د یوې مهمې رسندویې وسیلې په توگه تقریري ژبه د مفاهمې د ډېرو ډولونو لپاره، له لیکنۍ ژبې څخه ډېره موثره او گټوره ده. د دې لپاره چې موږ د تقریري ژبې ځینې ښېگڼې وشمېرلی شو، غواړو هغه له لیکنۍ ژبې سره پرتله کړو:

تقریري ژبه	لیکنۍ ژبه
فیدیبیک (غبرگون په کې گړندی وي	فیدیبیک په کې ځنډنی وي
لنډ لنډ وییونه، لفظونه او لنډې جملې په کې کار لوېږي.	اوږده، اوږده لفظونه او اوږدې جملې په کې راځي.
د خلکو محاورو ته نژدې وي	د خلکو له محاورو څخه لرې کېږي زیات رسمي او تشریفاتې اړخ لري.
د مخامخ اړیکو لپاره ډېره ښه رابطه گرځي	شکل او محتوی ته یې تر رابطې اهمیت ورکول کېږي.
راتلونکو نسلونو ته د کلتوري توکو د لېږدولو لپاره ډېره مساعده وي.	د حقایقو د ثبتولو او د اسنادو د خوندي ساتلو لپاره ډېره گټوره وي.

"د... کتاب له یو مخ څخه چې تاسې کوم عکس اخیستی دی، فوکس یې سم نه دی، نو په کلیشه کې هم سم نه راځي...." خو خبره په دغه ځای پای ته نه رسیږي. زموږ په ډیاگرام کې دوې نورې بیضوي شکلې کړې. هم زیاتېږي، لکه دا:

په پورتنۍ پیغام کې دوه تخنیکي لفظونه لکه "فوکس" او "کلیشه" له هغو کلماتو څخه دي، چې په وروستیو کلونو کې زموږ ژبې ته راغلې دي. له دې امله چې د لیکوالو او ژورنالیستانو د تجربې ساحې یوه له بلې سره زیاتې ګډې شوې دي. نو د دې ضرورت له منځه تللی دی چې د پیغام د استولو په وخت کې یو بل ته د دې ډول اصطلاحاتو په باب اضافي څرګندونې وشي. یانې تاسې دې ته اړ نه یاست چې د فوکس یا کلیشه معنایې محمود ته څرګندې کړئ.

د مفاهمې د فنونو د انجنیرانو له نظره دوه نور شیان هم شته چې هغه د مفاهمې پر بهیر منفي یا مثبت اغېز لري دا، د همدوی په ژبه د تحریف او د تصفیې (Distortion and filtering) لپاره مداخلې دي.

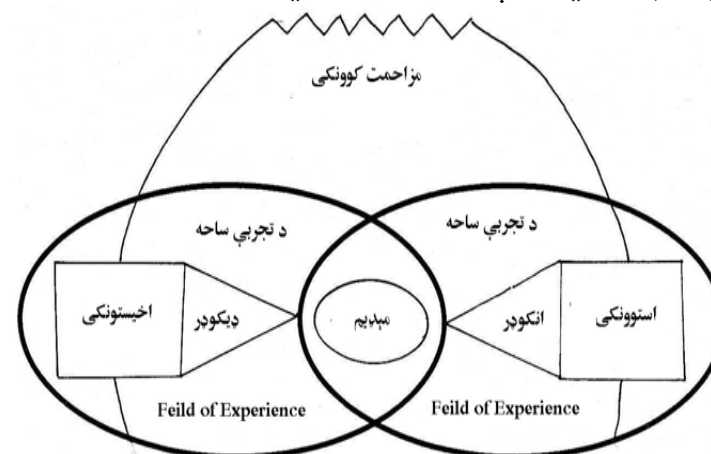
تاسې به ډېر ځله اورېدلي وي چې کله کله یو هېواد د بل هېواد راډیو پر ضد خپله حمله کوي نو تر حملې لاندې هېواد د دفاعي هڅې

محمود نومېږي، چې د لرغونو آثارو او زړو قلمي نسخو له مطالعې سره مینه لري. ده د خپلې مقالې په ارتباط تاسې ته یو عکس هم رالېږلی دی. تاسې غواړئ چې د عکس په باره کې هغه ته څه ووايئ نو تاسې خپلې آیدیا یا نظریې ته د یوه پیغام شکل ورکوئ، نو تاسې د "مرسل او هم انکوډر" په توګه د خپل پیغام شکل او محتوي داسې جوړوئ، چې د محمود ذهن یې د "مرسل الیه او هم ډیکوډر" په توګه واخیستلای شی، نو څه کوئ د خپل پیغام محتوي د محمود له فهم او ادراک سره سمه عیاروئ یانې کوښښ کوئ چې خپل پیغام په خپله د محمود د اړتیا او ضرورت له مخې هم تعبیر کړئ. که تاسې خپل پیغام د تېلفون له لارې هغه ته رسوئ بیا نو د انکوډ (Encode) او ډیکوډ (Decode) پروسه یو څه نوره هم غځیږي یانې ستاسې د تېلفون "مایک" هم ستاسې په څېر "انکوډ" ګرځي او د محمود د تېلفون "ریسور" هم د هغه په څېر ډیکوډر ګرځي. هغه داسې چې ستاسې د تېلفون د محمود د تېلفون ریسور هغه ډیکوډ کړی شي بیا د تېلفون د ریسور راوتلې خبرې د محمود ذهن ډیکوډ کوي یعنې له خپل ادراک سره یې سمې تعبیروي. (1) د انکوډ (Encode) او ډیکوډ (Decode) اصطلاحات اصلاً له مخابراتو څخه اخیستل شوي دي. له انکوډ څخه مقصد په رمز (Code) کې د یوه پیغام اچول دي او ډیکوډ له رمز څخه د هغه ایستل دي. خو په ابلاغ یا مفاهمه کې هڅه کېږي چې پیغامونه د داسې لفظونو، سمبولونو، تصویرونو او اشارو په قالبونو او اشکالو کې راوستل شي چې د مفاهمې دواړو خواوو ته د پوهېدو یا تعبیرولو وړ وي د مفاهمې د دې پروسې په نتیجه کې د محمود ذهن ته داسې یو پیغام رسېږي:

"حشو او زوايدو" په کار اچونه، د مفاهمې د تيوريستانو له نظره مفاهمه اخلاوي، نو هر پيغام استوونکی د خپل پيغام د استولو يا کوم خبر ليکلو په وخت کې بايد فکر وکړي چې اورېدونکی، کتونکی يا لوستونکی نه شي کولای چې په لږ وخت کې دومره زياتې خبرې خپل ذهن ته وسپاري. په دې اړه د يوې بېړۍ د مخابراتي د آپريټر تجربه د پاملرنې وړ ده. هغه چې د مخابراتي په وخت کوم مطلب د (SOS) له لارې مخابره کوي، نو د خپل پيغام بېل بېل توکي، يو په بل پسې، په مناسبه فاصله کې استوي تر هغه مهاله چې ډاډه شوی نه وي. لومړی مطلب مقابلې خوا ته رسېدلی او هغه ډيکود کړی دی، بل مطلب نه ور مخابره کوي.

د يوې مخابراتي يا مفاهمې دا ډول خصوصيت موږ ته ضرور داسې يوه پوښتنه راپيدا کوي چې په يوه ټاکلي وخت کې د زياتو اطلاعاتو يا نظريو وړاندې کول به ښه وي او که به دا غوره وي چې د مقابل لوري د ښه پوهېدلو لپاره په هماغه وخت کې لږ، لږ مطالب هغه هم په تکرار سره مخابره شي؟ دا دواړه خبرې، سړی، له يو ډېر مشکل انتخاب سره مخامخ کوي. که چېرې خپلو اورېدونکو، کتونکو يا لوستونکو ته خپل پيغامونه ډېر ورو ورو استوو نو دوی به زموږ په دغه کار سره يو ډول ستوماني احساس کړي او د وخت د ضايع کېدو پرېشاني به هم ورته پيدا شي، خو که د مفاهمې يا مخابراتي جريان ډېر گړندی کړو يعنې په لږ وخت کې ورته ډېر مطالب وړاندې کړو بل څه به ونه کړو، بس د دوی ذهن به زيات مغشوش کړو. دا رپه هلته هوارېدلی شي چې استوونکی او اخيستونکی يو له بله سره خپله مفاهمه، د چا خبره په سور او تال برابره او يا په تخنيکي ژبه په ټيون (Tune) کې يې سره سمه کړي. دا به هغه حالت وي چې د پيغام

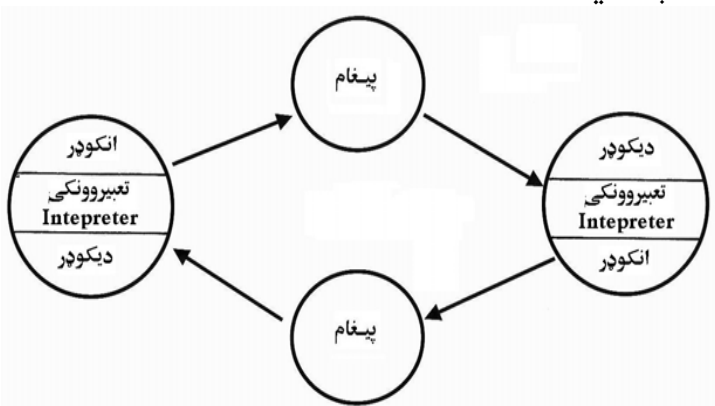
په توگه په هماغه فريکونسي کې مزاحم غږونه توليدوي، يا په تخنيکي ژبه "پارازيت خوشي کوي". همدارنگه کله کله د تلويزيون پر سکرين باندې مزاحمې څپې خپل ځان د نري نري شبنم ته ورته باران په شکل ښکاره کوي چې اصلي څېرې او منظري اخلاوي. دا ډول مزاحم غږونه او مزاحمې څپې موږ د خپل ډياگرام له پاسه د يوې کړې وړې منحنې کرنيې ايستلو ته اړ باسي لکه دا:

دا نوې پورته ايستل شوې کرښه، ښيي چې د استوونکي او اخيستونکي تر منځ مفاهمه د مداخله کوونکو غږونو او څپو په وسيله اخلاويږي. په کار دي چې هغه د تصفيې د وسيلو په مرسته د مفاهمې له بهير څخه وايستل شي.

موږ هم کله کله د مفاهمې د دواړو اړخونو (استوونکي او اخيستونکي) په توگه د مفاهمې په جريان کې، خنډونه او مزاحمتونه راپيدا کوو. د مفاهمې په جريان کې د نامانوسو خارجي کلماتو يا جوړو شويو ويونو په کار اچونه، د خبرو ډېره چټکتيا يا ډېر غړندتوب، د خبرو اورېدوالی يا په خبرو اترو کې په اصطلاح د

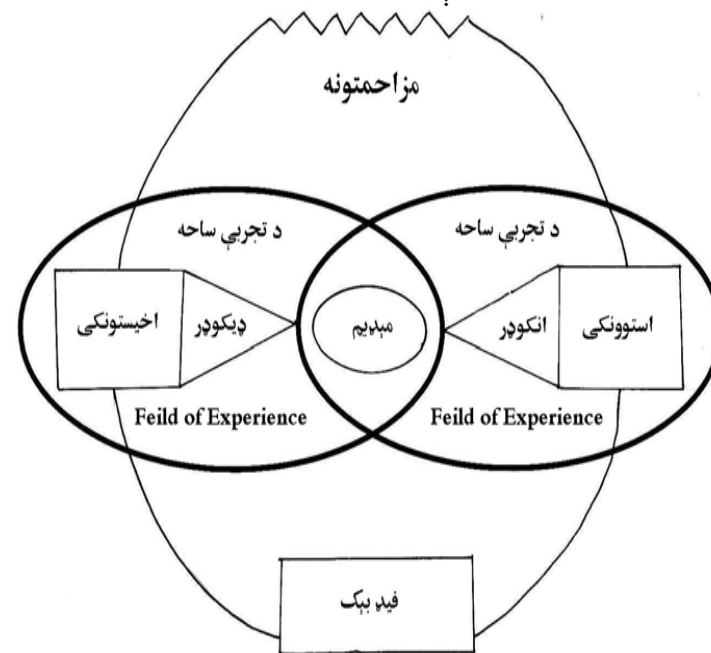
کې مرسل او مرسل اليه خپل، خپل ځانگړي ځايونه، وار په وار يوله بله سره بدلوي. تر دې چې خپل خپل شخصي عنوانونه هم له لاسه ورکوي او دواړې خواوې د تعبیروونکي (Interpreter) تر عنوان لاندې راځي لکه دا:

فیډبیک چې د مفاهمې ډېر مهم توکی دی یوازې د "هو" یا "نه" په ویلو یا دې ته ورته د سوال او ځواب په نورو خبرو کې نه راڅرگندېږي، بلکې په مخامخ مفاهمه کې، په څېره کې پرله پسې بدلونونه هم د غبرگون نښې رانښيي د فن او هنر په دنیا کې کېدای شي رنگونه او انځورونه فیډبیک ونښيي د "شنه څراغ" اشاره هم د "هو" غوندې یو مثبت ځواب دی.

بله خبره دا ده چې که موږ له خپل ځان سره (Intra personal) مفاهمه کوو هلته هم فیډبیک زموږ د مفاهمې د سموالي، موثریت او بریالیتوب لپاره ډېر نښه لارښود دی. دا لاندې ډیاگرام په غور وگورئ:

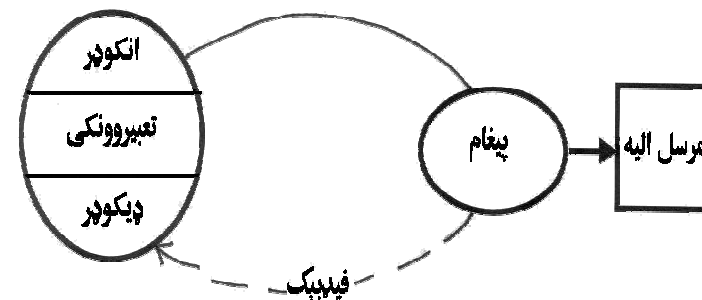
استوونکي او اخستونکی یوله بل سره د خپلو تجربو ساحې شریکې کړي او یو د بل په ژبه او واقعي اړتیاوو پوره پوهېدلي وي که داسې شوي وي بیا په خپل ډیاگرام یوه بله د نیمې دایرې کرښه زیاتولی شو. دا به د فیډبیک یا د مفاهمې د کامیابۍ او موثریت کرښه وي.

کله چې د مفاهمې د بهیر لاره سمه وي، مزامحتونه هېڅ نه وي، یا ډېر کم وي. پیغام دواړو خواوو ته مفهوم ولري یا دواړو خواوو ته د تعبیر وړ وي نو بیا د مفاهمې یو ډېر مهم توکی "غبرگون یا فیډبیک" ته زمینه برابرهږي فیډبیک د مفاهمې جریان غبرگوي کله کله خبره دې حد ته رسېږي چې په مخامخ خبرو یا مرکو کې، د استوونکي خوا او اخستونکي خوا تر منځ د پیغام استونې په کار کې توپیر له منځه ځي تر دې چې د داسې یو ډیاگرام جوړېدو ته لاره برابروي چې په هغه

تر مينځ اختلافونه له مينځه وړي او د يوې ټولنې يا ملت ټول افراد د گډ يا ملي تفاهم داسې مرحلې ته رسوي چې گډه ملي اراده يې له هر ډول اتومي يا اقتصادي طاقت څخه ډېر ځله پياوړې او روڼ ځواک گرځي. دا هماغه ځواک دی چې د يو ملت خپل انقلاب په مخ بيايي او د نورو صادر شوي انقلابونه خنثی کوي.

لکه چې په پورتنی ډیاگرام کې ښودل شوي دي، موږ د مفاهمې په وخت له هرڅه نه دمخه د خپل پیغام لفظونه او نور سمبولونه د انکوډ کولو په وخت کې په خپله هم ډیکوډ کوو. یعنی په خپله یې تعبیروو او ارزیابي یې کوو چې هغه خو به کومه غلطی نه لري، الفاظ خو به یې مشکل نه وي. آیا د مقابل لوري لپاره به د پوهېدو وي؟ همدارنگه د مفاهمې په وخت کې د خپل غږ څرنگوالی هم په نظر کې نیسو هغه څومره طبیعي یا مودبانه دي. د پیغام لهجه هم له نظره نه اچوو آیا مقابل لوري زموږ په لهجه پوهېدای شي او که نه؟ د معیاري ژبې څخه مو کار اخیستی دی او که څنگه؟

خبره به رالنده کړو که په هر ډول مفاهمه کې د غبرگون لاره صافه او هواره وي نو دا مفاهمه به د افهام او تفهیم هغه لوړ پوړ ته ورسېږي چې تل د کورنیو او نورو لویو او کوچنیو ټولنیزو گروپونو

ډله بيزه مفاهيمه، ابلاغ عامه

“Mass Communication”

ډله بيزه مفاهيمه چې ځينې افغاني ليکوال يې ډله بيزې اړيکي او د لرې پښتونخوا ليکوال يې د اردو په تقليد "ابلاغ عامه" هم بولي. ماس کمونېکېشن د مفاهيمو يا ابلاغياتو تر ټولو اوچت او پراخ غځېدلی پور دی. ددې پراخې مفاهيمې لمنه ډېره غوړېدلې ده. که ووايو چې زموږ دا ټوله نړۍ او له هغې څخه چورلېدونکې سپورمۍ چې موږ بنکلي مخونه ورسره تشبیه کوو او د آسمان هغه ستوري چې زموږ پر لوري سترگکونه وهي ددې ډول کمونیکېشن د شبکو په پراخ او بدل شوي جال کې را نغښتل شوي دي، مبالغه به نه وي.

يو وخت چې لوی خوشال بابا ته پر ستورو باندي د کمند اچولو هيله پيدا شوه او علامه اقبال د هغه دغه لوره آرزو زموږ د زمانې ځوانانو ته ابلاغ کره، د ډله بيزې مفاهيمې وسيلو هغه د رښتيا کېدو مرحلې ته ور سوله. انسان پخپله سپورمۍ ته ور وخت او ټوله نړۍ يې د سپورمۍ له حالاتو څخه خبره کړله. دا لړۍ لا روانه ده. دا دی وخت په وخت د نورو سيارو او اقمارو په باره کې تر لاسه شوي اطلاعات د نړۍ ټولو اوسېدونکو ته رسېږي. عامه ابلاغياتو موږ د ځمکې د زړه له حال او د سمندر د تل د بې شمېره زياتو مخلوقاتو د ژوندانه له حالاتو او خاصو کړو وړو څخه خبر ساتلي يوو.

اووم خپرکی

ډله بيزه مفاهيمه، ابلاغ عامه

“Mass Communication”

د ډله ییزې مفاهمې وسیلې یوازې مورډ د خپلې اوسنۍ زمانې له حالاتو څخه نه خبروي، بلکې د زرگونو کلونو مخکینیو انسانانو پیغامونه یې هم تر مورډ پورې را رسولې دي. له میلاد څخه ۲۵۰۰۰ کلونه مخکې د فرانسې د (Lascaux) نومې ځای د یوه غار پر دېوال باندې د یوه آس، دوو غویو او یوې بزې (وزې) تصویرونه ایستل شوي دي. که څه هم د تاریخ پوهانو له نظره دا تصویرونه کومه لیکل شوې شرحه نه لري چې هغه زمانه ورباندې د تاریخ مبدا وبلله شي. دا هم پوره جوته نه ده چې دا تصویرونه د څه مقصد لپاره کښل شوي دي؛ خو هغه د داسې رسنۍ وسیلې په توګه چې د ژورنالستانو په ژبه د زرگونو لفظونو او کلماتو ارزښت لري، مورډ ته د هغې زمانې د خلکو یو پیغام را رسوي هغه دا چې: "دا د کار څاروي دي چې باید وساتل شي او وپالل شي".

همدارنګه په لرغوني مصر کې د "ژوندانه د کلی سمبول" اوس هم مورډ ته بې مفهومه نه دی، په اوسنیو رسمي تشریفاتو کې د لویو ښارونو ښاروالان خپلو ډېرو درنو او مهمو مېلمنو ته د خپل - خپل ښار د "کلی سمبول" د سوغات په توګه چې لوړ معنوي ارزښت لري وړاندې کوي. ګواکي یوې نړیوالې عنعنې د یو نړیوال پیغام یوه ارزښتمنه محتوی تر مورډ پورې را رسولې ده او هغه لکه دا څنګه چې بند ورونه (دروازې) په کلی خلاصېږي، هماغسې د زړه کلپونه هم د مینې او لورینې په کلی خلاصېږي.

یو جرمني "زرګر ګوتنبرګ" په خپل کار او زیار سره په ۱۴۵۳م کې د چاپ د ماشین په اختراع کولو سره د معاصرو پېړیو تاریخ ته یوه بله مبدا وټاکله. د نړۍ دوه ډېر دوامداره او ځواکمن انقلابونه (صنعتي انقلاب او د میډیا انقلاب) له همدغه وخت څخه پیل شول.

په رښتیا چې دا ډېره لویه انقلابي پېښه وه چې یو آسماني کتاب (انجیل) د پاپانو د انحصار له منګولو څخه ووت او پیغام یې عامو خلکو ته ورسول شو. زموږ له نظره که دا کار دمخه شوی وای، ښایي انجیل به له ګوتو وهلو او تحریفونو څخه خوندي ساتل شوی وای.

ډله ییزه مفاهمه د مفاهمې د نورو ډولونو په پرتله:

که څه هم دلته زموږ د بحث اصلي موخه ډله ییزه مفاهمه ده، خو له دې امله چې د ډله ییزې مفاهمې لمنه ډېره پراخه ده او په هغې کې د مفاهمو نور ډولونه لکه له خپل ځان سره مفاهمه، د دوو کسانو تر منځ مخامخ مفاهمه، د کوچنیو او لویو ټولنیزو ګروپونو تر منځ مفاهمه، کار و باري مفاهمه یا تنظیمي مفاهمه، خپل خپل ځایونه لري، نو غواړو چې ډله ییزې مفاهمې ته د رسېدو د لارې پر سر د مفاهمې ځینې نور ډولونه هم څه ناڅه وپېژنو.

له خپل ځان سره د یو چا مفاهمه (Intrapersonal Communication):

په دې ډول مفاهمه کې یو څوک له خپل ځان سره فکر یا خبرې کوي، خپل احساسات پخپله ارزیايي کوي. خپلې خبرې یا خپله لیکنه د کار په جریان کې تر خپلې څارنې لاندې نیسي. په دې مفاهمه کې د یو چا عصبي نظام یا حسي ارګانونه د پیغام استوونکو (مرسل) په توګه کار کوي. دده دماغ د مرسل الیه (اخیستونکي) دنده سرته رسوي. فرض کړئ تاسې پخپله له ځان سره مفاهمه کوئ، نو د پیغام استوونکي او هم اخیستونکي تاسې پخپله یاست. کله کله ددې ډول مفاهمې پیغام په برقي، کیمیاوي ټکانونو یا ضربو (Electro Chemical Impulses) کې پېچل کېږي. رسنۍ وسیله

(میلیم) یې مرکزي عصبي سیستم (Central Nervous System)

دی. فیدبیک یې هم هماغه برقي کیمیاوي ټکانونه دي.

که د موضوع له یو څه پېچلي تخنیکي حالت څخه راووځو، نو تاسې د خپل مېز له پاسه اېښودل شوی تلیفون په نظر کې ونیسئ، لکه څنگه چې د تلیفون شبکه په یوه ښار کې هرې خواته غځېدلې ده، هماغسې ستاسې د عصبي نظام شبکه ستاسې د بدن هرې خوا ته غورېدلې ده، چې ستاسې پینځه واړه حواس د دماغ له مرکزي برخې سره په ارتباط کې ساتي، مثلاً ستاسې د سامعې او باصرې حواس د غږ او ستاسې د سترگو د نظر له لارې دماغ ته د یو ډېر گړندي موټر د راتږدې کېدو خبر ورکوي او ستاسې دماغ ژر ستاسې بدن ته حکم کوي چې ځان ډېر ژر د سرک یوې څنډې ته کړي.

خبره روښانه شوه له خپل ځان سره ستاسې د مفاهمې په جریان کې ستاسې محسوسات، خپل تفکرات او خپلې فیصلې شاملېږي، په دې ډول مفاهمه کې تاسې خپلې خبرې یا خپلې لیکنې پخپله ارزیابي کوئ، که تاسې غواړئ خپلې خبرې یا خپل کړه وړه ثبت کړئ بیا نو له سمعې او بصري وسیلو څخه یا له کمپیوټر څخه هم کار اخلئ. ددې مفاهمې پروسه پخپله د یو فیدبیک په توگه راتاوېږي. یعنې تاسې په خپله د خپلې مفاهمې په غبرگون خپل ځان ډېر ژر پوهولای شئ.

د ابلاغیاتو ځینې ماهران له خپل ځان سره د یو چا مفاهمې ته د کمیونیکیشن په ساحه کې مهم ځای نه ورکوي، خو ځینې نور د هغې مقام ډېر لوړ بولي او وایي چې نورې مفاهمې له کړو وړو، کردارونو یا اکشنونو سره، خو - له خپل ځان سره د یو چا مفاهمه له مانا سره زیاته رابطه نیسي، مانا دا چې د یو پیغام اصلي ارزښت ټاکي. د دغو

پوهانو له نظره د مفاهمې ټول ډولونه یو له بل سره د رابطې په مزو تړل شوي دي چې یوه له بلې څخه په جلا توگه نه شي مطالعه کېدلی په تېره بیا له خپل ځان سره د یو چا د مفاهمې (Intrapersonal Communication) مطالعه چې د تخیل او تفکر په لحاظ لوی ارزښت لري بنسټیز اهمیت هم لري.

د ژورنالیزم د استادانو له نظره له خپل ځان سره د یوه راپورټر خپله مفاهمه د یوې مهمې مرکې لپاره د چمتووالي په کار کې مهمه مرسته کوي. یو راپورټر پخوا له هغه چې له یو مهم سړي څخه د مرکې لپاره وخت واخلي، دی باید د هغه د عمر، شخصیت، مسلک، او کار په باره کې پخپله له خپل ځان څخه ډېرې پوښتنې وکړي او بیا پخپله خپلو پوښتنو ته ځوابونه ولټوي له مهم شخصیت څخه یوازې د هغو موضوعاتو په باره کې پوښتنې وکړي چې په خاص ډول د ده له کار او نظریاتو سره ډېره رابطه ولري.

که دی داسې وکړي بیا به مجبور نه وي چې له یو ډېر مشهور شخصیت سره خپله خبره په دې خبره پیل کړي "مهرباني وکړئ تاسې خپل ځان لوستونکو یا اورېدونکو ته معرفي کړئ" کېدای شي یو مشهور سړی د یو راپورټر دا ډول یوه خبره د ځان لپاره یو سپکاوې وبولي او په داسې یوه پوښتنه کېدای شي مرکه له پیل کېدو څخه دمخه په تپه ودرېږي، ځکه مشهور شخصیتونه ښايي ونه غواړي چې په خپله خوله خلکو ته خپل ځان ور وپېژني، نامتو کسان په دې شرمېږي چې خپلې کارنامې پخپله بیان کړي یا د ځان صفت پخپله وکړي.

که یو راپورټر د یو مهم سړي د ژوند او شخصیت په باره کې خپله مفاهمه تر یوه حده بشپړه کړې وي نو دی به ښایي خپله مرکه په داسې یوه ښه مقدمه پیل کړي:

"پوهاند ډاکټر... صاحب! تاسې د خپل عمر څلویښت کلونه د هېواد د پوهنې په خدمت کې تېر کړي دي، څومره چې زه خبر یم تاسې په دې ساحه کې د تالیفاتو او مطالعاتو خاوند یاست. په څو نړیوالو سیمینارونو او کنفرانسونو کې مو هم برخه اخیستې ده. دلته که اجازه راکړئ، غواړم چې د پوهنې او روزنې په باره کې د دولت د نوې ستراتیژې په اړه ستاسې له نظر څخه خپل لوستونکي یا اورېدونکي خبر کړم.

مخامخ مفاهمه (Interpersonal Communication):

دا ډول مفاهمه زیاتره د دوو کسانو تر منځ کېږي، داسې یوه مفاهمه د شخصي روابطو په جوړونه او ټینګښت کې ډېره اغېزناکه ده. دا مفاهمه دوه ډوله ده. یوه یې دمخامخ (Face to Face) خبرو او بله یې له یو ځای څخه بل ځای ته د پیغام استولو (Point to point) مفاهمه ده.

د مخامخ خبرو مفاهمه لکه چې له نوم څخه یې څرګندېږي. د مخامخ خبرو اترو یا لارښوونو په شکل سرته رسېږي. پیغام یې معمولاً د اشخاصو تر منځ د ژورو شخصي اړیکو د ټینګولو په باره کې وي. رسنۍ وسیله یې خبري همدارنگه په ښه او خپره کې راغلي بدلونونه، د سترگو، وروځو، شونډو او لاسونو حرکات (Body Language) او ځینې نورې غیر شفاهي نښې او نښانې دي. غبرګون

(فیډبیک) په کې ګړندی وي ځکه چې په مفاهمه کې سمدلاسه د خبرو یا نورو کړو وړو له لارې غبرګون ښوول کېږي.

له یو ځای څخه بل ځای ته (Point to Point) مفاهمه کې پیغام معمولاً د ټیلیفون، لیکونو، تلګرافونو، د کمپیوټر او یا د ملګري راډیو (CB) له لارې سرته رسېږي. په دې ډول مفاهمه کې پیغام معمولاً تشریفاتې اړخ لري. فیډبیک یې د ټیلیفون له لارې نسبتاً ګړندی دی، هغه کمپیوټر هم چې په نېټ ورک کې یې ګڼه ګوڼه زیاته نه وي، د فیډبیک له ګړندي کېدو سره مرسته کوي. خو د پوستې تلګرام او داسې کمپیوټر له لارې چې په نېټ ورک کې یې ګڼه ګوڼه زیاته وي فیډبیک یو څه ځنډنی وي.

د کوچني ګروپ مفاهمه (Small group Communication):

د کوچني ګروپ مفاهمه په یوه کوچني غونډه کې هر چا ته د خبرو اترو، حقایقو بیانولو یا نظر څرګندولو موقع برابروي. دا مفاهمه دوه ډوله ده، چې یو ډول یې مخامخ او بل ډول یې له یو ځای څخه بل ځای ته مفاهمه ده.

د کوچني ګروپ په مفاهمه کې وړاندیزونه، د مجلس اجنډا د پیغام حیثیت لري، رسندویه وسیله یې غالباً خبرې اترې وي، خو کله کله سمعي او بصري وسیلې هم په کې په کار لوبېږي. غبرګون یې هم د خبرو اترو په ښه وي خو کله کله د تایید په توګه سرښورول کېږي، کېدای شي د مخالفت لپاره هم سر په بل ډول وښورول شي، همدارنگه د رایو یا ووتونو ورکول یا د تایید او هم د مخالفت په توګه د لاسونو اشارې هم په فیډبیک کې راځي.

د کوچني گروپ د (Point to Point) مفاهمي پيغام له هغو موضوعاتو څخه جوړېږي چې د يو گروپ غړي ورباندې د ممکنو وسيلو له لارې بحث کوي. ددې مفاهمي رسنۍ وسيلې ټليفون، لوډسپيکر، ويډيو او کمپيوټري رابطې وي. فيډبېک يې د ځينو وسيلو له لارې گړندی او د ځينو نورو وسيلو له لارې ځنډنی وي.

د لوی گروپ مفاهمه (Large Group Communication):

په دې ډول مفاهمه کې د پيغام اخيستونکو شمېر تر پيغام استوونکو ډېر وي. په پيغام کې يې د تفريحي موضوعاتو په گډون ډېر شيان راتلی شي. رسندويه وسيلې يې مخامخ خبرې دي چې سمعي او بصري وسيلې هم ورسره مرسته کوي. کوچنۍ کوچنۍ ډرامې، موسيقي او داسې نور هنري شيان هم ورسره ملگرتيا کوي. د لوی گروپ مفاهمه د وسيلو له لارې ډله ييزې مفاهمي ته ور نژدې کېږي.

عامه يا ډله ييزه مفاهمه (Public or Mass Communication):

پخوا له هغه چې ددې ډول مفاهمي په باره کې لازم تفصيلات ورکړو غواړو پر هغو خصوصياتو لنډه رڼا واچوو چې عامه مفاهمه له نورو ډولونو څخه راجلا کوي، ددې مفاهمي پيغام استوونکي يوازې يو څوک يا څو کسان نه دي. بلکې د ميډيا موسسې لکه ورځپاڼې، د فيلم سټډيو، د تلویزيون شبکې او د دوی خپرونکي په زياترو هېوادونو کې د اطلاعاتو وزارتونه د پيغام استوونکو په توگه کار کوي.

ددې ډول مفاهمي په پيغام کې له خبري، ديني، تعليمي، جدي، اجتماعي، اقتصادي او سياسي مسايلو څخه نيولې تر تفريحي موضوعاتو پورې هر څه راځي. رسندويه وسيلې يې د ميډيا ټول ډولونه په تېره بيا مطبوعات، راډيو، تلویزيون او فلمونه دي. ددې مفاهمي د پيغام اخيستونکي عام خلک دي. فيډبېک د لوستونکو، اورېدونکو يا ننداره کوونکو د غبرگون ليکونه دي چې د خپرونو مرکزونو او دفترونو ته استول کېږي، غبرگون يې د نورو مفاهمو په نسبت زيات ځنډنی وي، معمولاً د متبادلو وسيلو له لارې استول کېږي. ددې خبرې مانا داده چې د تلویزيون ننداره کوونکي يا د راډيو اورېدونکي خپل، خپل ستيشنونه نه لري، نو د خپلو نظرياتو يا شکايتونو د استولو لپاره له نورو متبادلو وسيلو لکه ليک يا ټيلفون څخه کار اخلي.

له دې کبله چې په (۱۹) پېړۍ کې د نامعلومو افرادو لويه ټولنه (Mass Society) بلل کېده، نو د ډله ييزې مفاهمي لوستونکي او اورېدونکي (Anonymous audiences) يانې بې نومه مخاطبين بلل کېدل، نو د دوی لپاره پر کار اچول شوي مفاهمه باندې د (Mass Communication) نوم اېښودل شوی و. خو اوس د کميونېکيشن د يو پروفيسر او خپرونکي فریدريک ويليامز له نظره د نن زمانې لوستونکي، اورېدونکي او ننداره کوونکي دومره هم نومورکي نه دي. ځکه چې نن خاص-خاص ټولنيز گروپونه د ابلاغياتو او اعلانونو لپاره په نښه کړل شوي هدفونه گرځېدلي دي. نو اوس دده له نظره د (Public) کلمه د (Mass) په نسبت د عامه مفاهمي لپاره يوه مناسبه کلمه ده. بنایي زموږ په ژبه کې د مانا په لحاظ دومره حساسيت موجود نه وي، بنایي اوس هم

زموږ "ډله ییزه" کلمه ورته مساعده وي ځکه چې هغه د "تودې" یا "مقدار" له کلمو څخه چې د (Mass) له تحت الفظي ماناگانو څخه دي، توپیر لري. سره له دې هم کېدای شي څوک ورته عامه مفاهمه یا عمومي ابلاغ او یا هم ابلاغ عامه ووايي، اصلاً دا ډول اېښودل شوي نومونه یا اصطلاحات سمبولیکه بڼه لري او سمبول هغه کلمه یا بله ورته نڅښه بلل کېږي چې د یو ډول ټولنیز تړون له لارې ورته داسې یوه مانا جوړه شوې وي چې د ټولو خلکو له خوا ومنل شي او په کار واچول شي، کېدای شي زموږ ځینې صلاحیت لرونکي "ویي جوړوونکي" استادان ورته مناسبه اصطلاح جوړه کړي خو دا اصطلاح به هغه وخت عمومیت پیدا کوي چې د ټولني لویه برخه یې ومنی.

د ډله ییزې مفاهمې یوه ځانګړتیا داده چې د هغې د میډیا لویې - لویې ادارې لکه ورځپاڼې، د راډیو او تلویزیون ادارې او ستیشنونه، د فلمونو سټډیوګانې او د خپرونکو نورې موسسې دي. خو په دغو ټولو موسسو کې افراد هم لویه برخه اخلي د مثال په توګه د کمیونیکیشن بنسټ تر ډېره حده د راپورټرانو کار او زیار پیاوړي کوي نور مسلکي او فني کسان هم په کې په انفرادي ډول مهمې ونډې اخلي. د دې مفاهمې پیغامونه د ټولو کارکوونکو د هڅو په نتیجه کې جوړېږي او بشپړېږي.

په لویدیزه نړۍ کې د عمومي ابلاغ یا ډله ییزې مفاهمې موسسې د پانګه والو په پانګو چلېږي. نو باید پانګه والو ته هم لږې یا ډېرې مادې ګټې ورسوي. سره له دې هم د ډله ییزې مفاهمې خصلت دادی چې د ټولني په مقابل کې خپل لوی - لوی مسولیتونه هېڅکله له نظره ونه غورځوي. د ټولنیزې مفاهمې ځینې موسسې هڅه کوي

چې د اعلانونو له لارې ځانونه له خپله کوره پوره کړي. خو اعلانونه پخپله په ځینو ځایونو او وختونو کې ددوی د غاړې غړوندي ګرځي او مسلکي آزادي یې زیانمنوي.

په سوسیالیستي هېوادونو کې، ډله ییزه مفاهمه د حکومت له خوا تمویلېږي او د هغې سیاسي لارې لپاره استخدا مېږي چې دولت یې ټاکي. سره له دې هم د دې لپاره چې له خلکو سره څه نا څه ذهني رابطه ولرلای شي نو ځینې اجتماعي خدمتونه هم پر غاړه اخلي.

د ډله ییزې مفاهمې یو خاص کیفیت دادی چې په هغې کې د پیغامونو ګڼه ګونه زیاته وي چې دا خصوصیت د لوستونکو، اورېدونکو یا ننداره کوونکو له خوا د تقسیم فیډبیک امکانات ډېر کموي. دا کېدای شي چې تاسې یوې ورځپاڼې ته د غبرګون په توګه یو لیک واستوي، یا کېدای شي کوم څوک د راډیو او تلویزیون پر کوم پروګرام انتقاد وکړي، یا بنایي څو کسان په خپلو - خپلو لیکونو کې د هغوی ځینې خپرونې یا پروګرامونه وستایي، خو دا لیکونه چې البته د متبادلي وسیلې له لارې ور استول کېږي، د ټولو هغو پیغامونو غبرګون نه شي څرګندولای چې په ډېر زیات شمېر کې، په متراکم ډول د ډله ییزې مفاهمې له لارې خپرېږي.

داسې هم پېښېږي چې په تلویزیون کې د ځینو دیني، روغتيايي، اقتصادي او سیاسي موضوعاتو د تحلیل په جریان کې له اورېدونکو او کتونکو څخه کوم څوک د بحث په جریان کې د متبادلي وسیلې (د تلیفون یا انټرنیټ) له لارې پوښتنه وکړي. تحلیلوونکي د خپل بحث جریان موقتاً دروي او د پوښتونکي پوښتنې ته ځواب ورکوي. ځینې موسسې چې د ډله ییزې مفاهمې

مسولیتونه پر غاړه لري کونښن کوي چې د خپلو خپرونو په مقابل کې د خلکو غبرگون ځان ته معلوم کړي.

سره له دې هم له دې امله چې په ډله ییزه مفاهمه کې د پیغامونو په استوونکي موسسه کې زیات خلک کار کوي په میډیم کې یې هم گڼې او ډول ډول رسندویه وسیلې په کار لوېدلې دي لوستونکي، اورېدونکي یا ننداره کوونکي یې هم د خلکو لویې لویې پرگنې دي، نو د ټولو خلکو چټک غبرگون که بیخي ناشونی نه وي نو آسانه هم نه دی. د کمیونیکېشن د استادانو له نظره د پیغامونو د استوونکو او اخیستونکو تر منځ ډېر دیوالونه او ورونه درېدلې دي، په همدې دومره ورونو او دروازو کې دروازه وانان (Gatekeepers) هم پر خپلو خپلو دندو گومارل شوي دي، دا دروازه وانان څوک وي؟ دوی د لویو خپروونکو موسسو یا بروډکاسټ کوونکو موسسو کارکوونکي لکه چلوونکي، منیجران، انجنیران، راپورټران او نور ډېر مسلکي او فني کسان دي. یوازې دوی نه بلکې د دوی د کار وسیلې د مرسلې او اخذې لویې لویې دستگاوي هم د دروازه وانانو په جمله کې راځي. ددغو دومره اصطلاحی دروازه وانانو موجودیت په عمومي ډول په ډله ییزه مفاهمه کې نه یوازې فیډبیک ځنډوي، بلکې په خپله د پیغامونو په رسونو کې هم ځنډ پېښوي، مثلاً که د راډیو او تلویزیون خبرونه چې په راډیو او تلویزیون کې ډېر لږ وخت نیسي او ځینې نور ژوندي (Live) پروگرامونه په نظر کې ونه نیسو دغه لویې نشراتي دستگاوي که څه هم ډېر وسایل ولري خلکو ته خپل زیات پیغامونه له دومره زیاتو دیوالونو، ورونو او دروازو وانانو څخه دومره ژر نه شي تېرولی او خلکو ته یې په بیرته نه شي رسولی.

له دې امله چې فیډبیک په هره مفاهمه کې د هغې د گټورتوب او موثریت درجه ټاکي له بلې خوا په ډله ییزه مفاهمه کې د غبرگون لاره ډېره اوږده او زیاته پیچلې ده. نو ټول هغه کسان چې په میډیا کې کار کوي، دا مسولیت پر غاړه لري چې د خپلو ټولو لوستونکو، اورېدونکو او کتونکو ټولو احتمالي پوښتنو ته (که څه هم مخامخ نه وي) په ځوابونو برابرولو سره خپل خبرونه او پیغامونه په مکمله بڼه وړاندې کړي. دا کار هغه وخت ښه سرته رسېدلای شي چې د انگریزي ژبې پنځه (W) گانو او یو (H) ته او د پښتو پېنځه (څ) گانو او یوې (چ) ته پوره پوره ځوابونه برابر کړي. یعنې په انگریزي کې د (Who, What, When, Where, Why) او (How) پوښتنو او یا د پښتو (څوک/چا؟)، (څه؟)، (څنگه؟)، (څه لپاره/ولې؟)، (څه وخت؟) او (چېرې؟). پوښتنو ته ځوابونه برابر کړي.

ددې لپاره چې د خبر او پیغام د لیکلو په وخت کې د خلکو ټولو په تیره د هغوی ډېرو ضروري پوښتنو ته پوره او ښه ځوابونه ورکړل شوی وي نو باید د "څنگه؟" او "ولې؟" پوښتنې ډېرې تکرار شي.

د پیغام یا خبر ژبه باید کافي صراحت ولري ابهام باید په کې نه وي، کونښن دې وشي چې له هغې ژبې څخه کار واخیستل شي چې ټول خلک ورباندې پوهېږي، سره له دې چې هغه باید یوه فصیحه او بلیغه ادبي ژبه وي خو په آسانی او ساده گۍ کې باید عامیانه ژبې ته ډېره نژدې وي، په دې باره کې د "میډیا ژبه" تر عنوان لاندې یو څه زیاتې خبرې په وروستیو څپرکیو کې شوې دي.

میدیا او ژورنالیزم:

د ډله ییزې مفاهمې د استادانو له نظره میډیا (د ډله ییزې مفاهمې وسیلې) څلور بنسټیز مقصدونه لري.

۱- خبرول To inform

۲- ښوونه کول To educate

۳- اغیزه کول To Influence

۴- تفریح کول To entertain

پورتنی مقصدونه د ژورنالیزم لپاره هم شمېرل شوي دي، ظاهراً ژورنالیزم لکه چې له نوم څخه یې څرگندېږي له ژورنالونو (ورځپاڼو، جریدو او مجلو) سره ارتباط لري، خو د کتابونو په ګډون ټول مطبوعات پخپله لمن کې رانغاړي. مطبوعات پخپله یو پراخ مفهوم لري، د افغانستان د ژورنالیزم د یو استاد ډاکټر ظاهر صدیق له نظره ټوله میډیا په مطبوعاتو کې شاملېږي چې په تخنیکي لحاظ په دوو برخو چاڼي او برقي مطبوعاتو باندې وېشل کېږي.

اصلاً ګډو موخو او هدفونو چاڼي او الکترونيکي میډیاګانې په یوه لاره روانې کړې دي. په تاریخي لحاظ هم پیغام او خبر یو د بل تر څنګ په شریکه لاره روان شوي دي. پخوا له هغه چې چاڼي مطبوعات را پیدا شي یا الکترونيکي میډیا خپل جال هرې خوا ته خپور کړي. جارچیانو په یوه خوله او یوه ژبه خبر له پیغام سره یو ځای بیان کړی دی، همدا سبب دی چې ننني ژورنالیستان د پخواني جارچي د نوم او حیثیت درناوی کوي. د نړۍ څو مشهورو مجلو په خپلو ځانو د جارچي (Herald) نوم ایښی دی؛ دا دروند نوم د مبشر یا قاصد ماناګانې هم لري چې پر خلکو باندې ښې لګېږي.

د ژورنالیزم او کمیونیکیشن ماهران په ګډه سره خبرونو او اطلاعاتو ته زیات اهمیت ورکوي او د خلکو لپاره یې حیاتي او ضروري ګڼي، خو په شعر او شاعری، ادبي او هنري آثارو کې هم په زړه پورې پیغامونه په تیره بیا د زړونو پیغامونه لټوي او هغه د ابلاغیاتو په لویه لمن کې راټولوي ځکه چې دغه ادبي او هنري اصناف هم پیغامونه لري او هم اغېزې.

الکترونيک ژورنالیزم:

الکترونيک ژورنالیزم ډېر اوږد تاریخ نه لري. مارکوني تقریباً اويا کلونه د مخه د بي سيم په اختراع کولو سره نړۍ یوې نوې مرحلې ته راداخله کړه، غږونه او آوازونو د هېوادونو له پولو او سرحدو څخه تیری وکړ. که له یوې خوا یې د بېلو بېلو هېوادونو د خلکو زړونه او فکرونه سره نژدې کړل نو له بلې خوا یې تبلیغاتي او پروپاګندي جګړې لا سختې کړې او کله چې جی. ایل بېرد (J.L. Baird) تلویزیون اختراع کړ نو د نني عصر د انسانانو په مخ کې نوې هیندارې کېښودلې شوې چې د بېلو بېلو ملتونو خلکو په هغو کې خپلې او د نورو ښې یا بدې څېرې او د حرکتونو او فعالیتونو انعکاس ولید.

په لویديځه دنیا کې راډیويي خپرونې له ۱۹۲۰ کال څخه وروسته پیل شوې دي. افغانستان ته د راډیو په راوړلو کې موږ له نورې دنیا څخه ډېر وروسته پاتې نه وو، د راډیو لومړنۍ کوچنۍ دستګاه په ۱۳۰۶ لمریز کال (۱۹۲۹م) کې په کابل کې نصب شوه، خو په هېواد کې د یوې ګډوډۍ په راتګ سره د عصر د نوي تخنیکي او نشراتي وسیلې خپل ژوند ته دوام ورنکړای شو بله پلا د راډیو اساسي خپرونې په ۱۳۲۰ لمریز کال کې پیل شوې.

د راډیو او تلویزیون په خاص ډول د تلویزیون په اختراع او فعال کېدو سره د ژورنالیزم دنیا له لویو تحولاتو او همدارنگه له غټو سیالیو سره مخامخ شوه.

په ۱۹۶۴م کې په امریکا کې څو سروې گانې چې د بېلو بېلو گروپونو له خوا سرته ورسېدې، دا وښودله چې ډېر زیات خلک د تلویزیون د خپرونو له لارې ځانونه خبروي.

د دغه کار یو عمده دلیل دادی چې تلویزیون خپله مسلکي سویه لوړه کړې ده او د ابلاغ په دغه وسیله د خلکو باور زیات شوی دی. په دې توگه تلویزیون د ورځپاڼو او جریدو لپاره لوی سیال گرځیدلی دی. لومړی د مطبوعاتي موسساتو مشرانو فکر کاوه چې تلویزیون د اعلاناتو په سیالی کې میدان گټلی دی خو ورو ورو وپوهېدل چې د خبرونو په ساحه کې هم تلویزیون له ورځپاڼو او جریدو څخه په منډه کې د مخه شوی دی.

دې سیالی د ورځپاڼو او جریدو د نشراتي موسساتو مشران یا خاوندان دې ته اړ اېستل چې خپلې هغه ټولنې د سره تر مطالعې لاندې راولي چې دوی ته مشترکین یا لوستونکي برابر وي. د دغو هلو ځلو په بهیر کې شیکاگو ډیلی نیوز (Chicago Daily News) او نیویارک هیرل ټریبون (New York Herald Tribune) له نورو نه د مخه د خپلو خبرونو په کیفیت کې تغییرات راوستل. کریشچن ساینس مانیتور (Christian Science Monitor) په خپل میک آپ او د سرمقالو په ستایل کې تغییرات راوستل. دې اخبارونو کوبنس کاوه چې د خبرونو په راپیدا کولو او چاپولو کې له بېرې څخه کار واخلي او پېښو ته لاریات په ژور نظر وگوري څو د الکترونیک څخه د سیالی په ډگر کې وروسته پاتې نشي. سره د دې هم الکترونیک

ژورنالیزم ورڅخه په مخکې روان وو. تر دې چې په دې مسابقه کې د ځینو ورځپاڼو ادارو په خپله هم تلویزیون ستېشنونه جوړ او په کار واچول لکه چې په امریکا کې تر ۱۹۷۶ کال پورې د ورځپاڼو او جریدو موسسو ۱۷۰ ستېشنونه په کار واچول.

تلویزیون له خپلو کتونکو او اورېدونکو سره مخامخ خبرې کوي. په ژبه ویل شویو کلماتو او الفاظو تأثر له هغو څخه چې چاپ شوي وي زیات دی. تلویزیون کولای شي چې مستقیماً له خپلو کتونکو او اورېدونکو سره مستقیمه روحي رابطه ولري او مسایل د انسان سترگو او ذهن ته ډېر ورنژدې کوي. خو خبرونه او اطلاعات یوازې د اورېدلو او کتلو له لارې نه جذبېږي او لوستلو ته هم اړتیا پیدا کېږي همدغه ضرورت دی چې لاتر اوسه پورې یې د مطبوعاتو اهمیت خوندي ساتلی دی. د ورځپاڼو لوستونکي چانس لري چې په ورځپاڼې کې د خپلې علاقې وړ موضوعات ولټوي، په تلویزیون کې د انتخاب دا ډول چانس له منځه ځي.

اساساً هر مخترع آرزو لري چې د ده اختراع شوی شی، د خلکو د ژوند چارې آسانه کړي او د اطلاعاتو ښه گرمي زیاته کړي، د بې سیم مخترع نه غوښتل چې د ده له اختراع څخه د جگړې وسیله جوړه شي خو نه یوازې بې سیم بلکه راډیو او تلویزیون هم د جگړې له وسایلو څخه وبلل شول. هغه وخت چې راډیو د خپل تکامل پړاو ته نژدې کېده او تلویزیون د ځوانۍ مرحلې ته رسېدلی و سړې او تودې جگړې روانې وې راډیو تلویزیون څه ناڅه سړې جگړې تودولې او د تورو جگړو په اوریې د هوا لارې پروپاگنډې پطول شیندل، همدا سبب دی چې د کوریا جگړه د «راډیو جنگ» وبلل شوه او د ویتنام جنگ د «تلویزیون جنگ» هم بلل کېده.

کله چې تلویزیون په آسیا کې د دې سیمې هېوادو ته راوړل کېده، د سیمې د ځینو هېوادونو د توپونو خولې د گاونډیو هېوادو سرحدونو ته برابرې شوې وې، نو د تلویزیوني آنتنونو گردۍ ټیکلۍ یا غابونه هم دغو سرحدو ته د توپونو د خولو په څېر مخامخ ودرولې شوې.

د الکترونیک ژورنالیزم لنډ تاریخ تر اوسه پورې درې ډوله پروگرامونه راپېژندلې دي چې هغه ژوندي پروگرام، د خبرونو منظم پروگرام او د ژورې کتنې پروگرام دی، وروستیو وختونو د سرمقالې پروگرام هم ورباندې زیات کړل شوی دی.

په ژوندي پروگرام کې د پېښې جریان لکه څنګه چې دی کټ مټ له هغه ځای څخه را اخیستل کېږي چې دغه پېښه پکې روانه ده لکه د حج مراسم چې کټ مټ د عرفات له میدان څخه راخیستل کېږي او هماغه وخت کې د مصنوعي سپورټو له لارې په ټوله دنیا کې خپرېږي. کله کله ژوندي پروگرام مستقیماً د پېښې له ځای څخه نه پروډکاسټ کېږي لومړي په فېته ثبت کېږي او بیا کټ مټ هغه د تلویزیون سټېشنونو ته استول کېږي. زیاتره سپورټي پروگرامونه، د مهمو شخصیتونو د جنازې مراسم او ډېر نور رسمي مراسم په همدې ډول سره پروډکاسټ کېږي.

ژوندي پروگرام لکه چې له نامه څخه یې څرګندېږي، پېښه په کاملاً ژوندي توګه رااخلي. په تازه ګۍ او هیجان تولیدولو کې بل ډول پروگرام ورسره سیالي نه شي کولای. د امریکې یو لیکوال تیرودروایت چې په لویو پېښو یې کتابونه لیکلي دي وایي چې: «تلویزیون د وخت فیلټر له لارې یوه پېښه د خپلو ټولو خصوصیاتو سره همدا اوس په همدې وخت کې لیدلای شي. د تلویزیون خبرونه د

سهار د خپرونو په څېر د شپې له فیلټر څخه نه تېرېږي» په دې توګه د راډیو تلویزیون ژوندي پروگرامونه د ښوونې او بیان د آزادۍ ریکارډ جوړوي. چې د سانسور او کنټرول له قید څخه د نورو په نسبت ډېر آزاد دي.

تلویزیون هغه وخت را پیدا شو چې آسمان خپلې دروازې د انسانانو په مخ پرانیستلې. په فضا کې د مصنوعي سپورټو چورلیدو د دې زمينه برابره کړه چې انسان خارجي فضا ته د مسافرتونو، د سپورټو کړی ته د انسان د ختلو هیجاني پېښې په خپلو سترګو وويني، په ۱۹۶۳ کال کې د مصنوعي سپورټو په مرسته د تلویزیون ژوندي پروگرامونه وچلېدل په هماغه وخت کې د نړۍ د بېلو بېلو هېوادو خلکو چې تلویزیوني شبکې یې لرلې او له مصنوعي سپورټو څخه یې استفاده کولای شو د انگلستان د نامتو سیاستمدار چرچیل د جنازې مراسم او په توکیو کې د المپیک لوبې په خپله په خپلو سترګو د پېښو په ځایو کې په داسې حال کې چې دا پېښې په خپل طبیعي جریان کې روانې وې ولیدلې. ژوندي پروگرامونه د خپل معنوي ارزښت سره یو ځای په ډېره لوړه بیه هم تمامېږي. (CBS) تلویزیوني سټېشن ته چې د امریکې د کانګرس د څلورو ورځو ویناوې یې ثبت کړې وې، خپل دغه کار تقریباً د یو میلیون ډالرو په بیه تمام شو.

سره د دې هم ځینې موارد شته چې ژوندي پروگرام ته زیاته اړه پیدا کوي هغه به سپورټو ته د انسان د ختلو غوندې پېښې وي چې هره لحظه او شیبه به یې خاص اطلاعاتي او علمي اهمیت ولري. د خبرونو تنظیم شوی پروگرام د ژوندي پروگرام هومره وخت نه نیسي، په دغه ډول پروگرام کې د وخت د محدودیت له مخې مواد په

فشرده شکل سره تنظیم کېږي. د یوې مقایسې له مخې د خبرونو په نیم ساعت کې هغومره کلمات په کار اچول کېږي چې د نیویارک تایمز د ورځپاڼې یو ساده مخ ورباندې ډکېږي. نو یو تلویزیوني خبریال د یوې ورځپاڼې د ټولو مطالبو یوازې یو کپسول وړاندې کوي. په نیم ساعت وخت کې د ورځپاڼې یو لوستونکی دومره کلمات په ذهن کې جذبوي چې یو نطق یې په همدې دومره موده کې نشي ویلای. د ورځپاڼې لوستونکي کولای شي چې انفرادي موضوعات تر آخره پورې ولولي، دی کولای شي چې خپله مطالعه په هغو مطالبو کې متمرکه کړي چې زیاته علاقه ورسره لري. خو دراديو اوریدونکي او د تلویزیون کتونکي دا چانس نه لري چې د خپلې خوښې وړ موضوع په خپله انتخاب کړي. د بروډکاسټ شویو او چاپ شویو مطالبو ترمنځ دا ډول توپیر ایجابوي چې د تلویزیون د خبرونو تنظیم شوی پروگرام په خصلت باندې وپوهېږو. د خبرونو د پروگرام جوړوونکي له هر څه نه د مخه د وخت د محدودیت سره مخامخ وي. ورسره دی مجبور دی چې د کتونکو او اورېدونکو د پام ساتلو محدودیتونه هم په نظر کې ونیسي، نو دی باید هغه ډول خبرونه انتخاب کړي چې زیات خلک ورسره علاقه لري، خو دی پوهېږي چې د دغه کار لپاره لږ وخت لري نو دی باید په عاقلانه توګه فیچري شيان (هغه چې د ورځپاڼې په لومړي مخ کې نه چاپېږي) انتخاب کړي، کېدای شي له دې لارې څخه د ډېرو خلکو د علاقې مطالب برابر کړي. سره د دې هم دی نشي کولای چې ټول خلک قانع او راضي وساتي. دی نشي کولای چې د ټولنیزو اړیکو د نورو وسیلو له ورځپاڼو، اخبارونو، خبري مجلو او نظریاتي مجلو په اندازه موضوعات راټول

او خپاره کړي. راډیو او تلویزیون نشي کولای چې ټول خلک په هر څه خبر کړي یا یې مصرف وساتي. د خلکو اکثریت ته ددوی د خوښې وړ مطالبو د برابرولو په کار کې د امریکې د یو نامتو بروډکاسټر والتر کرانکیت برینکلي (Walter Cronkite Brinkly) تگلاره ګټوره او په زړه پورې ده، هغه دا ده چې د تلویزیون لپاره د خبرونو د برابرولو لپاره باید ورځپاڼې مطالعه شي په دې صورت کې به دی د سطحی قضاوت څخه ډډه وکړي.

مرکه

نن سبا د ډله ییزې مفاهمې په باره کې ډېرې زیاتې خبرې کېږي چې انگازو او اغېزو یې ټوله نړۍ نیولې ده. مرکه یا مصاحبه د مفاهمې تر ټولو مهمه وسیله ده. له مفاهمې سره د مرکې رابطه د جسم او روح تر مینځ رابطې ته ډېره نژدې ده. همدا سبب دی چې مرکه په هر دم او قدم کې له مفاهمې سره ملګرتیا کوي.

مور درې ډوله مفاهمې پېژنو چې یوه یې له خپلو ځانو سره مفاهمه (Interpersonal communication) ده. بله یې مخامخ مفاهمه (Inter personal communication). درېیمه یې ډله ییزه مفاهمه (Mass communication) ده. مصاحبه هم له مفاهمې سره په یوه شریکه لاره باندې د تګ له امله، دا درې واړه بڼې غوره کوي.

له خپل ځان سره مفاهمه، د هر چا په بدن کې د یو ډول برقي-کیمیاوي Electrochemical عمل په ذریعه سرته رسېږي، د بدن دغه داخلي مفاهمه یا مخابراته په حقیقت کې د انساني مفاهمې د ټولو شکلونو او ډولونو اساس دی. که په جسم کې دننه د رابطې او مفاهمې دا سیستم ګډوډ شي، نو د بدن هر یو ارګانیزم په پوره ډول د کار کولو وړتیا له لاسه ورکوي، ځکه چې چاپېریال له حالاتو څخه د ناخبرتیا په حالت کې د انسان کره وړه بې خطر نه دي. "

اتم خپرکی

مرکه

همدارنگه له خپلو ځانونو سره پخپله مرکه یا پخپله خپلو پوښتنو ته ځواب ورکونه په مخامخ او ډله ییزو مرکو کې اساسي رول لري. که موږ له یو شمېر مهمو کسانو سره د ډېرو مهمو موضوعاتو په باره کې له مرکو کولو نه دمخه پخپله خپلو ډېرو پوښتنو ته د مقدماتي مطالعاتو یا د مهمو اشخاصو د سوانحو د لوستلو له لارې ځوابونه برابر نه کړو، نو له هغو نامتو کسانو سره زموږ مرکې چې غټې پېښې ورباندې تېرې شوې یا یې مهمې پېښې راپیدا کړې دي یا د پراخو او ژورو مطالعاتو او نظریاتو خاوندان دي بې موده اوږدېږي.

د دې لپاره چې زموږ مرکه ډېره اوږده نه شي او په دې سبب زموږ ځینې ضروري پوښتنې بې ځوابه پاتې نه شي، په کار دي د هغه چا په باره چې ورسره مرکه کوو له خپل ځان څخه هم یو لږ پوښتنې پیل کړو، لکه: دی څوک دی؟ چېرې زېږېدلی دی؟ په کومو ځایونو کې یې تحصیل کړی دی؟ څه کارونه یې کړي دي؟ مهم کارونه یې کوم کوم دي؟ په تذکرو، اخبارونو او مجلو کې دده په باره کې څه ډول معلومات خپاره شوي دي؟

دغو پوښتنو ته پخپله ځوابونه ورکول موږ ته ښيي چې دی څومره مثالي انسان دی چې له ده سره مرکه کول یو ضروري کار گرځي. که چېرې یو خبریال د کار له دې طریقې څخه کار وانه خلي ښايي له یو نامتو او مهم شخصیت څخه دده لومړنۍ پوښتنه دا وي: - که تاسې خپل ځان لوستونکو یا اورېدونکو ته وروپېژنئ دا به ستاسې مهرباني وي!

ډېر امکان لري چې په همدغسې یوه پوښتنه مرکه ځای په ځای ودرېږي، وړاندې لاره نه شي، یا د هغې په خوندور طبیعي جریان کې

یو څه خلل پېښ شي، ښايي یو نامتو سړی داسې یوه پوښتنه د ځان سپکاوی وبولي او یا ښايي هغه د عالمانه ساده گۍ او خاکساری له امله خپل ځان، څنگه چې دی هغسې ونه ښيي.

تر مرکې دمخه د شخصیت او د موضوع په باره کې له ځانه د پوښتنو کولو او هغو ته د ځوابونو ورکولو لړۍ بالاخره یو داسې ځای ته رسېږي چې انسان بې ځوابه پاتې کېږي، دا هماغه ځای دی چې سړی له اړوند شخصیت څخه خپلې پوښتنې د ډېرو مهمو او په زړه پورې حقایقو یا مطالبو ترلاسه کولو لپاره پیل کوي.

د گوربت مجلې د لومړي کال په درېیمه گڼه کې له استاد محمد آصف صمیم سره مرکه په یوه ښه ټکي پیل شوې ده. وگورئ ددې مرکې لومړۍ پوښتنه څومره پر ځای ده چې اصلي موضوع ته د ځان رسولو هڅه په کې ځان ښکاره کوي. پوښتنه دا ده:

“درون استاد صمیم صاحب، تاسې د یوې پښتو او کره پښتو په دودولو کې ډېرې هڅې کړې دي. تاسې یې نوي او ځوان کول ته د خپلولو څه وړاندیز لرئ؟”

په مرکه کې له دې پوښتنې څخه دمخه د صمیم صاحب د شخصیت د دوی د زده کړو او د دوی د تدریسي، علمي او ادبي خدمتونو په باره کې یوه مطالعه شوې ده، چې لنډیز یې د دې مرکې په پیل کې پخپله د خبریال له خوالیکل شوی دی او دې ته ضرورت نه دی پېښ شوی چې له صمیم صاحب څخه په خپله دده د شخصیت په باره کې پوښتنې وشي.

د پوښتنې لومړنۍ برخه يعنې دغه مطلب چې "درون استاد صميم صاحب تاسې د يوې پښتو او کره پښتو په دودولو کې ډېرې هڅې کړې دي..." "په زړه پورې هڅوونکي اړخ لري چې په يوه مرکه کې يو شخصيت ښه په خبرو راوستلی شي. زما له نظره ددې مرکې لومړنۍ پوښتنه له دې حېثه هم ډېره يوه کاميابه پوښتنه ده.

په فني لحاظ دا مرکه يو بل غوره خصوصيت هم لري هغه دا دی چې په مرکه کې د پوښتونکي او ځواب ويونکي د تجربو ساحې سره او بدل شوي دي. دغه خصوصيت ددواړو خواوو تر مينځ افهام او تفهيم آسانه کړی دی. يعنې دا چې د يوې پښتو او کره پښتو ميلان د دواړو خواوو د خبرو سبکونه يا ستايلونه سره يو شانته کړي دي. داسې يوه موضوع د يوې مرکې په کاميابولو کې ډېر لوی لاس لري.

په خپل ژوند کې مې د داسې يوه مرکه ترخه تجربه کړې ده، چې په هغې کې د پوښتونکي او ځواب ورکوونکي د تجربو ساحې يوه له بلې څخه ليرې پرتې وې. زه، زما د ځوانۍ په يوه مرحله کې، د هغه وخت د کابل پوهنتون رئيس پوهاند اصغر ته، د اصلاح ورځپاڼې د خبريال په توگه استول شوی وم، چې استادانو ته د علمي رتبو په باره کې ورسره مرکه وکړم. دا کار په افغانستان کې نوی پيل کېده، موضوع ډېره مهمه وه، د مرکې لپاره سوالونه هم مرحوم محمد ابراهيم عباسي چې هغه وخت د اصلاح ورځپاڼې مسؤل چلوونکی و، د يو کاغذ پر مخ وليکل او ما ته يې راوسپارل. پوهاند صاحب وخت راکړ. خو له بده مرغه زما او دده د تجربو ساحې بېلې بېلې وې. ده په روانه دري ژبه خبرې کولې او زما دري دده له نظره کرکيچو وه. د

علمي رتبو موضوع داسې وه چې بايد ده په دې باره کې ماته (له ابتدا څخه نيولې تر انتها پورې) زيات معلومات راکړي وای دومره هم نه. ما بايد د موضوع ابتدايي معلومات دمخه برابر کړي وای يا عباسي صاحب هغه ماته ښودلي وای.

مرکې خوند ونه کړ، پوهاند صاحب ورو ورو خپله خواشيني او ستوماني ښودله، زما يو څو پوښتنو ته يې سرسري ځوابونه راکړل بالاخره يې زما د يوې پوښتنې په ځواب کې راته وويل: "په دې باره کې به زموږ اداري څانگې تاسې ته معلومات درکړي، لطفاً هلته ورشئ" زه وپوهېدل چې د چا خبره هسې مې تر ځان تېروي.

د پوهاند صاحب تليفوني پيغام زما بايسکل څخه ډېر گړندی و، تر څو چې زه دفتر ته رسېدل دده يوه خبره دمخه هلته رسېدلې وه. هغه دا وه:

"شخصي را بمن فرستاده بودی که لا اقل طرز صحبت کردن را نميدانست..."

د پوهاند دې خبرې زه مایوس نه کړم او نه يې زما په باره کې د عباسي مرحوم زړه سوړ کړ. بل وار په نظر کې وو چې زه د پوهنې د هغه وخت له يو وزير ډاکټر انس خان سره مرکه وکړم. پخوا له هغه چې زه ورسره مخامخ شم، ما د انس خان د شخصيت او سايکالوجۍ په باره کې او همدارنگه د مرکې د موضوع په باره کې مقدماتي معلومات تر لاسه کړل. کله چې زه او دی د يوې مرکې لپاره سره مخامخ شوو ما ده ته وويل: "زه په دري ژبه هغسې چې په کار دي، روانې خبرې نه شم

کولای، که اجازه را کوئ نو زه به خپلې پوښتنې په پښتو ژبه کې وکړم..."

زما په دې خبره دی لږ څه وار خطا شو، خو ژر یې ځان سنبال کړ. ویې ویل: "تاسې بالکل په پښتو پوښتنې کولای شئ، خو زه به ستاسې ځوابونه په دري ژبه کې درکوم".

هماغسې وشول سره له دې چې ژبې سره جلا وي خو د تجربو په ساحو کې بېلتون محسوس نه و، ځکه چې ما په موضوع کې دمخه یو څه مطالعه کړې وه، یا به دا ووايم چې له ځان نه مې پوښتنې کړې وې او هغو ته مې پخپله ځوابونه لټولي وو.

دې کامیابې تجربې ماته د مرکو کولو په کار کې ښه پرمختګ راوبانښه، په دې لړ کې زه له یوه داسې علمي شخصیت سره هم مخامخ شوم چې له هغه څخه پوښتنې کول په هېڅ وجه هم آسانه او ساده کار نه و. دا شخصیت د کابل پوهنتون د علومو پوهنځي رئیس د هېواد نامتو علمي څېره پوهاند عبدالغفار کاکړ و. دی په ویانا کې د اتومي انرژۍ په باره کې له یو غونډې څخه راستون شوی و. د اتومي انرژۍ په باره کې له یو نامتو فزیک پوه سره خبرې کول هغه وخت آسانه خبره نه وه، خو زه دې موضوع دومره په وېره کې نه وم اچولی هغه په دې چې ما پخپله په اصلاح ورځپاڼه کې د اتومي انرژۍ په باره کې په آسانه اخباري ژبه ځینې مقالې ولوستلې.

کله چې زه ورغلم پوهاند صاحب په مینه زما هرکلی وکړ، د چایو یوه پیاله یې زما مخې ته کېښودله، بیا یې راته وویل: "وار خطا کېږه مه، زه خپل شاگردان ډېر آسانه پوهولای شم...". دا خبره یې چې

وکړه د یوې الماری مخې ته ودرېد د هغې له یوې برخې څخه یې څو رسالې او مجلې راوايستلې، هغه یې په مېزو اچولې ورسره یې وویل "دا ستاسې یو ځواب". بیا ورغی د الماری له یوې بلې برخې څخه یې څه نور کتابونه راوايستل ویې ویل "دا یې ستاسې بل ځواب". د یوې بلې برخې نه یې څه نور کتابونه هم راوايستل ویې ویل "دا به هم ستاسو پوښتنو ته ځوابونه ووايي ښه اوس نو خپلې پوښتنې کوه...". رښتیا به وایو د پوهاند صاحب دې حرکاتو زه یو څه وار خطا کړم، د یو ښه دوستانه ماحول د پیدا کېدو لپاره مې وویل:

- "اورېدلي مې دي چې ویانا ډېر ښه ښار دی، هیله ده هلته ستاسې غونډه په ښه توګه سرته رسېدلې وي"

د پوهاند صاحب ځواب په بله خوا روان شو:

- یه! یه! زموږ غونډه په زړه پورې نه وه. دا سیاستمداران هم عجیب خلک دي. په هېڅ شي قانع نه دي، ښې ښې نجونې او ښه ښه... دوی ته رسېږي، موږ خو د سیاست میدان دوی ته پرې اېښی دی، دوی بیا راځي زموږ علمي غونډې هم اخلاوي... په کنفرانس کې د اسرائیلو او عربو تر مینځ شخړې راپیدا شوې، دوی زموږ علمي مجلس له جنجالونو څخه ډک کړي.

د پوهاند خبرې تر دې هم اوږدې شوې، ما په داسې حال کې چې د پوهاند خبرو ته مې غوږ نیولی له ځان سره مې هم محاسبه کوله، خپل دې مسولیت ته ډېر متوجه وم چې بې ځایه پوښتنه مې کړې ده، ځکه خو د پوهاند خبرې په بله لاره روانې دي. نو مې په یوه مناسبه وقفه کې د پوهاند صاحب خبرې ورپرې کړې:

“پوهاند صاحب زه باور لرم چې تاسې په کنفرانس کې له اټوم څخه د سوله ییزې استفادې په باره کې د افغانستان دریځ په نښه توګه څرګند کړی دی، لطفاً په دې باره کې راته یو څه ووايئ.”

هو! ما په دې علمي غونډه کې هغه ساحې وشمېرلې چې هلته له اټومي انرژۍ څخه استفادې ممکنې او ګټورې دي.

په دې باره کې د عملي اقداماتو څه هیله کېدای شي او که

نه؟

هو! کېدای شي ما مخصوصې کومیتې ته سپارښتنه وکړه چې افغانستان ته خپل یو هیات راوستوي او زموږ هېواد له اټومي انرژۍ څخه د سوله ییزې استفادې له نظره مطالعه کړي. دوی زما دغه سپارښتنه په علاقه مندی سره ومنله. زه هیله لرم چې په نژدې راتلونکي کې به دغسې یو هیات راشي...

د پوهاند صاحب وروستنی ځواب ماته هغه موضوع په لاس راکړه چې ما د خپل رپوټ په لید کې راوستلی شوی. نورې خبرې یې په تفصیلاتو کې راغلې. د سیاستمدارانو تر مینځ شخړې د لاندې په پس منظر کې ولوېدې...

بښنه غواړم. خبرې راڅخه یو څه اوږدې شوې، چاره نه وه. زما د ځینو تېروتنو او تجربو یادونه ضروري هم وه. رابه شو خپله موضوع به بیا راوینیسو. د ګوربت مجلې له یو شمېر ډېرو مهمو شخصیتونو لکه پوهاند اکاډمیسن رشاد، ډاکټر عبدالوکیل، ډاکټر راج ولي شاه خټک، مولوي محمد یونس خالص او نورو سره مهمې او ډېرې په زړه پورې مرکې کړې دي. خو په فني لحاظ له ډاکټر عبدالولي وردګ او

استاد صمیم سره مرکې یې په خاصه توګه د یادونې وړ دي، ځکه چې خبریالانو د مرکو تر پیل کېدو دمخه د موضوعاتو او هم د هغو شخصیتونو په باره کې یو څه مخکینی مطالعې کړې دي او د پوښتنو ټول بار یې د هغو کسانو په اوږو نه دی اچولی چې مرکې ورسره شوې دي.

تر دې ځایه موږ له خپل ځان سره د مفاهمې او مصاحبې په موضوع او د هغې په ضمن کې، د تجربو د ساحو د یو شان ته کېدو په باب په لنډه توګه بحث وکړ. خو که چېرې له ډله ییزې مفاهمې سره د مصاحبې اړیکې له نظره واچوو نو زموږ موضوع به په هر لحاظ نیمګړې پاته شي.

ډله ییزه مفاهمه د مفاهمې له دوو نورو شکلونو څخه څو غټ توپيرونه لري. په دې مفاهمه کې اورېدونکي، لیدونکي یا لوستونکي یو کس نه دی، بلکې عام ولس یا عام ولسونه یې مخاطبین ګڼل کېږي. له ځان سره د مفاهمې یا د مخامخ مفاهمې لاره لنډه نور څوک یا نور شیان د استوونکو او اخیستونکو تر مینځ بندیزونه نه لګوي. خو په ډله ییزه مفاهمه کې ګټې کیپران (Gate keepers) د خرڅگیرانو یا پاتک والانو په څېر، د مفاهمې یا مخابري جریان له بېلابېلو خنډونو سره مخامخ کوي، دا ګټې کیپران هغه کسان دي چې د مفاهمې مواد او وسایل، د کار په جریان کې، لاس په لاس ګرځوي او هغه تخنیکي وسایل هم په ګټې کیپرانو کې راځي چې د مفاهمې یا ابلاغ مواد لاندې باندې کوي یا یې له یو شکل څخه په بل اړوي.

د هغو وفاقو له امله چې گټه کيپران يې د ډله ييزې مفاهمې په جريان کې را پيدا کوي، په دې ډول مفاهمه کې د غبرگون پروسه يا په فني اصطلاح فيډ بېک (Feed back)، د مفاهمې د دوو نورو اشکالو د فيډ بېک په نسبت ځنډنې کوي. يعنې يو راپورتر، يا يو نطق يا يو ليکوال د خپلې ليکنې، وينا يا مرکې له انعکاس څخه ژر نه خبرېږي. کېدای شي چې د تخنيکي وسايلو او نورو امکاناتو په پراختيا سره د ډله ييزې مفاهمې فيډ بېک يو څه گړندی شي. په دې ساحه کې د امريکې نېغ راپوډ د افغانانو لپاره د مرکو د ځينو پروگرامونو په جوړولو کې يو څه پرمختگ کړی دی. ځکه په دې پروگرامونو کې ډېر ځله د نظرياتو انعکاس ډېر ژر اورول شوی دی. په دې وختو کې د پاکستان تلويزيون د ځينو نورو تلويزيونونو په تقليد د مرکو داسې پروگرامونه کله کله وړاندې کوي چې په هغو کې غبرگون يا فيډ بېک څه ناڅه گړندی شوی دی. مثلاً دوی کله کله د يو ايالت گورنر يا د مرکزي کابينې کوم وزير تلويزيون ته وربولي او د يو ژوندي پروگرام له لارې هغه له خلکو سره مخامخ کوي. يو زيات شمېر ژورناليسټان پوهان، سياست وال او نور خلک ورته مخامخ ناست وي، گورنر يا وزير د حاضرينو پوښتنو ته ځوابونه وايي. له ټولني څخه هم د تيلفون يا اي مېل له لارې پوښتنې راځي چې ځوابونه ورته ويل کېږي.

دلته ددې مطلب په راولو سره زما مقصد دا نه دی چې د گوربت غوندې يوه بې وسه دوه مياشتنۍ مجله دې حتماً د خپلو مطالبو د لوستلو لپاره د تلويزيون د کتونکو په څېر هغومره ډېر خلک ولري او بيا دې د دوی تر مينځ فيډ بېک هم ډېر گړندی وي، خو

ددې مجلې ځوان او ډېر فعال کارکوونکي دا کولای شي چې د مصاحبې لپاره د هرې يوې پوښتنې د جوړولو په وخت کې د زرگونو علاقه مندانو اړتياوې، غوښتنې، احساسات، ذوقونه او د دوی احتمالي عکس العملونه په نظر کې ونيسي.

تکره ژورناليسټان د مهمو او په زړه پورې حقايقو د ترلاسه کولو په مقصد د مهمو پوښتنو د تخليق لپاره له خپلو ځانونو سره ژورې مفاهمې او مصاحبې ته ډېر زيات ضرورت لري. زما هيله دا ده چې د گوربت مجلې مرکه کوونکي هم له دې لارې داسې پوښتنې تخليق کړي چې د ډېرو خلکو د غوښتنو يا هيلو ترجماني وکړي او ډېرې خولې ورباندې آفرين ووايي.

ادب او ژورناليزم

د افغانستان يو ښه فيچر ليکونکي سراج وهاج هغه وخت چې د کابل د مشهورې ذوقي مجلې "ژوندون" مسؤل مدير و، د "عکسونه خبرې کوي" تر عنوان لاندې يې ځينې داسې عکسونه چاپول چې هر يو يې د زرگونو الفاظو او کلماتو ارزښت درلود. يو عکس يې په يوه مېلمستيا کې د نامتو اديب مرحوم استاد عبدالروف بېنوا او د يو پخواني ژورنالست ښاغلي محمد خالد روښان له يو ملاقات څخه اخېستل شوی و. په دغه عکس کې ښاغلي روښان د خپل لاس څپېره داسې پر اړخ سره پر مېز لگولې وه چې د دوی دواړو تر منځ يې د يوه درېدلي دېوال حالت غوره کړی و. په عکس کې څرگندېده چې روښان- بېنوا ته خپلې دواړې سترگې ښې نيولې دي او د مرحوم بېنوا څپرې د حيرانتيا ښه لرله.

تر دغه عکس لاندې يو ډېر لنډ مطلب ليکل شوی و او هغه هم د ښاغلي روښان له خولې څخه وتلې دا خبره وه چې "بالاخره ژورناليزم له ادبياتو څخه خپله لاره بېلوي..." له هماغه وخته تر نن پورې په ځينو ليکوالو کې داسې انگېرڼه پيدا شوې ده چې گواکي د ژورنالستيکي او ادبي ليکنو تر منځ لوی واټن شته؛ خو حقيقت داسې نه دی. يوازې د تنوع او ويرايتۍ په کوڅو او دهليزونو کې ژورنالستيکي ليکنې له سمبوليکو او علاماتي ادبياتو څخه خپله لاره بېلوي. خو د ادب له

نهم څپرکی

ادب او ژورناليزم

هغې ښځې په باره کې جوړېږي چې پر لېچو يې د سرو زرو د وښيو تر څنګ د سرو وینو بنگرې هم جوړ شوي وي. په فيچر ليکنه کې هم له ادبي او هم له ژورنالستيکي مهارتونو څخه کار اخيستل کېږي او پېښو او پديدو ته په ژور نظر کتنه دغو مهارتونو ته وده ورکوي. که څه هم يو ښه فيچر ليکونکی ښه راپورتر کېدای شي، خو ځينې ښه راپورتران شته چې فيچر ليکونکي نه دي. ډېر داسې خبرونه خپرېږي چې د خبر ليکونکي نوم ورسره نه ليکل کېږي خو له فيچرونو سره د ليکوالو نومونه ليکل کېږي ځکه چې فيچرونه د ممتازو ژورنالستانو او تکړه ليکوالو له خوا ليکل کېږي، فيچر ليکنه يې نقشي او بې پلانه کار نه دی. تل فيچرونه په ژوندي او جالب عبارت سره چې لوستونکو ورجلبوي پيلېږي. په فيچر کې جالب مطالب داسې يو له بل سره او بدل کېږي چې دا په زړه پورې لړۍ له شکېدو څخه ساتي. د فيچر لپاره يو روښانه سکېچ جوړېږي او په هغې کې هغه په زړه پورې ضروري حقايق تحليل او تجربه کېږي چې د فيچر ليکلو باعث گرځي. د فيچر موضوع بايد داسې وي چې خلک ورته لېوالتيا ولري. نه داسې موضوع چې يوازې ليکوال يا ژورناليست ته په زړه پورې وي.

د فيچر يوه نمونه:

د “Refugee” مجله چې په ژنيو کې له مرکزي دفتر څخه خپرېږي. کله کله د نړۍ د لالهاندو، ستومانو، پرېشانو او مايوسو مهاجرينو حالات په عاطفه پاروونکې فيچرې ښه هم ليکي. د دې مجلې په يوه گڼه کې داسې يو لنډ فيچرې خبر خپور شوی دی:

چوکاټ څخه نه وځي. لکه څنګه چې په يوه دهليز کې شعر او شاعري، ناولونه، لنډې کيسې، ډرامې او داسې نور ادبي اصناف يو له بل څخه لارې بېلوي ژورناليزم هم تر هماغه دهليز پورې له نورو ادبي اصنافو سره د خپلو هنري په تېره بيا د فيچرې ليکنو په مرسته ملگرتيا کوي. فيچرې ليکنې په حقيقت کې د ادبياتو يو بل تکاملي پړاو رابښي.

فيچر (Feature) د لاتيني ژبې (Facture) څخه اخيستل شوی دی. په انگرېزي کې دا لفظ د ښې، څېرې، شکل بېلوونکې نښې، فارقه علاقې، نندارې او ښوونې معناگانې لري. د ژورناليزم زياتره استادان وايي چې فيچرې ليکنه يوازينۍ وسيله ده چې له اليکټرانیک ماس ميډيا (راډيو-تلويزيون) سره يې د مطبوعاتو اخبارونو او رسالو، سيالي برابر ساتلې ده. يو پاکستاني ليکوال عبدالله ملک وايي چې “فيچر د ادب او صحافت امتزاج دی”. مجيب الرحمن شامي ليکي چې د واقعاتي حقايقو داسې ډول يو رپورټ چې انشايي ښکلا ولري فيچرې بلل کېږي. ضياء الاسلام انصاري ليکي دا فيچر دی چې د راډيو او تلويزيون د چلنج په وړاندې يې اخبارونه ژوندي ساتلي دي او دا صنف د ژورنالستيک اسلوب او ټکنیک ډېره کاميابه بڼه ده.

د ژورناليزم يو افغان استاد پوهاند حبيب الرحمن هاله يو فيچرې خبر داسې راپېژني چې که د يوې پېښې په باره کې، که څه هم هغه دومره جدي نه وي په خاص ادبي مهارت سره داسې يو ډراماتيک خبر وليکل شي چې هغه زياته توجه راجلب کړي نو دا به يو فيچرې خبر وي. مثلاً: که د کابل په ده افغانانو باندې د ويشتل شوي راکټ له پېښې څخه څو ډوله خبرونه جوړېږي نو فيچرې خبر به د

له حبشې څخه راغلی یو تور پوستی مهاجر ۲۷ کلن "اندامکاسا" چې ټوله شپه یې د نیویارک په هوټل کې کار کاوه او د هوټل صفایي یې لوی کار و، د خپلې مزدورۍ پیسې ډېرې ټینګې ساتلې. دی یوه ورځ په واشنګټن کې د UNHCR دفتر ته ورغی خو دا ځل ده د څه غوښتلو لپاره لاس وړاندې نه کړ، بلکې هغه یې په خپل جیب وواهه او زر ډالره یې ورڅخه راوايستل. ده دا پیسې د دفتر مشر ته ونيولې وې وبل:

واخلئ! دا پیسې د افریقا مهاجرینو ته یې ورسوئ. ده د پیسو د سپارلو په وخت کې دومره وویل چې دا دومره پیسې نه دي چې د مهاجرینو د نړیوالې مؤسسې څلور کاله د مخه په کمپونو کې په ده باندې لګولې دي. کله چې د ده خوله وپلټل شوه نو نورې خبرې هم ورڅخه راووتلې ده وویل: زه ۹ کلن وم چې مارکسېسانو زما په هېواد کې واکمني ترلاسه کړه. دغه انقلاب زما او زما د کورنۍ لپاره لویې رېرې پیدا کړې. زما پلار د حبشې په ختیزه خوا د هاربیچ په سیمه کې د قهوې یوه کرونده او پینځه کورونه درلودل. ده به له نورو بزگرانو څخه هم قهوه په بیه راټیوله. ښار ته به یې د خرڅلاو لپاره وړله مارکسېستان راغلل زما د پلار د گټو وټو مخه یې ونيوله ورسره یې دا وویل: که انقلاب لاره داسې وي نو....

ده ته هېڅ شی پاتې نه شول، له دغه امله لېونی غوندې شو. عقلي او عصبي ډاکټر د ده تداوي پیل کړه. خو ناروغي یې کمه نه شوه لایزاته شوه.

پلار مې یوه شپه لوی چاقو راواخيست زما په مور او ورور یې حمله وکړه، دواړه یې ووژل. پولیسان راغلل دی یې د بنديخانې په لور راوان کړ. په دې توګه په هماغه شپه یو بل انقلاب راغی چې دغه

انقلاب زموږ په خپل کور کې تخریبي بدلون راووست. د دې دواړو انقلابونو په نتیجه کې ماته په خپل کور او خپل هېواد کې څوک او څه راپاتې نه شول زه ۱۳ کلن وم چې د مهاجرینو په لویه ټولنه ورګډ شوم.

دا فیچري خبر چې د یوې ښکلې افسانې رنګ او خوند هم لري، په ډېره ساده ژبه لیکل شوی دی. د دې د ساده ګۍ دلیل یوازې دا نه دی چې په هغه کې د یوې بېطرفه نړیوالې موسسې نشراتي پالیسي په نظر کې نیول شوې وه، بلکې په هغه کې د یوه خاص ژورنالېستک سبک پیروي شوې ده. په دې سبک کې حقایق د ښکلو الفاظو په لطیفو او ورینمینو پردو کې پټ نه دي ساتل شوي. د فیچر عاطفي جنبه ډېره قوي ده خو له استعارو او تشبیه ګانو څخه په کې کار نه دی اخیستل شوی، بلکې د مخ لوڅو حقیقتونو څېرې په خپله هم جالبې دي او هم عاطفه پاروونکې. د دې خبرې معنی دا نه چې ژورنالېستيکي سبک یا فیچري لیکنې، استعارې او تشبیه ګانې یې ارزښته ګڼې بلکې صحافي لیکنې په مناسبو ځایونو کې له تشبیه ګانو او استعارو څخه کار اخیستل د فصاحت او بلاغت له ضروریاتو څخه بولي. دغه به هغه موارد وي چې په لنډو الفاظو کې د یو جامع مطلب د څرګندولو ضرورت پېښ شوی وي. خو دا استعارې او تشبیه ګانې باید ډېرې مبتدلي او سولېدلې نه وي بلکې هغه باید نورې ښې ولري او د نویو حقایقو ښکارندوی وي.

د ژورنالیزم پروفیسرانو د هغو خبرونو لپاره چې عاطفي جنبه یې زیاته وي د معکوس هرم شکل غوره کړی دی. دا ډول خبرونه کټ مټ د لنډې کیسې په بڼه لیکل کېږي. لکه څنګه چې د لنډې کیسې په لیکنه کې پیاوړې تخیل ته ضرورت پېښېږي، په دې ډول لیکنه کې

هم همدغسې يوه تخيل ته اړتيا زياته وي. توپير يې دا دی چې په لنډه کيسه کې فکتونه د تخيل په طاقت تخليق کېږي، خو د فيچري خبر په ليکنه کې پياوړی تخيل د داسې دقيقو سوالونو له تخليق سره مرسته کوي چې د ځوابونو په ميندلو سره يې مهم، په زړه پورې واقعي خو خيال انگيزه حقايق او واقعيتونه رابرسېره کېږي، له دې لارې داسې نادر، جالب او دلچسپ حقايق ترلاسه کېږي چې کله کله حتی د تخيل موشگافي هم ورته د حيرانتيا گوته په غاښ نيسي. د ژورناليزم استادانو د جدي خبرونو تر څنگ د فيچري ليکنو لپاره پرانيستې لاره پرې ايښې ده. له دې کار څخه د دوی مقصد دا دی چې د فيچري خبرونو له لارې هم د حقايقو لپاره د خلکو لورې ليرې کړي او هم د دوی ادبي او هنري تنده ورباندي ماته کړي. له بلې خوا فيچري خبرونه د تکراري جدي خبرونو او نور مبتدلو موضوعاتو ستوماني له مينځه وړي. مثلاً: ترافيکي پېښې اوس په زياترو ټولنو کې له تکراري پېښو څخه بلل کېږي، خو که د کومې ترافيکي پېښې د يو خبر عنوان داسې وي چې "يوې غومبسې يا غالبوزې موټر چپه کړ" دا ډول عنوان به يوازې د يوې سمبوليکې کيسې عنوان نه وي بلکې هغه به په يوه ترافيکي پېښه باندې د يوه فيچري خبر عنوان هم وي چې دغه ترافيکي پېښه يې له نورو ورته پېښو څخه جلا کړي او له تنوع څخه په کې کار اخيستل شوی دی کله چې د دې ترافيکي پېښې په باب ډېرې زياتې او دقيقې پوښتنې شوي، په نتيجه کې ځينې حقيقتونه رابرسېره شوي دي چې ډراماتيک رنگ او خوند لري. په دې توگه د پېښې اصلي عامل يو کمزوری موجود (غومبسه) ده چې لوی او دروند موټر يې چپه کړی دی. هغه څنگه؟ داسې چې غالبوزې يا غومبسې ډرېور په لاس چيچلی او د ده اعصاب يې له کنترول څخه

ايستلي نو موټر په حقيقت کې غومبسې چپه کړی دی. له بده مرغه دا يوازې غومبسې نه دي چې په حساسو وختونو کې ډرېوران چيچي او اعصاب يې خرابوي، بلکې د اندېښنو او پريشانه افکارو لپمان او ماران تر غومبسو زيات، په حساسو لحظو کې انسانان له کنترول څخه وباسي. مور دلته د دوو داسې ډرېورانو مثالونه وړاندې کوي چې د اندېښنو لپمانو او مارانو چيچلي او خپل موټرونه يې له نورو سره جنگولي دي. له يوې پېښې څخه د ژورناليزم يو پروفېسر ډېر پخوا يو فيچري خبر جوړ کړی دی او له بلې خوا يې زموږ يو ځوان اديب سمبوليک وزمه کيسه جوړه کړې ده. د پروفېسر د فيچري خبر لنډه ځاکه په دې ډول ده هغه چې نن له خپل کور څخه روانېده مېرمنې ورته وويل: احمده! ته هره ورځ په يوه تياره کې له کوره وځې په بله تياره کې کور ته راځې. ستا کوچنيان د بابا نارې وهي خو تانه شي ليدلی ځکه چې هغه ستا د تلو او بېرته راتللو په وخت کې بیده وي... احمد چې د خپلې مېرمنې دا خبرې واورېدې، څو شېبې په اندېښنو کې ډوب شو، بيا يې يوازې دومره له خولې ووتل:

دا به، که د خدای رضا وه، کور ته زما وروستنی ناوخته راتگ وي. د احمد اصلي کار او دنده معلمي وه. خو په خپله تنخوا يې گوزاره نه کېده، نو دی مجبوره و چې د معلمۍ له وخته وروسته ټکسي هم وچلوي. په دغه ورځ چې دی له خپل کور څخه ووت يوه ټوټه لار يې وهلې وه چې پر يو بل موټر مخامخ ورغی. دواړه موټران سره ټکر شول. په نتيجه کې د احمد دا خبره رښتيا شوه چې "دا به يې خپل کور ته وروستنی ناوخته ورتگ وي".

د هغې سمبولیک وزمې کیسې لنډیز چې زموږ ځوان ادیب زرین انځور لیکلې او د سپېدې په مجله کې خپره شوې ده، په دې ډول دی:

”...په یوه زاړه مهاجر شوي موټر باندې، د ده له طاقت څخه زیات بار وړل کېده، د ده خپلې خونې ته نه کتل کېدل او د ده د میل په خلاف زیات چلول کېده. دی د ماهیپر د یخو اوبو په ارمان و ځکه چې د دغه ځای په تودو اوبو د ده تنده نه ماتېده او زړه یې نه ورباندې یخېده د یخو اوبو لپاره د همدغسې یوې تلوسې او اندېښنې په وخت کې نارې شوې.

یا الله خیر!

خیر یا الله!

او د سورلیو له همدغو کرېکو سره، دی له یو تور عسکري گاډي سره مخامخ جنګېدلی و. لکه چې غلام صابر استاد هم د خپل بنز په څېر همدغو سوچونو له ځان سره بیولی و.

د کیسې له پای څخه څرګندېږي چې اصلي پرسوناژ، غلام صابر استاد دی چې د یو جامد او بې شعوره موټر د زړه یا دماغ په حیث د موټر د خوړمنو احساساتو مرکز دی. او د موټر د ټکر ذمه واري په غاړه لري. اصلي مسؤلیت بیا هم د ده پرېشانه افکارو ته راجع کېږي.

حقیقت دا دی چې پرون زموږ او نورې نړۍ لپاره ترافیکي پېښو ډېره تکراري جنبه درلوده. سره له دې هم یو شمېر حساسو لیکوالو نه غوښتل چې له هغو څخه راپیدا شوې ډېرې غمجنې خاطرې تېرې او هېرې شي. چا هغه په فیچري سبک لیکلې او ځینو نورو ډول ډول کیسې ورڅخه جوړې کړي دي. مګر اوس له بده مرغه

زموږ په هېواد کې، د وژنو په میلو نو پېښې له ترافیکي پېښو څخه زیاتې تکراري شوې دي. هغه وخت چې موږ له خارجي دښمنانو او د دوی له ګوډاګیانو سره په مخامخ جګړه بوخت وو، نو وژنو د ویاړ یا د زړه د یخېدو بڼه درلوده. تنظیمي یا حزبي خپرونو له دومره زیاتو شهیدانو څخه د ډېرو لږو کسانو لنډې سوانح ولیکلې او د شهادت خاطرې یې د تاریخ حافظې ته وسپارلې د دې شهادتونو ډېر مهم خصوصیات او عاطفه پاروونکي جزئیات ډېر کم په فیچرونو او نورو ادبي اثارو کې منعکس شول. چې له ځینو څخه یې سمبولیکې کیسې هم جوړې شوې چې په هغو کې د بهرنیو انګېزو پر ځای له داخلي او روحي کشمکشونو څخه زیات کار اخیستل شوی دی. یو مثال یې یوې ادبي، انتقادي غونډې ته د ځوان لیکوال ایمل پسرلي د (درې په درې) سمبولیکه کیسه ده چې په هغې کې د یو قاتل په ضمیر کې د خیر او شر تر منځ د یوې شخړې څېره په بڼه توګه ایستل شوې ده.

که څه هم شعرونه او سمبولیک منثور آثار د ادبیاتو له ډېرو ښکلو اصنافو څخه دي خو د هغو هنري چوکاټونه داسې جوړ شوي دي چې د مهمو حوادثو ټولو مهمو او جالبو جزئیاتو ته انعکاس نه شي ورکولی. له بلې خوا د ځینو پېښو ماهیت او خصلت داسې دی چې په هغو کې خارجي عوامل تر داخلي یا روحي جهان توپاني او بحراني زمانې د ټولو اجتماعي او نفسیاتي ماهیتونو د تجسیمولو لپاره یوازې د ادب سمبولیکه ژبه کافي نه ده. بلکې په واضحه او روښانه ژبه د حقایقو څرګندونه له لومړنیو ضروریاتو څخه بلل کېږي، که چېرې د سپینو خبرو لپاره امکانات موجود نه وي نو بیا د زړونو د سپکولو لپاره سمبولیکې لیکنې وروستنۍ چاره ده.

د یو تصادف له مخې د دې موضوع د لیکنې په وخت کې د پاکستان د انگریزي ورځپاڼې "نیوز" هغه گڼه تر لاسه شوه چې د کراچۍ د "بزم علم و دانش" له خوا د یوې جوړې شوې علمي او ادبي غونډې رپورټ په کې خپور شوی و. دا غونډه د یو پاکستاني لیکوال سعید پرویز د لنډو کیسو پر مجموعه "بازیگر" باندې د بحث کولو لپاره جوړه شوې وه، لومړنۍ موضوع چې په دې غونډه کې بحث کولو ته وړاندې شوه دا وه چې د سبمولونو، استعارو او تشبیهاتو په کار اچول په قصدي توګه د مفاهمې په لاره کې خنډونه اچولي دي. اوس چې په پاکستان کې مارشالا نه شته نو بیا حقایق ولې په برینډ ډول بیان نه شي.

ما ته د دغه مطلب په لوستلو سره د افغانستان د "غوره نثرونه" د لیکوال مرحوم استاد گل پاچا الفت داسې یوه لیکنه سترګو ته ودرېده:

"نڅه" او "خبره" دواړه د تانیث علامې لري... اوس چې زمانې د بنځو مخونه لوخ کړي دي خبرې هم باید له پردې څخه راوځي...

پخپله الفت صاحب د وینو زلمیانو د تحریک د چلېدو په وخت کې یو خاص خوندور ادبي او انتقادي سبک درلود چې د سمبولیک نثر رنگ یې زیات و. خو کله چې دی له خپل ملي او اصلاحي نظر سره د ډیموکراسۍ لسیزې ته راوړسېد او د خپل هېواد په پارلمان کې کېناست، نو بیا یې نه غوښتل چې د زړه د خبرو مخونه په رنگینولو پټو او یا پورني کې پټ وساتي.

په سیاسي ملاحظو سر بېره ځینې نور دلایل هم شته چې د هغو له مخې ځینې کسان د خپلو خیالاتو او زړه د پټو خبرو د بیانولو لپاره سمبولیک ادب غوره گڼي او کله کله ورته ضرورت هم لري. مثلاً د

تماس مجلې په ۴-۵ گڼه کې د بناغلي نظر پاییزې د "وینې" په نوم افسانې اصلي موضوع (Theme) د یو لړ اجتماعي مشکلاتو په وجه له سمبولیکې ژبې څخه پرته په بل ډول نه شي بیانیدلی. خو ځینې کسان بې له دې چې ضرورت په نظر کې ونیسي یوازې د تفنن لپاره سمبولیکې افسانې لیکي. دا غالباً هغه کسان دي چې هر شي ته د ښکلا او خوند له نظره گوري. یوه امریکایي لیکوال (Enroflhone) د لنډو کیسو په باره کې لیکلي دي: د کلماتو تحت الفظي معناوې د انسان د فکر او احساس د بیانولو لپاره کافي نه دي. د افسانو ژبه باید له داسې استعاروي ذرایعو څخه ډکه وي چې د افسانو سبک ته ښکلا وښيي او هم په کې ژور والی راولي. دا ذرایع سمبول، استعاره، قیاس اغراق مبالغه او داسې نور دي. له بلې خوا په هغه ادبي سیمینار کې چې څو کاله دمخه، په مشترکه توګه د آزاد افغانستان د لیکوالو د اتحادیې او د افغانستان د کلتوري موسسې له خوا جوړ شوی و. یو شمېر ځوانو لیکوالو "ابهام" د لنډو کیسو لپاره یو مهم عنصر وباله خو چې لنډې کیسې د بېدل او کاظم خان شیدا د اشعارو مقام ته هسکې کړي.

دا پر خپل ځای کې یو ښه نظر دی چې په معاصرو ادبیاتو کې د کلاسیکو ادبیاتو خوند او عظمت وساتل شي، خو د دې خبرې ضرورت هم ډېر زیات محسوس دی چې اوسني انسانان چې د ډول ډول رڼاګانو په زمانه کې ژوند کوي، یوې داسې روښانه ژبې ته ضرورت لري چې د ژوندانه ډېره تیاره ګوتونه ورباندې راڅرګند کړل شي.

دا بده خبره نه ده چې سمبولیک ادب د "ژورو فکرونو او لوړو خیالونو" د خاوندانو د کلاس یا قشر په خدمت کې مصروف وساتل

شي. خو دا هم ډېره بڼه خبره ده چې ژورناليزم ته موقع ورکړل شي چې د خپلو خبرې فيچري ليکنو له لارې د عامو خلکو د فکري تغذيې او هنري تندې ماتولو لوی او دروند کار په غاړه واخلي.

د ژورناليزم فيچري ستايل غواړي ټولې ادبي بنکلاوې په خپله ارته لمن کې راټولې کړي. خو له ابهام، اغراق او مبالغې څخه ډډه کول يې اصلي کار دی.

ژورناليزم هم د هغو افرادو د روحي عالم (Internal) او خارجي (External) ماحول د عکاسۍ او انځورنې سره علاقه لري چې مهمې پېښې يې راپيدا کړې وي او يا مهمې پېښې ورباندې راغلې وي. خو دا کار د خيالي دنيا جوړولو له لارې نه کوي بلکې د خپلو ډېرو زياتو او دقيقو پوښتنو په مرسته واقعي دنيا تمثيولي او تجميليوي يې، په ژورناليزم کې حقايق تر الفاظو مقدم او مخکېن دي. که څوک وکولى شي چې ډېر تازه دقيق او رقيق حقايق راپيدا کړي د هغو لپاره پخپله مناسب موافق او بنايسته الفاظ راپيدا کېږي. که څوک پخپله په دقت سره د کونډو او يتيمانو او ښکو ته وگوري نو د اوبنکو په هر څاڅکې کې به داسې رڼاگانې او منظرې وگوري چې د هغو د بيانولو، تمثيلولو او تجسيمولو لپاره به مستقيماً داسې تازه، نادر او ښکلي الفاظ، استعارې او تشبيه گانې ورته پيدا شي، چې د ده ليکنې ته به نوى رنگ او خوند وروبښي. د ژورناليزم فيچري سبک له هغو استعارو او تشبيه گانو څخه مرسته غواړي چې يقيناً له فصاحت او بلاغت سره مرسته کوي. که داسې نه وي نو د ژورناليزم له نظره مهم او په زړه پورې حقايق خاصه ښکلا لري چې د بې ځايه استعارو او تشبيه گانو هغو خالونو او نکريزو ته ضرورت لري چې طبعي ښکلا ته نور رنگونه ورکوي. د ژورناليزم له نظره له بې ضرورته سمبولونو،

استعارو تشبيه گانو او کنايو څخه ډکه ليکنه د داسې منقوشو هېندارو يا ښښو حيثيت لري چې په خپله ډېر بنايسته وي خو د باغونو او د باغچو د گلانو ښکلاوې يا بې اغزي له نظر څخه پټ ساتي او دا هغه ضروري شيان دي چې په هېڅ وجه بايد پټ او پټ مخي پاتې نه شي.

د ادب له ژبې سره د مطبوعاتو د ژبې رابطه

کومه بليغه، فصيح، صريحه، له ابهاماتو خلاصه، موجزه، ساده او آسانه ژبه چې ادبي فنون يې پيشنهادوي هماغه ژبه د مطبوعاتو ژبه هم ده، البته کله کله قالبونه او ظروف د دواړو ژبو ترمنځ بيلتون راولي او د شعر ژبه د خبر له ژبې څخه جلا کوي. د حقايقو او واقعيتونو له موضوع سره په ارتباط، کې د دواړو ډوله ژبو لارې سره بيلې دي هدفونه يې شريک دي. د ادب ژبه د يو حقيقت د تمثيلولو لپاره د الفاظو قيمتي تابلو جوړوي مگر د مطبوعاتو ژبه کې يې د لاسه پوره شي د هماغه حقيقت مستقيمه عکاسي کوي. که د اختناق شرايط په منځ کې نه وي د دواړو ډوله ژبو ترمنځ پولي نرۍ کېږي حتی د توحيد يوې داسې مرحلې ته رسېږي چې تقريباً يوه ژبه ورڅخه جوړه شي.

اما د اختناق په شرايطو کې د مطبوعاتو ژبه خپل وظيفې د ادب او هنر ژبې ته سپاري، په داسې شرايطو کې که مطبوعاتو څه ليکلي وي نو هغه يې په خپله ژبه نه دي ليکلي. همدا سبب دی چې په افغانستان او په نورو ډېرو هېوادو کې د ادب د ژبې د خدماتو دوره د مطبوعاتو د ژبې په نسبت زياته ده. د ادب ژبه په ډېرو سختو شرايطو کې د خپلو بهترينو وسايلو استعارو او تشبيه گانو په برکت او قوت،

خپله بقا او په مختلفو ادبي پیرایو سره یې د خپلو خدمتونو سلسله جاري ساتلې ده.

په افغانستان کې د شلمې پېړۍ په دویمه ربع کې په نسبي ډول د اختناق دله مینځه تللو یوه ډېره لنډه وقفه راغله او د هغه وخت په لویه جرگه کې د وخت د پاچا له خولې څخه ځینې داسې خبرې ووتلې چې د مطبوعاتو په ژبه یې د یو جالب تاریخي رویداد لیکلو ته زمینه برابروله، پاچا په خپله د ملت نمایندگانو ته وویل:

«تاسې د پخوا په څېر د حقایقو د څرگندولو لپاره پټه خوله مه اوسئ او هر څه چې په تاسې کېږي غلي او حیران مه ورته درېږئ خو داسې هم مه کوئ چې یوازې د دښمنانو په آوازو اچولو او د بدخواهانو په شورماشور د حکومت ټولو کونښونو او ځیگرخونیو ته د مخالفت په سترگه وگورئ...»

یو ملت ته د خپلو حالاتو څخه د خبرتیا حق ورکول د ژورنالیزم روح او د مطبوعاتو هدف دی، بې تصنع ساده وینا یا لیکنه په الفاظو، کلماتو او جملاتو کې لنډیز چې په دې وینا کې لیدل کېږي، د ژورنالستیک سبک هغه خصوصیات دي چې همدا اوس یې د ژورنالیزم او ادبیاتو پروفیسران پیشنهادوي.

له بده مرغه د هغه وخت افراطي او تفریطي حرکتونو د نوي ژوندانه لپاره زموږ د ملت یو ښه چمتووالی اخلاص وکړ. بیا نو هغه پاچا چې د ملت د نمایندگانو په مخ کې یې په خپلو ساده، بې آلیشه خبرو د افغانانو فطري ولسواکي تمثیلوله، د محترم داوي په قول ځان د امیر عبدالرحمن خان لمسی وباله. اراده یې وکړه چې د برچې په زورد اصلاحاتو په نامه خپله اراده په ملت باندې تحمیل کړي. په دې ډول هغه لنډه وقفه چې په افغانستان کې د پر له پسې استبدادي

حکومتونو ترمنځ د راڅرگندېدو په حالت کې وه ډېر ژر له منځه یوړله شوه ورسره زموږ ادبیات او ژبې د اختناق په فولادي او په ځینو مواردو کې د هنر په طلایي زنجیرونو وتړلې شوې.

د وینو زلمیانو په دوره کې یو ځل بیا ترځمکې لاندې اجتماعي تحرک او سیاسي حرکتونو د استبدادي رژیمونو څه نا څه کمزوري کړي وو، په دغه وخت کې، نویو هیلو او غوښتنو د اظهار ژبه غوښتله، خو پوهو کسانو نه غوښتل چې خپلې نظریې او غوښتنې په زړه کې غوټه کړي، دغه وخت استعاري او کنایې د کار ډیرې ښې وسیلې وې چې په هنر مندی سره په کار اچول کېدې او د دغه وخت یو خاص سمبولیک نثر یې ایجاد کړ چې د استاد الفت غوره نثرونه د همدغسې سراپو پیداوار دي. مطبوعاتو آزادي درلوده خو په خپله صریحه ژبه یې خبرې نشوای کولای، له روانو بدبختیو څخه د شکایت کولو ژبه آزاده، فصیحه بلیغه او کله کله رنگینه وه خو د بدبختیو د عواملو او عاملینو د ښودلو لپاره صریحه نه وه.

د اساسي قانون په لسيزه کې چې مطبوعاتو نسبتاً یوه څه زیاته آزادي ترلاسه کړې وه، د یو لړ بې تجربه گیو او د فني پرسونلونو د کمښت په وجه مطبوعاتو لکه چې لازم ؤ هغسې په خپله ژبه ډیرې کمې خبرې کولای شوای. په غیر دولتي اخبارونو کې یوازې د «کاروان» ورځپاڼې دا امکانات درلودل چې د خلکو د خبرتیا لپاره موضوعات را پیدا کړي او د مسایلو توضیح او تشریح لپاره څه نا څه له مطبوعاتي ژبې څخه کار واخلي، د دغه وخت زیاترو غیر دولتي جرايدو د حقایقو د بیانولو په ځای احساساتو او نظریاتو ته زیات انعکاس ورکاوه، له بده مرغه د دغه وخت مطبوعاتو د واردو شویو ایډیالوژیو د راتگ لاره صافوله. دې ایډیالوژیو چې په مطبوعاتو

حتي د هېواد د دشوري په دواړو جرگو کې يې وسيع انعکاس درلود، له يوې خوا د خلکو په اذهانو کې نوې نوې پوښتنې متراکمي کړې وې، له بلې خوا يې د مطبوعاتو ژبه د نويو سياسي لفاظيو او اصطلاحاتو ډېر دروند بار په ډېر ناخاپي ډول چې زموږ ژبو ورته قبلأ آمادگي نه لرله تحميل کړې ؤ، د «ايزمونو» اوږدې سلسلې چې د افغانستان خلکو ته يې څه مفهوم نه درلود، د مطبوعاتو ژبه ورو ورو له خلکو څخه بيگانه کوله.

د هغو انقلابونو په زمانه کې چې خلکو ته يې د جمهوريت او دموکراتيک جمهوريت په نامه نوي استبدادي رژيمونه په تحفه کې راوړل، د موهومي دموکراسۍ، مترقي او هوسايۍ په خاطر يې د خلکو د ارادو او خولو ترلو لپاره نوې او تر په خوا کلکې زولانې او زنځيرونه هم ورسره راوړي وو. د مطبوعاتو آزادي هسې يو خوب او خيال وبلل شو. ادب او هنر ته هم وربښمين پړي او مزي جوړ شول او هغه د «ايزمونو» په مورږيو وتړل شول.

د ادبياتو، هنرونو او ژبو څخه د ايجاد، تمثيل توضيح او تشريح وظيفې پاته شول. په اصطلاح نوې ادب د بيان او اظهار دغه ټول وسايل يو ځل بيا د نوي سره دخپلې پېژندنې په جنجالي مسايلو بوخت وساتل.

ادب څه شی؟ هنر يعنې څه؟ مترقي ادب کوم دی؟ د علمي نړۍ سره د ادب رابطه... او داسې نورو کليشه يي عباراتو سوالونه زياتول مگر ځوابونه يې محدودول. د ادبياتو يو پوهاند چې د ادب د تيوري په باره کې ځان د نظر خاوند بولي په يوه سيمينار کې د ادبياتو په باره کې داسې خبرې اوږدې کړې وې:

«راځئ چې لومړی دا خبره جوته کړو چې ادبيات څه ته وايي؟ دې پوښتنې ته به د سم ځواب موندلو يوه لار دا وي چې د ادبي تيوري اوږد، تاريخ له نظره تير کړو، خو دا کار اوس ځکه نه کوو چې دلته بې گتې خوندي برېښي او گران حاضرین په ښه توگه ورباندې پوهېږي، په ننني نوي او مترقي مفهوم سره «ادبيات د ټولنيز ژوندانه د واقعيتونو هنري انعکاس دی د ژبې په واسطه» په دې تعريف کې دوه سره تړلي مفهومونو پراته دي، لومړی دا چې ادبيات د ټولنيز ژوندانه د واقعيتونو انعکاس دی. په دې لحاظ ادب له علم سره کټ مټ يو شی دی ځکه چې علم د انسان په ذهن کې د عيني نړۍ د واقعيتونو انعکاس دی، نو ادبيات د علم په څنگ کې د خارجي نړۍ د حقايقو د پيژندگلوۍ او شناخت يوه وسيله ده. دويم دا چې دغه انعکاس بيا هنري بڼه لري يعنې خارجي واقعيتونه په عاطفي ژبه بيانېږي، عاطفي ژبه هماغه ده چې زموږ د ادب پوهنې په عنعنه کې ورته د «مخيل» کلام تعبيرول کارول شوی دی»

دغه پوهاند د ژبې د يو مهم ډيپارټمنټ مشر ؤ، د ده سوابق ده ته د نورو ډېرو غټو ادعاگانو مثلاً د ادب د تيوري، استادۍ اجازه ورکوي، موږ هم وايو دی هر څه دی، د ادب د تيوري استاد دی، په اصطلاح له علمي نړۍ ليد او نورو اجتماعي علومو سره د دې تيوري په رابطه باندې اوږدې خبرې کولای شي، خو د ده د دې ليکنې څخه داسې څرگندولای شو چې دی، به پوهاندوي ليکن ليکوال او ادیب نه دی، ځکه د ليکوالۍ او ادبي فنون اجازه نه ورکوي چې:

- پروگرافونه يې ډېر اوږده وي، د ده د ليکنې هغه پروگراف چې ما دغه مطلب ورڅخه اقتباس کړی دی، ډېر اوږد دی چې له ۲۲ کرښو څخه جوړ شوی دی، يو بل پروگراف يې دومره

اورد دی چې د کتاب د عادي صفحې نه هم یو سطر زیات شوی دی.

- په لیکنه کې یې د اطناب نه کار اخیستل شوی دی، حاشوی او زوایه پکې زښت زیات دي، که نه نو د دومره اوږدو خبرو څخه د ده د مقصد ټکي یوازې دا دي:

- په نوي او متفرقي مفهوم سره، ادبیات د ژبې په واسطه، د واقعیتونو هنري انعکاس دی.

- نو د هغه علم تر څنګ، له ذهن څخه د باندې د خارجي نړۍ د حقایقو د پېژندنې یوه وسیله ده چې خارجي واقعیتونه، عاطفي ژبه یا مخیل کلام بیانوي

یوازې دغه پوهاند نه بلکه د ده په څېر نور کسان چې ځانونه په اصطلاح په علمي ایډیالوژۍ مجهز بولي، کله چې د ژوند، ادب، تیوري او د علمي نړۍ لید تر منځ په روابطو بحث کوي، داسې پیچلي مسایل را پیدا کوي چې په خپله یې د حل کولو نه عاجز پاتې کېږي په تیره هغه وخت چې د ادب د تیوري د تحلیل نه مقصد د مارکسیزم د جملې فلسفې او سوفسطایي نظریاتو څخه د ژبې او ادبیاتو قربانول وي.

که د ادبیاتو موضوع د قلابي فلسفو له قالبې چوکاټونو څخه د باندې په علمي ډول تحلیل کړو نو د ادب او هنر له درې ډوله مکتبونو سره آشنا کېږو او هغه دا دي: ایډیالیزم، سوریالیزم او ریالیزم. زه دلته نه غواړم چې ددغو مکتبونو د تعریفونو په تکراري مطالبو ستاسې قیمتې وخت ونیسم بلکه غواړم چې په ډېره مؤجزه توګه د هغو د ماهیتونو مازې یادونه وکړم.

- د ایډیالیزم د مکتب پیروان د ورېښمو د چینجیانو په څېر د خولې نه نار وباسي ښکلي او نفیس شیان ابداع کوي او مطلقه ښکلا د هدف په توګه په نظر کې نیسي.

- د سوریالیزم پیروان د مېړیانو په څېر ډول ډول دانې راټولوي او سره یو ځای کوي یې د ترکیب او تحلیل پروایي نه ساتي.

- اما د ریالیزم په لاره راون کسان د شاتو د مچيو په څېر د موضوعاتو له هر گل سره ارتباط نیسي د ډول ډول گلانو عصاري راټولوي او د تحلیلولو نه وروسته یې د شاتو په څېر د مفیدو او خوږو موادو په شکل یې عرضه کوي او یو عالي مقصد په نظر کې نیسي.

د ریالیزم ادبي مکتب چې په یقیني ډول د ژوند او ادب تر منځ اړیکې پالي، جهان شموله محبوبیت ترلاسه کړی او د نړۍ د بېلو بېلو هېوادو ادب پوهانو په همدې صافه او د رحمان بابا په قول یې رویه بې ریا هینداره کې د خپلو ادبیاتو څېرې ته کتلي دي.

د افغاني ادبیاتو د یو لوی محقق مرحوم پوهاند حبیبې په قول د پښتو ادب یوه غټه برخه لکه د نورو ګاونډیو ژبو ادب د ایډیالیزم په مورې راڅرخیده خو څومره چې انسان د خپل خیال پرستی په اجتماعي ناروغیو پوهوي هومره د ادب له خیاله راګرځیدلی دی او د ریالیزم په خوا را روان شوی دی.

په دې اساس، د پښتو ادب لکه ګاونډي نور ادبیات، یوازې د بډایانو د مانیو او د عیاشانو د بزم او صله خورو شاعرانو د لاس آله نه وه، دا ادب په شفاهي او نالیکلې ډول د کوچیانو په کېږدو، د خوارانو په کوډلو، د اوبو وړونکو پیغلو په ګودرونو او د عوامو په

میلو او د جگړې په میدانونو او سنگرونو کې استعمالېده نو ادب په دې بڼه به خپله غایي مقصد نه و بلکه آله او وسیله وه.

نن سبا غربي دنیا د ریالیزم د ادبي مکتب په وروستیو تکاملي پړاوونو کې د یو خاص ژورنالستیک سبک په جوړولو چې زما د دې مقالې له خاصو مقاصدو څخه یو دی کار کوي.

له ښه مرغه په افغاني لیکوالو کې هم داسې یو تمایل راڅرگندېږي مثلاً زموږ اوسني نقاد لیکوال محترم سعدالدین شپون د همدغسې یو نوي سبک په هینداره کې زموږ د شلمې پیړۍ د دویمې نیمایي ادبیاتو شعرا و شاعری ته گوري مبالغه آمیز لقبونه، مفتونه او په اشعارو کې ډیرې تکرار شوي مبتدلې کلمې لکه (سور اوریم، طوفان یم، له غیرته اور اخلم، سره لمبه شوم، شنه لوڅره شوم، په جامو کې نه ځایېږم...) سولیدلي ترکیبونه، بایزه تخیل او مبتدلې خبرې بولي چې نه د ولس د رښتیني وضعې ترجماني کولای شي او نه د هنر په سیمه کې د هغو پرېښودل روا دي.

ژورنالستیک سبک: د جمعي ارتباط د وسایلو انکشاف په تېره بیا د الکترونیکس حیرانوونکو پرمختگونو، ژبه او د ادبیاتو ټول اصناف نوي او پخواني ادبي مکتبونه له مهم چلنج سره مخامخ کړي دي. که ژبه او ادبیات له دغو وسایلو سره ځان عیارنکړي، نو د ژبو او ادبیاتو د زرگونو کلونو خدمات او اثرات به د فضا د امواجو په طوفان کې لاهو شي او صامت فلمونه به موږ ته د اشارو په ژبه خبرې کوي، له بده مرغه سمعي او بصري وسایلو همدا اوس موږ او زموږ په څېر نورو ملتونو ته د گټو رسولو په ځای نوي معضلي را پیدا کړي دي. د خارجي هېوادو د فلمونو بازار ډېر تود شوی او زموږ

ځوانان بې له دې چې د هغو په ژبو وپوهېږي د فلمونو حرکاتو ته ځیر ځیر گوري چې منفي اغیزې ورباندې کوي.

اوس د کسیتونو د ډېرښت په سبب زموږ بیسواده وروڼه میرزا او ملا ته د کښیناستلو او خپلو دوستانو ته د خط لیکلو د احتیاج نه ځانونه فارغ بولي خپلې خبرې بې له دې چې سواد ته په اهمیت قایل شي، په کسیتونو کې ثبتوي او استوي یې، الکترونیکي ژبې له بده مرغه د سواد اهمیت راتیټ کړی دی:

موږ نشو کولای چې الکترونیکي وسایل ټول محوه کړو، او یا هغه د خپلو کورونو، بازارونو او ښارونو څخه نورو ځایو ته واستوو، خو که وغواړو خپلې ژبې له هغو سره عیارې کړو نو د زیان په ځای به ورڅخه گټې واخلو.

نوره دنیا کونښن کوي چې زړو سندرو، کیسو او متلونو ته ډېره توجه ونکړي بلکه غواړي چې د جمعي ارتباط د وسایلو د اړتیا سره سم نوي ژورنالستیک سبکونه جوړ کړي. موږ هم مجبور یو دغه کار وکړو او په دغه برخه کې د نورو له تجربو څخه گټه واخلو.

د ادبي سبک دوو څېړونکو ډونالد ای-سپیرا و مارگریټ بورلنډ د «ژورنالیزم په خپله سبک جوړوي» تر عنوان لاندې، د امریکې د اتو تنو مشهورو ناولستانو آثارو څېړل چې خپلې دا څېړنې یې د «ژورنالیزم» د درې میاشتني مجلې د ۱۹۷۰ کال د مني په گڼه کې خپرې کړې.

د دغو اتو کسو ناولستانو له جملې څخه چې د ژورنالستیک سبک خاوندان دي، سټیفن کرن (۱۸۸۰-۱۹۰۰)، تیودورد ریسر (۱۹۰۰-۱۹۲۰)، ارنست همینگوی (۱۹۲۰-۱۹۴۰) او جان هرسی (۱۹۶۰-۱۹۴۰) دي.

۶- ژورنالستیک سبک باید ساده املا او انشاؤ پیشنهاده کړي او د املايي او انشايي وحدت سره باید مرسته وکړي او د يوې معياري ژبې په جوړونه کې باید لويه برخه واخلي.

د پورتنیو خصوصیاتو له مخې په لیکنه کې باید اطناب او لفاظي څخه ډډه وشي، د ژورنالیزم یو استاد هاورډ سی. سی. هین (Howard C. Heyn) لغت پردازی د خبر او خبرې د مؤثریت په لار کې لوی مانع بولي. دی داسې یوه شنلې جمله د مثال په ډول راوړي:

«... د پولیسو مامرو په تېره اونۍ کې، له دواړو تنو سره د دوی تر کلي پورې ملګرتیا وکړه، دغه کار یې د دې احساس له مخې وکړ چې ګوندي، ځوان تورډلی، له ده سره د قاتل په پیژندنه او یا د هغه د ځای په معلومولو کې ورسره مرسته وکړي»

هین، د دغه اوږده مطلب په ځای چې (۳۳) کلمې پکې استعمال شوي دي، داسې یو لنډ مطلب پیشنهادوي.

«پولیس تېره اونۍ، له دوی سره، د هغوی تر کلي پورې ځکه ملګرتیا کوله چې ګوندي تورډلی، د قاتل په پیژندنه کې یا یې د ځای په معلومولو کې ورسره مرسته وکړای شي»

زاید الفاظ د جملې جوړښت وړانوي او د خبرې خوند خرابوي، مثلاً: «احمد د برېښنا د فابریکې څخه کتنه وکړه» د پښتو خپله محاوره نه ده، بلکه یوه تحت اللفظ ترجمه شوې جمله ده. همدا رنگه «لس تنه په قتل ورسېدل» غوندي جملې هم د پښتو له محاورو ژبې پردی والی لري. د ژورنالستیک سبک استادان په دري ژبه او بله هره ژبه کې هم د «به قتل رسیدند» غوندي جملې له مطبوعاتي ژبې څخه وباسي او پرځای یې «کشته شدند» غوندي جملې تجویزوي. خو د ژورنالستیک سبک له مخې د «اجراءات بعمل آوردند» جمله له زړو

هغه ناول لیکونکي چې د لیکنې سبک یې ژورنالستیک نه دی بلل شوی: هانري جیمز (۱۸۰۰-۱۹۰۰)، ایدت وارتون (۱۹۰۰-۱۹۲۰)، تامسن و الف (۱۹۲۰-۱۹۴۰) او ترومن کپوت (۱۹۴۰-۱۹۶۰) دي.

د لیکنې ژورنالستیک سبک چې د تیرې پیړۍ په جریان کې یې د جمعي ارتباط د اړتیا سره سمه وده کړې ده، لاندیني خصوصیات لري:

۱- ښه لیکنه هغه ده چې لنډې، لنډې، یوه له بلې سره مربوطې جملې پکې راوستل شوې وي. په دغو جملو کې لنډ او ساده کلمات چې معنی او تلفظ یې آسانه وي په کار اچول شوي وي.

۲- پروګرافونه یې لنډ او موجزوي چې هر یو یې په خپل ځان کې تکمیل شوی وي، که چیرې د لیکنې څخه کوم یو یې حذف کړل شي د موضوع عمومي مفهوم ته زیان ونه رسوي.

۳- لنډیز، بلاغت، فصاحت، صراحت، سلاست او سادګي د یوې لیکنې ښه اوصاف دي، لیکنه باید اطناب ونه لري، حشوې، زاید الفاظ او عبارات او بې ضرورته اعراضیه جملې باید پکې نه وي.

۴- د لیکنې هر لفظ او کلمه باید د یو واقعیت نماینده وي، لاپې، شاپې او غیر معقول اوصاف صفات او القاب (لکه د زمانې رستم، د جود او سخا حاتم) او نورو دکماتیک الفاظ باید لیکنې ته لاره پیدا نکړي.

۵- په لیکنه کې باید د زړو لغاتو او مبتدلو، ډېرو استعمال شویو، سولیدلیو، زړو عباراتو او محاورو څخه کار وانه خستل شي.

ترکیبونو څخه شمېرل کېږي چې باید په «اجراآت کردند» او یا نورو مناسبو عباراتو تبدیله شي چې هم د کلماتو سپما په نظر کې نیول شوی وي او هم ژبه د خلکو عادي محاورې ته نژدې شوي وي او د افهام او تفهیم په کار کې نوره آسانی هم راوستل شوي وي.

که دري ژبې دا ډول ترکیبات د یو دوامداره عادت په ترڅ کې ورځپل کړي وي او اوس هغه د تحریري ژبې جزء ګرځیدلی وي، نو په پښتو باندې د هغه تحمیلول یو بدعت دی ځکه چې د «اجراآت په عمل راوړل» یا «د شوروي او امریکا د خارجه وزیرانو تر منځ خبرو صورت وینو» غوندې ترکیبات د دې ژبې له محاورو څخه ډېره زیاته بیگانګي لري.

زاید او غیر ضروري عبارات (Superfluous phrases) په هر ډول ژبه یو اضافي بار دی، لکه دا:

«ما له تیلیفون څخه، په استفاده کولو سره، ترده پورې ځان ورساوه.»
دا مطلب باید داسې راوستل شي:

«زه ده ته د تیلیفون له لارې ورسېدم «یا» مې په تیلیفون کې ورسره خبرې وکړې.» د مخکینۍ اوږدې جملې په پرتله، په وروستیو لنډو جملو کې دوه عبارتونه «څخه په استفادې سره» او «تر...» سپما شول. په همدې ډول د داسې یوې جملې په ځای:

«د دې لپاره چې موضوع تر بحث لاندې ونيوله شي، نو د دغه مقصد لپاره یوه غونډه جوړه شوه.» د «په موضوع باندې د بحث کولو لپاره یوه غونډه جوړه شوه» د جملې جوړول غوره کار دی.

غیر ضروري اطناب راوستونکي اعراضیه جملې (Superfluous Clauses) هم د زایدو او غیر ضروري عباراتو په څېر که له یوې خوا د ژبې محاوروي جوړښت ته زیان رسوي نو له بلې خوا

د جملې د بې ضرورته اوږدوالي سبب ګرځي. مثلاً د «ټول هغه ښاریان چې لیوالتیا لري، باید دې غونډې ته راوبلل شي» اوږدې جملې په ځای د «لیوال ښاریان باید غونډې ته راوبلل شي» لنډه جمله غوره ده. مګر په ځینو مواردو کې چې مقصد یې په یوه جمله کې د دوو یا زیاتو جملو مطالب راټولول وي نو اعتراضیه جملو ته ضرورت پېښېږي لکه په دې جمله کې:

«یوې خبریه مؤسسې، محمود ته، چې خپله یوه پښه یې، په جهاد کې له لاسه ورکړې وه یوڅه پیسې وپېښلې.»

په ژورنالستیک سبک او مطبوعاتي ژبه کې مسجع الفاظ د کلیشه یي عباراتو په څېر مطرود دي خو په ځینو خاصو مواردو کې خاص ښایست او ارزښت لري. مثلاً: د یو داسې مضمون لپاره چې په غیر واقعي دموکراسۍ باندې بحث کوي د قالبی او قلابی دموکراسۍ عنوان ډېر جالب او مؤثر دی چې د انسان ذهن ته د یوې کنټرول شوې فرمایشي دموکراسۍ مفهوم ډېر ژر او په آسانی سره رسولای شي. همدارنګه د یو فصیح ژبې انسان لپاره د «خطیب او ادیب» او د یو ښه لیکوال لپاره د «متفکر او مبتکر» اوصاف لیکل په هغه کې ښایست او ارزښت لري چې دغه اوصاف یې د مؤثوقو حقایقو له مخې ثابت شوي وي.

په همدې ډول، ذهن ته د افغانستان د اوسنیو غمجنو حالاتو د سریع انتقال لپاره د «اورونه، ویرونه» مسجع الفاظ یوازې د اشعارو د یوې مجموعې لپاره ډېر غوره عنوان نه بلکه په ډېرو نورو مواردو کې هم د ژورنالیزم په اصطلاح د یو «کپسولي عنوان» لپاره موزون کلمات بلل کېدای شي په دې شرط چې تر همدغه عنوان لاندې فوراً د

بمباريو د اورو نو او له هغو څخه د راپيدا شويو ويرونو خصوصيات د حقايقو په بڼه بنودل شوي وي.

اما ځينې جامع او ښكلي عبارات د ډېر استعمال په وجه سولېږي او د مبتدلو کلمو، عباراتو او جملو بڼه غوره کوي. دا ډول مبتدل عبارات هم د کابل د رژيم او هم د مجاهدينو په نشراتو کې ډېر زيات استعمال شوي دي، لکه د تاريخ کندی ته اچول، د دوزخ کندی ته اچول، معلوم الحال کسان، پيژندل شوې څيرې، تالي ختي، د استعمار منگولې، د استعمار لومې او ډير داسې نور کليشه يي عبارات.

په جملو کې د معروف فعل او مجهول فعل د استعمال موارد، يوه بله د پاملرنې وړ موضوع ده، د ژورنالستيک سبک له مخې هغه جملې چې معروف فعل پکې په کار لويديلي وي زياتې مؤکدي دي، ډېر صراحت لري او له لږو لغتونو څخه جوړېږي. مثلاً د «دغه پيښه د لسو تنو له خوا ليدل شوې ده» د جملې په ځای د «لسو تنو دا پيښه ليدلې ده» جمله په هر لحاظ غوره ده.

علمي ابهام: د علمي ابهاماتو له جال څخه د مطبوعاتو د ژبې را ايستل يوازې زموږ لپاره يوه ادبي معضله نه ده، بلکه دې موضوع غربي دنيا ته هم پرابلمونه جوړ کړي دي.

يو ليکوال ډونالډ هولډن، په نيويارک ټايمز کې د «ولي پروفيسران څه نشي ليکلای؟» تر عنوان لاندې وليکل:

«د کتابونو ناشران په دې پوهيدلي دي چې پروفيسران بڼه ليکوالان نه دي، البته دوی څه ناڅه د گرامر، املا او د تنقيې د اصولو مراعات کوي، ټکي، کامې، شارحې، ندائې او ... په خپلو خپلو ځايو کې اېږدي. خو نثر يې د خپل علميت بنودلو وسيله

گرځولی دی. ځکه خو هغه مرتب، روښانه او عام فهمه نه دی.» ما د خپلې دې مقالې په تېره يوه برخه کې په افغانستان کې د ادب د تيوري د پوهانو څخه همدغسې يوه سرټکونه کړې ده.

ډونالډ هولډن دا هم وليکل چې علمي مقاله هغه ژبه ده چې پروفيسران يې د خپل حقارت د احساس د پټولو لپاره په کار اچوي. يوې څېړونکې ميرمنې فرانسس فټيزجرالډ، چې د امريکې د متحده ايالاتو يوه مهمه جايزه (پوليتزر Pulitzer) يې گټلې ده، د هغو کتابونو په کتنه سره، چې د لوړو تحصيلاتو د تعليمي نصاب له مخې، د امريکا په تاريخ ليکل شوي دي. د هولډن دغه ادعا مستنده وښودله.

توماس- ايچ ميډلټون، سټر ډی ريوپوته، په خپل اختصاصي ستون کې، له ژبې سره د ساينس پوهانو پر سلوک، په تيره ليونارد بلوم فيلډ، په داسې يوه نظريه، چې ليکل شوې ژبه، له ژبولى څخه وباسي او د داسې شکلونو مجموعه يې بولي چې په سترگو ليدل کېږي او د ژبې د ثبتولو وظيفه سرته رسوي، پرله پسې انتقادونه کړي دي.

ميډلټون، په ژبه کې، پر راوستل شويو علمي او ادبي ابهاماتو باندې د انتقاد کولو په کار کې، ډېر وړاندې ځي او وايي چې اوس، دشکسپير، ملټون، پاپ، ملوايل، جفرسن، ټوپن او داسې نورو کسانو آثار د انگرېزي ژبې کومه برخه نه جوړوي.

په ژبه کې د علمي ابهاماتو پرابلم دې حد ته رسيدلى دی چې حتی ځينې پوهان، په ژبه باندې د گرامر د درانه بار په تحمیلولو عجيب انتقادونه کوي. مثلاً مکسيکو د پوهنتون د ژبې يو شمېر پروفيسران او مصنفين، د يوې نوې بې گرامره انگليسي نهضت پر

مخ بيايي. په دې لړ کې ستانلی برن، په خپل اثر چې په اکثريت باندې په دې پلمه تحميلېږي چې گواکې د ناپوهۍ څخه يې راوباسي.

حقيقت هم دا دی چې په انگرېزي کې د گرامر په تېره بيا د هغې املايي مشکلات، بې قاعده افعال او پرې پوزيشنونه يوازې د نورو هېوادو، انگرېزي زده کوونکو ته نه بلکه په خپله انگرېزي ويونکو ته ډېر زيات مشکلات را پيدا کړي دي. حتی د ژبې اهل په خپل سپيلنگ باندې ډاډه نه وي.

مور هم له دوی سره ځينې ورته پرابلمونه لرو، په تېره د هغو عربي کلماتو په املا کې چې په محاوره کې کمې استعمالېږي مگر په فقهه، طب، رياضي او داسې نورو علومو کې د استعمال موارد لري. مثلاً اکثر خلک متردد وي چې «زاويه» په (ز) وليکي که په (ذ) د «توزيع» او «توضيح» کلمات هم اشکالات پېښوي. يو چا يو امر ليکلی و چې «معاشات را توضيح کنيد» دغه مبهم امر باعث شو چې د کارکوونکو معاش درې ورځې وځنډېږي او شکايت پورته شي. د تحقيق نه وروسته معلومه شوه چې هيڅوک ملامت نه وو. يوازې د «توضيح» کلمه مسؤله وه چې غير حق يې د «توزيع» ځای اشغال کړی و.

زموږ لپاره اوس دا مسئله مطرح نه ده چې د خپلو ژبو اوږې د گرامر له بار څخه سپکې کړو، مگر په ژبه کې د «د املايي وحدت» تامينول او د مبهمو کلمو ايستل يا توضيح کول يوه ضروري موضوع ده، که چيرې دې خواته توجه ونشي، نو د مطبوعاتو ژبه، به کاملاً ناقصه پاتې وي او د ابهاماتو څخه به ډکه وي.

د جهادي تنظيمونو له خوا د سياست د اسلامي کېدو، د هڅو په جريان کې خلک له نويو سياسي اصطلاحاتو لکه اسکتبار،

استعباد، طاغوتي او طالوتي ځواکونو سره ورو، ورو آشنايي پيدا کوي، د دې ډول اصطلاحاتو په جمله کې ځينې يې د خلکو له خوا ډول، ډول تعبير کېږي، مثلاً عوام د «د اهل حل او اهل عقد» اصطلاح ته مختلفې معنی گانې ورکوي، ځينې ديني علماء د اهل حل او اهل عقد صلاحيت يوازې په خپلو ځانو کې ويني، قومي سپين ږيري او مشران په تيره هغه يې چې ملکي او خاني ورته له خپلو پلرونو او نيکونو څخه په ميراث کې پاتې شوي ده، فکر کوي چې همدوی مسايلو ته د غوتو اچولو او ددغسې غوتو د خلاصولو په کار کې له نورو نه زيات مهارت لري. روښانفکران په تېره هغه کسان چې هم په اسلامي فقهه او هم په اجتماعي علومو کې د تعليماتو او مطالعاتو خاوندان دي فکر کوي چې يوازې دوی اهل حل او اهل عقد کيدای شي.

دا موضوع ډېره مهمه ده، د دې لپاره چې د افغانستان د راتلونکې سياسي او حقوقي نظام په باره کې علمي ابهامات له منځه وړل شوي وي، بايد يو شمېر پوهان، په نويو فقهې، سياسي، حقوقي او اقتصادي اصطلاحاتو کار وکړي او دوی بايد مطبوعاتو ته داسې اصطلاحات وسپاري چې معنا يې د خلکو لپاره روښانه او آسانه وي، او د افغانستان خلکو ته له ابهاماتو څخه چې يقيناً يو لوی اجتماعي خطر لري نجات ورکړي.

د ليکنې ښکلا او رنگيني:

ځينې کسان چې ذوقونه يې نازکخيالی، شاعری او رنگينو ادبياتو روزلي او پاللي دي له ژورنالستيکو ليکنو څخه په دې گومان چې دا ډول ليکنې په اصطلاح وچې دي او ادبي تنده نه ماتوي

چندان خوند نه اخلي. دوی ملامت نه دي، د دولتي، حزبي او تجارتي مطبوعاتو پروپاگاندي خپرونو او تحفوي خپرونو، د دوی زړونه تور کړي دي.

هدمند مسلکي مطبوعات د خلکو د خبرتيا د حق په ځای کولو په ضمن کې په دلچسپه توگه، د دقيقو، مؤثقو حقايقو په وړاندې کولوسره د خلکو د فکري تغذیې لويه وظيفه سرته رسوي، ښه تغذیه هغه ده چې لوړه مشبوع کړي تنده ماته کړي. مطبوعات هم دا دواړه کارونه کوي فکر تغذیه کوي ورسره ادبي تنده هم ماتوي.

تکره او لایق ژورنالیستان، تل د شاعرانو په څېر د لنډو، خود معنې په لحاظ د جامعو، په تلفظ کې د آسانو، مانوسو الفاظو او هغو کلماتو په لټه کې دي چې اخلاقي وجاهت او ادبي بنایست ولري هغه فن چې یقیناً استعاري او تشبیهات او د عاطفې ژبې نور خصوصیات په خپلو اصلي او صحیحو ځایو کې استعمالوي ژورنالیزم دی.

ژورنالیستان استعاري او تشبیه ته دمطلق بنایست د خال او خط په سترگه نه گوري بلکه د رڼا داسې څلی یې بولي چې په هوا کې الوتکو، او په بحر کې بیړیو ته، مهمو شيانو لکه هوايي ډگر، د تلویزیون دستگاه، د لویو مخابراتي آنتنونو او یا په سمندر ونو او دریاونو کې د خطر د سیمو دشته والي اشارې رسوي، که دغه اشارې د خبرو یا لیکنې د لارې وشي نو خبره یا لیکنه اوږده کېږي. مثلاً:

پام مو وي چې په دې خوا، بیړۍ رانه ولئ، ځکه چې په دغه ځای کې د لویو او کلکو ډبرو څخه یوې جوړې شوې دماغې د سمندر سینه خیرې کړې او وړاندې راتیره شوې ده. که ستاسې بیړۍ په دغه دماغه ولگیده نو هغه به خطرناکه پیښه را پیدا کړي.

نو درنا د څلي په څیر له استعاري او تشبیه څخه هم دا ډول استفادې جایزې څه چې ضروري دي نوکه یوه کلمه، یو عبارت یا یوه جمله په لنډ ډول د یو پروگراف، یوې مقالې، حتی د یو کتاب ټول مطالب په خپله لمنه کې راوغښتلی شي او هغه په ډېره چټکۍ، آسانی او امانتداری، د خپل جامع مفهوم سره ذهن او دماغ ته وسپارلې شي بیا نو ولې له استعاري او تشبیه څخه کار وانخلو.

د «صحرا توپان» عبارت چې د خلیج جنگ یو بل مستعار یا استعاروي نوم دی، داسې یوه استعاره ده چې ښایي هغه د لومړي ځل لپاره کوم ادیب یا ژورنالیست په کار نه وي اچولې، ښایي دا استعاروي عبارت (Phrase) د لومړي ځل لپاره داسې چا استعمال کړی وي چې عاطفي ژبه نه بلکې د قوماندو ورکولو ژبه ډېره استعمالوي.

امریکایانو د جنگ د سرنوشت د ژرمعلومولو لپاره ډېره بیړه کوله ځکه دوی د عراق د پوځیانو تر نظامي طاقت نه زیات د صحرا د توپاني ریگونو څخه چې په گرم موسم کې پاڅېدل ویره درلوده، د صحرا د جنگ دا ډول خصوصیات یو کتاب خبرې لري چې هغه ټولې د «صحرا توپان» په استعاره کې راغښتل شوې دي.

د ژورنالیزم له نظره چې څومره حقایق ښکلي او مهم وي هغومره ښکلا او اهمیت الفاظ نه لری، که چیرې په یوه لیکنه کې ډیرې زیاتې او بې مورده رنگینې استعاري او تشبیه گانې استعمال شي نو دا لیکنه به د یوې کرکۍ هغې هیندارې په ډول وي مگر له هغې څخه به د باندې شيان، حقایق، حرکتونه او واقعیتونه به ښکاره نشي. لیکنه باید دپاکې هیندارې په څېر دومره روښانه او واضحه وي چې له هغې څخه هر څه ولیدلای شو، د دلچسپو حقايقو او د واقعاتو

مخې وليکلې، نسبتاً داسې ښه داستانونه ور څخه جوړ شول چې به ۱۳۵۳ لمريز کال کې يې د اطلاعاتو او کلتور د وزارت يوه هنری جايزه وگټله.

د مهاجرت په موده کې، زما يوې لور (نجيبه وجدي)، هغه وخت چې د مهاجرينو په يوه کمپ کې يې، د غذا او غذائيت په يوه پروگرام کې، په لوړه اخته افغاني ميرمنو او کوچنيانو ته خدمت کاوه، زما د لارښوونې سره سم د مستقيم هرم ميتود په کار اچولو سره د يو شمېر افغاني ميرمنو په حالت داسې داستانونه وليکل چې له نومونو څخه نيولې تر کردارونو پورې هېڅ شې پکې خيالي او تخيلي نه وو، د دې کار نتيجه دا شوه، چې دې په ۱۹۸۶م کال کې د سپيډې مجلې ته په زړه پورې داستانونه چې په واقعي ډول يې د مهاجرو ميرمنو ژوند او محروميتونه ښودل وليکلای شول.

يوه ريښتنې قصه، چې دې د يوې چکوسلواکي نرسې په باره کې ليکلې وه، دومره په زړه پورې وه چې د امريکا غږ راډيو هغه په خپل پښتو پروگرام کې د ډرامې په ښه تمثيل کړه. دا چکوسلواکي پيغله دانيل نومېده، هغه وخت چې روسانو په چکوسلواکيا تيرې وکړ، د دې کورنۍ له چکوسلواکيا څخه فرانسې ته مهاجرت کولو ته مجبوره شوې وه، دانيل د مهاجرت درد ليدلی ؤ، نو ځکه يې په ډېر اخلاص افغاني مهاجرينو ته خدمت کاوه. خو کله چې د دې د خدمت دوره پای ته ورسېده، هغه وخت چې دې د افغاني ميرمنو سره خداى په امانې کوله، سخته ژړا ورتله. دې ته دمهاجرو کمپ د پاريس له ښار څخه ښه برېښېده، له همدغه کيفيت څخه يو ډېر ښه داستان جوړ شو.

د دقيقو جزئياتو او د دقيقو بشري احساساتو د تجسيمولو په وخت ښکلي الفاظ په خپله خدمت ته حاضرېږي او د دلچسپي موضوع په ښايسته کولو کې برخه اخلي.

ژورناليزم لکه څنگه چې د ادب سره مينه او خپلواکي لري، هماغسې د قضيبې، ډرامې او ناول د ليکنې له فنونو سره ملگرتيا لري، مگر د کار او ابتکار طريقه يې ورڅخه بيله ده. په داستان، ډرامه او ناول کې پرسناژ، کريکټرونه او کردارونه ټول خيالي او تخيلي دي اما په ژورناليسټيکه کيسه کې پرسناژ واقعي شخصيت دی، دى هغه شخصيت دی چې پيښې ورباندې ورغلې او يا يې پيښې ايجادې کړې دي. په دې ډول ليکنه کې هېڅ شې فرضي او تخيلي نه دي بلکه رښتياوي او واقعي دي په حقيقت کې د يو داسې چاپه باب مفصل خبر ليکل دي چې په ژوند کې يې زموږ د جامعې زياتره پرابلمونه منعکس شوي وي خو دغه خبر «د مستقيم هرم» په شکل په عاطفي ژبه ليکل کېږي.

د ژورناليزم د اساساتو سره سم زياتره مهم جدی او حاد خبرونه د معکوس هرم په شکل ليکل کېږي په دې ډول خبرونو کې د موضوع بېل بېل اجزاء، د اهميت د درجې په نظر کې نيولو سره له پاسه پيل کېږي، اما د مستقيم هرم د ميتود له مخې خبر د داستان په شکل ليکل کېږي د «جلب نقطه» يې د هرم په رأس کې راوستله کېږي او د پيښې اصلي موضوع د هرمو په قاعده کې د «انفلاق د نقطې» په ډول چې په سخته توگه د ژړلو يا په شدت سره د خندلو نقطه ده راوستله کېږي.

ما په خپله يو وخت په خپلو ځينو ليکنو کې د تجربې په ډول، په ځينو کسانو باندې ورغلې پيښې، د مستقيم هرم، د ميتود له

يو امريکايي څېړونکي او ژورناليست جرالډ ډبليو-جانسن په خپل يو په ژبه پورې ليکچر کې چې د ۱۹۵۸ کال د اکتوبر په مياشت کې يې د امريکا د مطبوعاتو په کلوب کې ورکړ، ادعا وکړه چې پيښو د نړۍ د نامتو کسانو شخصيتونه جوړ کړي دي، ده ويلې دي که چيرې سکندريوناني، سزاراوناپليون خپلو ميندو نه وای زيږولي او د دوی روح بالکل نه وای خلق شوی، نو نور کسان په پيدا کېدل چې په هماغه وخت کې يې د دوی تاريخي کردارونه سرته رسولي وای. زموږ د هېواد يو (۲۵) کلن زلمی احمدخان، چې د افغانانو يوې کوچنۍ قبيلې ته منسوب ؤ، هغه وخت لوی احمدشاه بابا شو چې دلويو پيښو په مسير کې راغی.

اما د ننني افغانستان د پيښو عظمت که چېرې ټول جزئيات يې وڅېړل شي، قصې به يې يوازې د افغانانو فکرونه تغذيه نکړي بلکه د نورو ادبي تندي به هم ماتې کړي. د دې پيښو ځينو دلچسپو جزئياتو حتی د يوې بلجيمي نرسې شخصيت ته عجيبه برجستگي ورکړې ده. د دې پيښې روماني کيفيت يو (۶۲) کلن امريکايي ژورناليست داسې ليکلی دی:

ما د افغانستان په شمالي برخه کې، په يو داسې ځای کې چې د روسيې له سرحد څخه يې تر ۱۰۰ ميلو زياته فاصله نه درلوده، يو اروپايي ټيم وليد چې د خټو څخه د يوې خيرنې خونې څخه يې کلنيک جوړ کړی ؤ. په دغه خيرنه او کثيفه خونه کې چې هيڅ شي د صحي اصولو سره مطابقت نه درلود يو ډاکټر، څو کسو نرسانو او يو ټيکنشن ژوند کاوه، دوی عیناً د سيمې د خلکو په څېر له بې شانه زياتو مشکلاتو سره مبارزه کوله.

ما د ټيم له مشر څخه پوښتنه وکړه، دا سياست دی که ايډياليزم چې تاسې يې دلته، په دې دومره زياتو کړاوونو کې ژوند کولو ته مجبور کړي ياست.

په ځواب کې راته وويل شول: ايډياليزم خو لويه خبره ده، خو موږ دلته د سياست په خاطر هم کار نه کوو، بلکه موږ طبي خدمت کوو او بس.

اما وروستيو پيښو د دې ژوندۍ ډرامې اصلي «کلايمکس» په بل ډول وښود. هغه دا چې يوه بلجيمي نرسه (Beatrice Fraiteur) خپل هېواد ته د ستندېدو په وخت کې د ډېر تاوده هرکلي سره مخامخ شوه. زښته زياتې مطبوعاتي مرکې ورسره وشوې، کله چې دا په تلويزيون کې، د مرکې لپاره راښکاره شوه په غاړه کې يې د گلانو اميل اچول شوی ؤ. د بلجيم پاچا دا درې ځله په خپل حضور کې ومنله. اوس نو که په افغانانو کې داسې څوک پيدا شي چې دا ډول خاطرې چې زښته ډېرې دي، ولټوي، داسې کتابونه به ورباندې وليکي چې لوی ادبي شاهکارونه به وگڼل شي او د فيلمونو تر ټولو په زړه پورې سناريوگانې به ورڅخه جوړې شي.

حقايق او واقعيتونه د ډېرو عالي ادبياتو روح دی، که مهمو، په زړه پورې، نويو، تازه او نادرو حقايقو ته په دقت او ځير وکتل شي د هغو د بيانولو، توضيح کولو او تمثيلولو لپاره ښکلي الفاظ او کلمات راپيدا کېږي. د شهيد د وينو او د ټيم د اوبنکو په باب زړې استعارې او تشبيه گانې خپل ځای نويو نويو ښايسته او رنگينو الفاظو ته پرېږدي. په افغانستان کې د مادرنو وسلو استعمال د «تورود برښنا» قصه زړه کړه، د مصنوعي دوزخ دغه اورونه چې لمبې

او شعلې يې د پخوانيو ورونو څخه فرق لري د ځان بنودنې لپاره د نويو نويو تمثيلي الفاظو په لټه کې دي.

پاييلې او وړاندیزونه:

۱- د لومړي ځل لپاره زموږ درې او پښتو ژبې د طباعت د صنعت سره نورو خلکو د خپلو ديني او سياسي مقاصدو د پوره کولو لپاره آشنا کړي دي، له همدغه امله زموږ مطبوعاتو له موږ سره يوه بيگانگي پيدا کړې وه چې دې بيگانگي تر يوې اوږدې مودې پورې دوام کړی دی او لا تر اوسه پورې پوره له مينځه تللي نه ده.

۲- استعماري سياسي هڅول له ډېرو اوږدو زمانو څخه په افغانانو کې د حقارت د احساس د پيدا کولو او ددوی د ژبو د بې اهميته بنودلو لپاره د افغانانو ژبې له علم او مطبوعاتو څخه جلا ساتلې وې، د همدې تلقيناتو او بې تفاوتيو نتيجه ده چې تر اوسه پورې افغانان په خپلو چاپي آثارو پوره اعتماد نه لري او کوبښ کوي چې مهم او په زړه پوري موضوعات په نورو ژبو کې ولټوي. په افغاني مطبوعاتو کې د زړو او تکراري موضوعاتو ډېرښت د دې بې اعتمادۍ او بې تفاوتۍ يو بل عامل دی.

۳- زموږ په ژبو به تېره په پښتو ژبه کې د نويو لغاتو او اصطلاحاتو د جوړونې رجحاناتو دا ژبه د مصنوعي کيدو له خطر سره مخامخ کړې ده. په ژبه کې دې ډول تصرفاتو د افهام او تفهيم چې د هر ډول ژبې په تېره د مطبوعاتو د ژبې اصلي هدف دی، ډېره سخته کړې ده، همدا سبب دی چې د ځينو راډيوگانو له خپرونو خوند او گټه نشي اخستلای. د بلې خوا د حوادثو په بهير کې خلک د يو زيات شمېر داسې نويو شيانو سره آشنا کېږي چې دوی په خپلو ژبو کې، ورته

نومونه، نه لري، د زياترو شيانو خارجي نومونه په تلفظ کې ډېر سخت وي. نو په داسې شرايطو کې د علمي او فرهنگي مؤسساتو او ذواتو مداخلې ته ضرورت را پيدا کېږي. خودغه مداخله بايد علمي وي او د مشکلاتو د رفع کولو هدف ولري، نه دا چې مشکلات لا زيات کړي.

زه دې موضوع ته دومره اهميت ورکوم چې د افغانستان د اطلاعاتو او فرهنگ وزارت ته په دې برخه کې يو پيشنهاده وړاندې کول غواړم. دغه وزارت بايد د همدغې مهمې موضوع لپاره يو جلا سيمينار جوړ کړي او په هغه کې دې ليکوال، ژبپوهان او ژورنالستان د مباحثو لپاره راوبولي. د سيمينار په نتيجه کې دې يوه دايمي کميټه جوړه شي چې په دوامداره توگه په دې موضوع کار وکړي. که امکان ولري د کميټې د کارونو د ارزيايي لپاره دې وخت په وخت په افغانستان کې د ليکوالو د اتحاديو نمايندگانو او نورو ليکوالو او خپرونکو په گډون ځانگړې او اختصاصي غونډې جوړې شي او په دې غونډو کې دې د نويو نويو شيانو لپاره نوي نوي وضع شوي نومونه، او د املايي او انشايي وحدت نور ضروري مسایل تصويب شي.

۴- په مطبوعاتو کې د علمي ابهام موضوع يوازې زموږ لپاره نه بلکه د نورو هېوادو لپاره هم مسایل را پيدا کړي دي. په دې برخه کې زموږ مشکلات د نورو په نسبت زيات دي. دا موضوع د علمي او فرهنگي مؤسساتو له خوا د خاصې توجه وړ ده.

له بلې خوا په فشار سره د تراجمو عمليې نه يوازې دا چې د افهام او تفهيم ژبې ته يې صدمه رسولې وي زموږ د ژبې د طبيعي سترکچر او جوړښت شمزۍ او ستون فقرات يې ورمات کړي دي. نو دا ډول موضوعات هم د خاصې پاملرنې وړ دي. زما په نظر ښه به دا وي چې د

اخځليکونه

۱. قرآن مجيد با ترجمه و تفسير (دري)، دويم ټوک، د کابل چاپ (۱۱۴) مخ.
۲. د ډله ييزې مفاهيمې د سيمينار د مقالو په مجموعه کې د حبيب الله رفيع او شهرت ننگيال مقالې.
- ۳- جاويد، پوهاند دکتور احمد. پښتو چاپي آثار (په وروستيو دوو پيړيو کې د پښتو چاپي آثار د مقالو مجموعه)، ۲۳۰ مخ د کابل چاپ عقرب ۱۳۵۷.
- ۴- آهنگ، محمد کاظم او صديق، ډاکټر محمد ظاهر - مطبوعاتو ته يوه کتنه (د افغانستان د مطبوعاتو د ورځې په وياړ يوه خپرونه) د ۱۳۵۱ کال د وږي ۱۶ کابل-افغانستان.
- ۵- حبيبي، پوهاند عبدالحی. جنبش مشروطيت در افغانستان،
- ۶- رفيع، حبيب الله افغاني مهالنۍ خپرونې، په پرون، نن او سبا کې د افغانستان په راتلونکې ټولنه کې د ټولنيزو اړيکو د وسايلو سيمينار، ۱۳۷۰ کال د غويي مياشت، له ۲۱-۴۴ مخونه.
- ۷- انځور، زرین. په افغانستان کې د راډيو تاريخچه او د شور تر کودتا وروسته د راډيو انکشافات او انحرافات (په همدغه سيمينار کې لوستل شوي مقالې).

افغاني مطبوعاتو څخه ناسمې جملې راټولې او د هرې ناسمې جملې په مقابل کې سمه جمله هم وليکي.

۵- د ادب رياليسټيک سبک د خيال نه واقعيت ته ترجيع ورکوي او ژورناليسټيک سبک حقايق او واقعيتونه تر الفاظو بنايسته او مقدم گڼي د دواړو ژبو د افادې ژبې که سره بېلې دي، د زړه خبره يې يوه ده، بې موده او بې ضرورته تفنن او تصنع بايد دا دواړه سبکونه سره جلا نه کړي او د حقايقو او واقعيتونو د بيان، توضيح او تمثيل لپاره بايد يو د بل ممد او مرستندوی وگرځي.

دا نوي سبکونه، تر هغه وخت پورې په يوه لاره روانيدلای شي چې مبتدل سوليدلي او ډېر استعمال شوي الفاظ او کلمات د جمعي ارتباط په وسايلو کې د استعمال وړ ژبې څخه وايستل شي او ځای يې نوي نوي الفاظ او عبارات چې د ضرورت او علاقې له مخې منځ ته راغلي وي او د خلکو له محاورې سره نژدې والی ولري، ونيسي.

و من الله توفيق

- 20- Computer systems: power for whom and for what? Journal of communication Quoting Harvard University. (1978)
- 21- Schiller, H., (1971). Mass Communication and American Empire, Becan Press, Boston.
- 22- Sofeloff, S. E. (1965). Free Press and Fair Trial: Reporting the News, Selection from Nieman Reports. The Belknap Press of Harvard University Massachusetts.
- 23- Lyons, L. M. Editorial Writing Made Easy- Reporting the news.
- 24- Boyd, A. (1997). Broadcast Journalism (fourth Edition) Printed in Great Britain
- 25- Dave, M. J. The Television in India. New college composition Published by ATAMA Kashmir Gate Delhi 110006.
- 26- Herald volume 31 number 2 February 2000 p.91.
- 27- Cyber-Journalism, The daily Dawn August 2000, Karachi.
28. Cooly, C. (1956). Social Organization. Scribner, New York, NY.
29. Schramm, W. & Eportter, W. (1982) "Men and Women, Messages and Media" New York.
30. Osgood, C. A Vocabulary for talking about communication.
31. Shahid, M. I. Mass Communication for M.A in Journalism, (publisher and place) in Pakistan.
32. Shanan, C. & Weaver, W. The Mathematical Theory Communication.
33. Broyoion, L. (1948, 1982). The communication of Ideas: edited by Institute for Reliyiun and social studies, Perspective on Mass Communication.
34. William, F. (1989). The new Communications.

- ۸- آروال، ميا. په افغانستان کې د ټلويزيون رامنځ ته کېدل، خپلواکي شپږم کال، پنځمه گڼه ۱۳۷۰ هـ ش (۹۰-۷۱) مخونه
- ۹- د ډله ييزې مفاهيمې د سيمينار د مقالو په مجموعه کې د پوهاند هاله او شهرت تنگال مقالې.
- ۱۰- وسايل ارتباط جمعي و جامعه آينده افغانستان (مجموعه مقالات سيمينار): د دکتور محمد ظاهر صديق، ميا آروال او فيلس اوکلي مقالې.
- ۱۱- د پاکستانې ورځپاڼې (جنگ) بېلې بېلې گڼې.
- ۱۲- هاله، پوهاند حبيب الرحمن: فيچر نويسي، خپلواکي، شپږ کال- پنځمه گڼه ۱۳۷۰ لمريز کال.
- ۱۳- خالد، محمد آصف. آئينه صحافت جرنلزم برای بی-اې، پبلشر اردو بازار لاهور.
- ۱۴- پروفېسر جالف، اساسات ژورناليزم، د کابل چاپ.
- ۱۵- انځور، زرین. د سپيدې مجله ۸۷ مخ، د ۱۳۷۰ لمريز کال د زمري- وږي گڼه
- 16- Puri, G. K. Journalism, Competition Review, New Delhe-110008
- 17- Stevenson, R. L. & Reccole R. (1980). Foreign news flow and the UNESCO debate - A paper presented to meeting of the international studies association, Los Angeles.
- 18- Tunstall, J. (1977). The Media are American: Anglo-American Media in the World, Columbia University
- 19- The coining universal languid "Atlas" world prose review. (1979)

۴۵- د افغان ياد (غلام محی الدين افغان د تلين په ويار د يو سيمينار د مقالو مجموعه).

- د دوكتور مجاور احمد زيار، پوهاند محمد رحيم الهام، پوهنيار محمد كاظم آهنگ مقالې.

۴۶- پښتو څېړنې (د پښتو څېړنو د بين المللي مركز د سيمينار د مقالو مجموعه).

- د مرحوم پوهاند حبيبي مقاله (د پښتو ژبې او ادب موقف د مركزي ايشيا د خلكو په تمدنونو كې)

۴۷- رويداد لويه جرگه دارالسلطنه كابل (۱۳۰۳) د مرحوم مولينا برهان الدين كلكي ليكنه.

۴۸- د پښتونخوا د شعرها رو بهار-د فرانسوي څېړونكي ډارمستېر څېړنې د پښتو د پرمختيا او پراختيا د آمريت څېړونه.

35. Scharamm, W. (1971). The Nature of communication between humans: The process and effect of the mass communication. University of Illinois, 1971.

36- Cronen, W. E. & Peace, W. B. & Horris, L. (1982). The Coordinated Management of Meaning" "Human Communication Thoery" Harper and Row, Publishers Inc. Newyork.

37- William A. (1967). Electronic Journalism: Wood Professor an the graduate School of Journalism at Columbia University. Columbia University press, New York and London

38- Donald A. (1970). Sear and Margaret Bourland: Journalism makes the style (Journalism quarterly)

39- Gerald Frances F. Gerald(1979). America Revisited: Little, Brown

40- Arn and Tibbets C.(1979). What is happening to American English: Scribner's

41- Berne S. Future Language: East New Mexico University

42- Zekowski A. Image breaking images: East New Mexico University

۴۳- سراج الاخبار، دمیزان ۱۶- ۱۲۹۰ لمريز كال.

۴۴- پښتو چاپي آثار (په وروستيو دوو پېړيو كې د چاپي آثار د سيمينار د مقالو مجموعه)

- د پوهاند دوكتور جاويد، هندي، پوهاند رام راهول، دوكتور روان فرهادي، مرحوم بينوا، دوكتور عبدالرزاق پالوال، سيدقاسم رشتيا، پوهاند سيدبهاءالدين مجروح، سعدالدين شپون او پوهاند مسيرحسني شاه مقالې.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**